



РХІВН УКРАЇНИ

1975 3

Архівни України

ОРГАН ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

586424

№ 3 (131) 1975

Травень—червень

Виходить раз на два місяці

ЗМІСТ

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

- П. І. Павлюк, Д. С. Щедрина — Партийні архіви обкомів Компартії України та завдання щодо поліпшення науково-довідкового апарату до їх фондів . . . 3
- А. В. Санцевич — Підвищувати науковий рівень путівників по фондах облдержархівів . . . 9
- П. С. Гончарук, В. М. Солонинко — Архівні джерела — на службу комуністичному будівництву (Міжреспубліканська науково-практична конференція працівників архівних установ України, Білорусії і Молдавії з питань публікації історичних джерел) . . . 17

ДО 70-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

- М. І. Крячок — Документи Центрального державного історичного архіву у м. Києві про розповсюдження ленінських праць на Україні в 1905 р. . . . 27
- М. Я. Попов (Одеса) — Нові відомості з історії повстання на броненосці «Потьомкін» . . . 37
- Л. І. Апанович — Відображення революційних подій 1905—1907 рр. у документах ЦДІА УРСР у м. Києві . . . 41

ОБМІН ДОСВІДОМ

- С. А. Іллічевський, М. І. Сеткіна — До питання про експертизу рукописів у видавництвах . . . 46
- Г. П. Петрова, О. П. Романова (Чернігів) — Деякі питання організації і методики комплектування Чернігівського облдержархіву документами особового походження . . . 50
- І. А. Хіоні (Одеса) — Участь Одеського облдержархіву в написанні «Історії міст і сіл УРСР» . . . 54

ДІЛОВОДСТВО

- З. В. Бондаренко (Москва) — Складання й оформлення рішень та розпоряджень місцевих Рад депутатів трудящих . . . 57



ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

П. М. Денисовець (Полтава) — Архівні джерела про створення та діяльність інтернаціональних (іммігрантських) сільськогосподарських колективів на Україні	63
А. І. Епштейн (Харків) — Листівки першої п'ятирічки як історичне джерело	66
В. В. Лобода — Заселення Північного Причорномор'я і топонімія краю за архівними джерелами	68

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

Й. П. Штатман (Львів) — Львівський облдержархів	77
М. А. Рябова (Харків) — Харківський облдержархів	79

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

В. К. Михайлик (Одеса) — Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917—1941. Збірник документів і матеріалів	82
Л. Д. Вітрук — Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921—1941 рр.)	83

ПО СТОРІНКАХ ЗАРУБІЖНИХ АРХІВОЗНАВЧИХ ВИДАНЬ

С. О. Кузьмін — «Archivní časopis» («Архівний часопис»), кварталне видання архівних установ Чеської Соціалістичної Республіки	85
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

А. В. Кентій — У колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР	89
Н. С. Безпрозванна — У ЦЕПК Головархіву УРСР	90
Н. П. Гусева (Львів) — Семінар у Львівському облдержархіві	90
І. С. Бездітний (Миколаїв) — Районна науково-практична конференція у Снігурівському районі	91
В. С. Малкіль (Суми) — Фотовиставка «Партизани Сумщини в боях за Батьківщину»	91
Г. І. Борисова (Чернівці) — «Радянська Буковина — фронту»	92
М. Г. Вавричин (Львів) — Наукова конференція Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові	93
В. І. Симоненко (Ніжин) — До 70-річчя революції 1905—1907 рр.	94
М. В. Лєтягіна (Житомир) — Книжкова виставка, присвячена 70-річчю першої російської революції	94
С. Б. Іваненко (Миколаїв) — Переможці соціалістичного змагання	95
Г. О. Науменко (Кіровоград) — Нарада-семінар завідуючих районними і міськими державними архівами у м. Кіровограді	96

Редакційна колегія:

О. Г. Мітюков (головний редактор), Н. Ф. Врадій, Л. З. Гісцова, П. С. Гончарук (заст. головного редактора), В. О. Замлинський, В. В. Кузьменко, М. О. Місерман, Б. Д. Нененко, М. Г. Савченко, З. О. Сендик, А. Г. Сісецький, І. С. Слабеев, В. М. Солонинко (відповідальний секретар), В. І. Стрельський.

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.

Телефони: 76-81-33, 71-97-64, 71-97-63.

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1975 р.

БФ 10123. Підписано до друку 17.VI 1975 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 6. Умовн. друк. арк. 9,6. Обл.-вид. арк. 9,8. Тираж 19600. Зам. К-69. Ціна 30 коп.

Друкарня видавництва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ПАРТІЙНІ АРХІВИ ОБКОМІВ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАВДАННЯ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ НАУКОВО-ДОВІДКОВОГО АПАРАТУ ДО ЇХ ФОНДІВ

П. І. ПАВЛЮК,
Д. С. ЩЕДРІНА,

кандидати історичних наук

На сучасному етапі, коли прискорився процес і розширилися масштаби соціально-економічного розвитку нашої країни, коли на міжнародній арені поряд з утвердженням принципів мирного співіснування держав з різним суспільним ладом розгортається й ускладнюється боротьба двох світоглядів, важливого значення набуває ідеологічна робота Комуністичної партії. Головне завдання — невпинно підвищувати її ідейний рівень і дієвість, зміцнювати зв'язки з життям, з практикою комуністичного будівництва.

Розвиток і пропаганда марксизму-ленінізму, дослідження і розроблення численних проблем розвинутого соціалізму, теоретичне узагальнення досвіду багатогранної партійної і радянської роботи неможливі без широкого використання архівних джерел. Життя з кожним роком все більше переконує нас у величезному значенні документів партії для науки, культури, освіти, для всіх галузей комуністичного будівництва.

На конкретних фактах нашої дійсності, на великому документальному матеріалі можна пересвідчитися, що партія і народ у нашій країні єдині, що керівна роль і помисли Комуністичної партії щодо радянського народу спрямовані на задоволення політичних, економічних і культурних потреб всіх класів і соціальних груп радянського суспільства; можна переконливо показувати величезні успіхи радянського народу в справі комуністичного будівництва. У цій важливій ідеологічній і пропагандистській роботі Комуністичної партії визначені місце і роль партійних архівів як наукових установ партії, покликаних всебічно сприяти розвитку суспільних наук, активно брати участь в пропаганді партійних документів, щоденно допомагати партійним організаціям в ідейно-політичному вихованні трудящих.

Виконуючи завдання, які випливають з рішень XXIV з'їзду КПРС, постанов ЦК партії з питань ідеологічної роботи, партійні архіви країни, в тому числі і Української Радянської республіки, вносять свій трудовий вклад у фонд дев'ятої п'ятирічки.

Згідно з перспективними п'ятирічними планами роботи на 1971—1975 рр. партійні архіви обкомів Компартії України успішно вирішують завдання комплектування, збереження і використання партійних і комсомольських документів. Зокрема, протягом п'ятирічки партархіви Української РСР здійснили значну роботу в справі публікації документів, використання історико-партійних джерел в дослідницькій і практичній роботі в інтересах розвитку суспільних наук, комуністичного виховання трудящих, поліпшення збереження, обліку і опрацювання документів, складання довідкових посібників. Активну участь партархіви взяли у відзначенні 70-річчя II з'їзду РСДРП, 50-річчя створення СРСР, 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників, 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Директивні органи звернули увагу на необхідність дальшого поліпшення діяльності партійних архівів, визначили напрям їх роботи та основні завдання. Партійні архіви республіки взяли участь у підготовці 35 видань, в тому числі: «Нарисів історії Вінницької обласної партійної організації» (Одеса, 1972), «Нарисів з історії Хмельницької обласної партійної організації» (Львів, 1972) (вже видано нариси історії 12 обласних парторганізацій), 17 збірників документів і матеріалів, 8 брошур, 3 збірників статей і нарисів, 5 статистичних збірників. Серед виданих збірників документів і матеріалів заслуговують на увагу: «Харьковщина в период гражданской войны и иностранной интервенции, 1918—1920 гг.», «Революционное движение в Придунайском крае, 1900—1917 гг.», «Волинь Радянська», «Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни», «В труде, как в бою», «Пролетарский интернационализм — наше знамя», «Пліч-опліч», «73 героїчних дні» та інші.

За участю партійних архівів завершена велика робота по підготовці і виданню «Історії міст і сіл УРСР», яка має важливе наукове і політичне значення. Завідуючі або науковці 12 обласних партархівів (Вінницького, Волинського, Дніпропетровського, Житомирського, Ворошиловградського, Запорізького, Івано-Франківського, Кримського, Полтавського, Херсонського, Чернігівського) були відповідальними секретарями або членами редколегій томів цього видання.

Більш організовано і на високому науково-методичному рівні здійснювалося одне із постійних і першочергових завдань — комплектування архівного фонду КПРС документами поточного діловодства партійних та комсомольських органів, організацій і установ. За 4 роки поточної п'ятирічки в сховища партійних архівів республіки надійшло 1 091 115 справ. Нині значно поліпшився фізичний стан, упорядкування та оформлення документів, які надходять на постійне зберігання. Поліпшення діяльності партархівів, зміцнення їх ділових зв'язків з загальними відділами обкомів, райкомів, міськкомів партії, розширення та поглиблення їх інструкторсько-обстежувальної роботи сприяли позитивним зрушенням у комплектуванні партархівів. Вони також приділяють багато уваги забезпеченню збереженості документів, їх науково-технічному впорядкуванню, експертизі наукової та практичної цінності.

За роки дев'ятої п'ятирічки значно поліпшилися умови зберігання документів. Так, збудовано і введено в експлуатацію нові приміщення для Вінницького, Ворошиловградського, Донецького, Київського, Кримського, Одеського і Харківського партархівів; будуються приміщення для Кіровоградського, Херсонського, Хмельницького партархівів.

Значно ширше партархіви обкомів партії розгорнули роботу з реставрації, ремонту та оправи ветхих документів. За 1971—1974 рр. реставровано 1 436 700 аркушів документів, переплетено і зброшуровано 105 260 справ. Слід зазначити, що цей обсяг реставраційно-палітурних робіт в 4,5 раза більший обсягу таких робіт, здійснених за всі роки восьмої п'ятирічки. За 4 роки дев'ятої п'ятирічки удосконалено 161 560 справ партійних фондів; внаслідок експертизи наукової і практичної цінності вилучено 1 198 707 справ, які не підлягають зберіганню.

Минулий період п'ятирічки характеризується значно ширшим використанням документів партії і комсомолу в науково-дослідницькій та інформаційно-довідковій роботі. У 1971—1974 рр. в читальних залах партархівів працювали 6326 дослідників, які використали 306 013 справ; виконано 54 690 запитів партійних, радянських органів, організацій та установ. Всезростаюча інтенсивність використання суспільствознавцями документів партії в науково-дослідницькій роботі настійно вимагає від партійних архівів більш ділового освоєння документальних багатств. За станом на 1 січня 1975 р., в партійних архівах країни налічується понад 400 тис. фондів, в яких зосереджено близько 55 млн. справ (в тому числі в республіці 76 165 фондів, які охоплюють 7 374 827 справ). Це

величезне багатство партії і комсомолу складає невичерпну джерельну базу суспільних наук, теоретичної і пропагандистської діяльності партії. Широке використання документів неможливе без удосконаленого науково-довідкового апарату.

Який же науково-довідковий апарат мають в своєму розпорядженні партійні архіви республіки, чим ми полегшуємо працю дослідника, як допомагаємо йому знайти в архіві і використати найцінніші і необхідні документи? За станом на 1 січня 1975 р., в партархівах республіки налічується 55 оглядів фондів, 311 історичних довідок, 165 тематичних картотек, в яких зосереджено 322 496 карток, 208 156 карток систематичного каталога і 6 773 837 алфавітних карток. Із цієї кількості в 1971—1974 рр. були складені 42 історичні довідки, 208 156 карток систематичного каталога, 811 025 алфавітних карток. Проте науково-довідковий апарат ще не повністю задовольняє потреби дослідників в оперативній інформації про фонди партійних архівів.

У науково-довідковому апараті державних і партійних архівів головне місце відводиться описам. Усі документи, які зберігаються зараз в партархівах республіки, взяті на облік і створено 138 736 описів. Партархіви, враховуючи стан, рівень і сучасні вимоги до описів, за рекомендаціями Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС протягом останнього десятиріччя настійно займалися їх удосконаленням. У процесі цієї трудомісткої і копіткої роботи були пересистематизовані справи, складені або ж відредаговані заголовки, уточнені крайні дати документів, створений необхідний довідковий апарат, об'єднані дрібні описи. Внаслідок цього кількість описів зменшилася з 354 888 (за станом на 1 січня 1965 р.) до 138 736 (за станом на 1 січня 1975 р.), тобто в 2,5 раза. Значно підвищився їх науково-інформаційний рівень. Це дало можливість виявити багато цінних документів, раніше прихованих за «глухими», загальними заголовками.

Прикладом плідної роботи щодо удосконалення описання документів може бути діяльність Партійного архіву Львівського обкому Компартії України. Якщо в 1961 р. 358 414 справ цього архіву були відображені в 40 510 описах, то тепер кількість описів скоротилася в 10 разів. Завдяки вдосконаленню науково-довідкового апарату до фонду обкому партії кількість описів з 120 зменшилася до 11. Зменшення описів (на 27 870) відбулося і за рахунок приєднання фондів первинних комсомольських організацій до фондів відповідних райкомів, міськкомів ЛКСМУ, а також удосконалення описів первинних партійних організацій. Для більшості описів до основних фондів створено необхідний довідковий апарат. Отже, окремі партархіви обкомів Компартії України провели величезну роботу, спрямовану на поліпшення описів.

Однак ще не все зроблено в цьому напрямі. Необхідно звернути увагу на те, що частина фондів обкомів, міськкомів, райкомів партії має багато дрібних, так званих додаткових описів, або ж описів на окремі структурні частини фондоутворювача і включає в себе незначну кількість справ. Так, в середньому в республіці на один опис припадає 52 справи, а в окремих архівах навіть менше. Наприклад, в Київському — 20 справ, Херсонському — 21, Миколаївському — 30, Чернігівському — 27, Житомирському — 39 справ. Слід зазначити, що за цими середніми цифрами приховані описи, які включають лише по декілька справ.

Ряд партійних архівів (Житомирський, Київський, Одеський, Тернопільський, Харківський) не завершили відповідно до «Правил» роботу щодо приєднання документів первинних комсомольських організацій до фондів відповідних міськкомів і райкомів ЛКСМУ, не скоротивши тим самим значної кількості описів. В окремих випадках партархіви в процесі вдосконалення науково-довідкового апарату до фондів замість ско-

рочення кількості описів необґрунтовано збільшують їх. Так, ряд фондів архівів райкомів партії Запорізької області спочатку налічували до 20 описів, а після удосконалення їх кількість зросла вдвічі, причому частина з них включає по 1—3 справи.

Головним джерелом інформації про зміст документів справ є заголовки. Неточність і нечіткість заголовка веде до перекручення змісту справи, а іноді і до втрати інформації. На жаль, партархіви нерідко складають заголовки загального характеру і не вбачають в цьому серйозного недоліку. Як правило, в заголовках відсутні прізвища авторів (від кого виходять документи), кореспондентів (кому надіслано), чіткий зміст. В окремих випадках навіть вже після науково-технічного впорядкування фондів можна зустріти такі «глухі» заголовки, як «Звіти, доповіді, акти про роботу в районі», «Звіти парторганізацій про роботу відділу кадрів», «Інформації в ЦК КПРС і ЦК Компартії України». Всі ці недоліки значною мірою ускладнюють облік і пошук документів в науково-дослідницьких і практичних цілях. Доцільність того чи іншого заходу при цьому залежить від науково-історичної і практичної цінності фондів, обсягу й актуальності його документів. Тут необхідний продуманий науковий підхід, а не необґрунтована корінна ломка всіх описів фондів.

При удосконаленні науково-довідкового апарату до фондів партархівам слід більше уваги приділяти складанню і редагуванню заголовків справ. При складанні заголовків справ необхідно враховувати не тільки зміст, виразність, стиль викладу, але і різновидність документів, а також ознаки, за якими вони сформовані. При редагуванні описів необхідно досягати певної уніфікації. Для кращого розкриття в описах змісту документів особливо важливих фондів доцільно до деяких великих і складних описів готувати передмови. Поліпшення стану описів документів повинно бути завжди в центрі уваги партархівів.

Поширеною формою науково-довідкового апарату стали історичні довідки про фондоутворювачів і фонди. У партархівах республіки їх налічується 311. Більшість з них складені в процесі науково-технічного впорядкування фондів. За ініціативою Партархіву Тернопільського обкому Компартії України із залученням працівників партійних органів і організацій, на базі архівних і друкованих джерел складено 420 історичних довідок про районні і первинні партійні організації. У більшості з них є важливі відомості про структуру і діяльність обкомів, повіткомів, міськкомів і райкомів партії, стан і впорядкованість фондів, склад і зміст документів. Такі довідки, безумовно, являють собою певну наукову цінність.

Але в деяких з них є ряд суттєвих недоліків. Під час складання цих довідок партархіви надто захопилися описанням політичного, економічного і географічного стану області, району, а історію самого фондоутворювача виклали коротко і схематично або ж замінили загальними відомостями з історії партії, взятими із друкованих джерел, не розкриваючи рівня збереженості документів фондів, їх впорядкованості і використання та ін. Складання історичних довідок — наукова робота, що потребує серйозної підготовки, всебічного дослідження документів. Історичні довідки партархівам рекомендується складати тільки на великі фондоутворювачі і їх фонди.

Помітне місце в системі архівних довідників займають пофондові і тематичні огляди. На відміну від історичних довідок вони повніше і послідовніше розкривають зміст документів. У партархівах тепер налічується 55 оглядів. Вони, як правило, складені на великі фонди із складною структурою і високим ступенем використання їх документів у наукових і пропагандистських цілях. Пофондові і тематичні огляди необхідно створювати для повідомлення науковій громадськості

про наявність і зміст документів певного великого і важливого фонду або ж джерел з актуальної теми.

Великим попитом і повагою дослідників користуються каталоги документів. Залежно від завдань інформації в партархівах створені такі види каталогів: предметні, предметно-тематичні, іменні. Партархіви республіки склали 165 предметно-тематичних картотек, в яких зосереджено 322 496 карток. Предметно-тематичні картотеки створювалися партархівами в більшості випадків у процесі виявлення документів за певною темою, при підготовці наукових праць та публікацій. Тематика цих картотек різноманітна. Так, в партархівах республіки створено 15 картотек, в яких налічується 4058 карток на тему «Листи, телеграми, інші матеріали В. І. Леніну»; 11 картотек (з 3848 картками) за період Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни; 14 картотек (з 19 745 картками) на тему «Партійні організації республіки в боротьбі за індустріалізацію і колективізацію народного господарства 1920—1941 рр.»; 9 картотек (з 13 129 картками) за період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.; 44 картотеки (з 108 912 картками) на тему «Відбудова народного господарства в післявоєнний період і будівництво розвинутого соціалізму. 1944—1965 рр.», 9 картотек (з 35 300 картками) з історії обласних парторганізацій та ін. Усі ці предметно-тематичні картотеки інтенсивно використовуються в науково-дослідницькій і практичній роботі.

Великою підмогою для практичної і особливо довідкової роботи служить алфавітна картотека. Зараз в партархівах республіки зосереджено 6 773 837 карток з відомостями про партійних і комсомольських діячів; про членів партії, які пройшли перевірку в 1923—1925 рр.; учасників підпільно-партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни; номенклатурних працівників партійних органів та ін.

Сектором партархівів Інституту історії партії при ЦК Компартії України розроблена і постійно вдосконалюється іменна картотека, що налічує 70 карток на відомих діячів Комуністичної партії і уряду Радянської України за довоєнний період. Ця картотека вміщує всі біографічні відомості про них. Алфавітні картотеки щорічно поповнюються за рахунок надходження карток при прийомі документів від партійних органів і шляхом розробки документів самими партархівами. Одним із найбільш досконалих і разом з тим складних каталогів широкого масштабу, який гранично повно відображає всю різноманітність змісту документів архіву, є систематичний каталог. Потреба саме в такому виді науково-довідкового апарату викликана значним розширенням і поглибленням наукових досліджень, інтенсивною розробкою питань історії місцевих партійних організацій, посиленням ідеологічної роботи Комуністичної партії. Враховуючи це, Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС в 1971 р. рекомендував усім партархівам країни перейти від розроблення часткових і другорядних видів документів за єдиною класифікаційною схемою. Поставивши перед ними це складне і нове завдання, Центральний партархів розробив схему єдиної класифікації документів і методику здійснення каталогізації фондів. Згідно з рекомендаціями Центрального партархіву систематичний каталог документів необхідно створювати шляхом постійної роботи і складання нових карток встановленої форми. Цей метод найрезультативніший.

Схема каталога розрахована на класифікацію документів фондів партійних органів і деяких великих первинних партійних організацій. Тому партархівам рекомендували скласти план каталогізації фондів, визначити черговість і обсяг цієї роботи. Партійні архіви республіки, працюючи над виконанням планів з каталогізації, за 4 роки п'ятирічки склали 208 156 карток на 33 тис. справ фондів партійних органів. За

планами партархівів, каталогізації підлягають близько 1700 партійних фондів з кількістю орієнтовно 660 тис. справ. До єдиного систематичного каталога введено лише 5 процентів справ. Отже, це лише початок цієї великої і складної справи.

Значно ширше в порівнянні з іншими провадять цю роботу партійні архіви Закарпатського, де налічується 43 267 карток, Івано-Франківського (18 345), Хмельницького (14 000), Львівського (13 098), Миколаївського (12 916), Харківського (12 710), Черкаського (11 383) обкомів партії.

Заслугує на увагу досвід роботи Партархіву Закарпатського обкому Компартії України з каталогізації документів. Цей партархів поряд з розробкою каталога домігся, щоб у процесі ведення діловодства в обкомі, міськкоммах і райкомх партії на картки систематичного каталога виносили питання, які розглядалися на засіданнях бюро, а картки передавали в архів. Там їх звіряють, індексують і систематизують.

Вважаючи єдиний систематичний каталог в майбутньому основною формою науково-довідкового апарату, Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Сектор партархівів Інституту історії партії при ЦК Компартії України неодноразово підкреслювали необхідність активізувати цю роботу, скоротивши або навіть припинивши створення інших видів науково-довідкового апарату. Однак ряд партархівів, зокрема, Київський, Ровенський, Кіровоградський, Чернігівський і Дніпропетровський дуже повільно розгортають роботу щодо складання систематичного каталога.

Окремі партійні архіви розпочали каталогізацію документів фондів обкомів партії, науково-технічне впорядкування яких не відповідає сучасним вимогам. Центральний партійний архів рекомендує спочатку виконати цю роботу, а потім вже складати каталоги по них. У таких випадках систематичний каталог необхідно створювати по інших важливих фондах, які не потребують науково-технічного впорядкування (міськкомів, райкомів партії).

Необхідно звернути увагу на те, що в окремих партархівах картки систематичного каталога заповнюються нечітко, повністю не розкриваючи змісту документів, різним кольором чорнила. Крім цього, ряд архівів виготовили картки невстановленої форми і розмірів, а частина з них — на кольоровому папері низької якості. Партійний архів Тернопільського обкому Компартії України, наприклад, приступив до виготовлення тематичних карток, зміст і форма яких не відповідають вимогам єдиного систематичного каталога, встановленим Центральним партійним архівом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Партійні архіви в справі каталогізації роблять перші кроки, і окремі помилки неминучі. Але їх необхідно своєчасно виправляти. Зараз абсолютна більшість партійних архівів має всі необхідні умови і реальні можливості для успішного виконання цієї важливої наукової роботи.

ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС вважає реальним і ставить завдання перед партархівами країни до кінця цієї і за роки нової п'ятирічки повністю закаталогізувати фонди ЦК Компартій союзних республік, крайкомів, обкомів, райкомів партії. Чітка організація роботи архіву багато в чому залежить від рівня науково-методичної роботи.

За останні 3—4 роки спостерігаються помітні зрушення в цьому напрямі. В більшості партійних архівів створено методичні кутки; кожній ділянці роботи передують глибока методична підготовка, тобто складання ґрунтовних планів і робочих інструкцій, їх всебічне обговорення та затвердження. Так, позитивних наслідків з науково-методичної роботи домігся Партійний архів Одеського обкому Компартії України. Але ще не в усіх партархівах високий рівень науково-методичної робо-

ти. Про це свідчать недоліки та помилки, які мають місце при опрацюванні певного виду науково-довідкового апарату. Тому науково-методична робота повинна бути в центрі уваги всіх партійних архівів республіки.

На наш погляд, не менш важливим у поліпшенні науково-довідкового апарату і, зокрема, систематичного каталога є обмін досвідом роботи шляхом виїздів співробітників в інші архіви або опублікуванням повідомлень на сторінках наших архівних журналів. Якщо партархіви деякою мірою обмінюються досвідом під час відвідувань, то на сторінках архівних журналів фактично не вміщено жодної статті або замітки про досвід розробки і удосконалення того чи іншого виду науково-довідкового апарату фондів партархівів. Адже в більшості партархівів вже нагромаджено певний досвід роботи і є чим поділитися. Тому необхідно активніше виступати на сторінках наших архівних журналів.

Підбиваючи підсумки роботи партійних архівів республіки за минулий період дев'ятої п'ятирічки, слід зазначити, що їх діяльність можна вважати успішною. Проте ми повинні критично оцінювати зроблене, бачити свої недоліки і зосереджувати увагу на невирішених питаннях, на безумовному виконанні виробничих планів кожним партархівом. Головне завдання полягає в тому, щоб невинно боротися за досягнення найвищих показників. Навчитися працювати в архіві краще — це значить постійно удосконалювати організацію своєї праці, підвищувати ідейно-науковий рівень і професійну майстерність, з великою відповідальністю відноситися до дорученої справи. В сучасних сприятливих умовах партархіви, окрілені повсякденним піклуванням Центрального Комітету КПРС, повинні працювати ще краще, повніше враховувати вимоги сучасного етапу комуністичного будівництва, активніше брати участь в ідейному житті нашої партії. Завдання працівників партійних архівів у тому, щоб спрямувати всі свої зусилля на втілення в життя накреслень XXIV з'їзду Комуністичної партії, на виконання завдань завершального року дев'ятої п'ятирічки.

ПІДВИЩУВАТИ НАУКОВИЙ РІВЕНЬ ПУТІВНИКІВ ПО ФОНДАХ ОБЛДЕРЖАРХІВІВ

А. В. САНЦЕВИЧ,

доктор історичних наук

Великим багатством радянського народу є документи, зокрема ті, що зберігаються в державних архівах. Їх кількість дедалі швидше зростає. Вони мають велике наукове значення, оскільки допомагають різнобічно розкрити важливі сторони життя та діяльності трудящих нашої Вітчизни. Відомості з архівних документів широко використовуються в ідеологічній роботі Комуністичної партії, в агітаційно-пропагандистській діяльності.

Отже, архівні матеріали корисні не самі по собі, а тільки тоді, коли стають надбанням народних мас. Тому важливим завданням є якнайширше ознайомлення громадськості з тим, що саме зберігається у наших архівах. Різнобічні відомості з минулого і сучасного Української РСР сконцентровані в республіканських архівах — Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР¹, Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві², Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові,

¹ Центральный державный архив Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР. Путівник. Харків, 1960.

² Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве. Путеводитель. К., 1958.

Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР, Центральному державному архіві науково-технічної документації УРСР. Стислі, але змістовні довідки про фонди цих архівів і обласних державних архівів містить короткий довідник «Державні архіви Української РСР» (К., 1972).

Істотним доповненням до матеріалів республіканських архівів є фонди обласних державних архівів УРСР, де сконцентровані величезні відомості з краєзнавства, яке вірно служить патріотичному та інтернаціональному вихованню трудящих. Оскільки ці архіви розсосереджені в різних областях і ознайомлення з їх матеріалами становить значні труднощі для істориків і широкого кола читачів, тому великою допомогою усім зацікавленим є досить докладні путівники по більшості обласних державних архівів республіки³. Здебільшого це путівники по єдиних обласних державних архівах. Книги про Житомирський, Запорізький *, Сумський *, Чернігівський обласні державні архіви характеризують також фонди філіалів цих архівів у Бердичеві, Мелітополі, Конотопі, Ромнах, Ніжині та Прилуках. На основі документальних матеріалів колишніх Дрогобицької та Ізмаїльської областей створено філіали Львівського обласного архіву в м. Самборі та Одеського — в м. Ізмаїлі. Путівники по цих філіалах видано окремими книгами.

Путівники по обласних державних архівах дають уявлення про документальні джерела періоду XVIII до кінця 60-х років XX ст., а в Львівському і Полтавському — навіть з XVII ст.

Значна кількість фондів висвітлює історію України дожовтневого періоду і здебільшого становить першу частину чи розділ путівника. Тут представлені матеріали про місцеві адміністративні, станові, земські і фінансові установи, органи суду, прокуратури, поліції, банки, промислові та торговельні підприємства, заклади освіти, охорони здоров'я тощо. Ці матеріали містять значні відомості про соціально-економічний розвиток відповідних міст і сіл, розклад феодальних і розвиток капіталістичних виробничих відносин, розгортання робітничого руху, діяльність більшовиків, становище селянства і його боротьбу проти поміщицького гніту. Значна увага приділяється подіям першої російської революції 1905—1907 рр.

У путівниках, присвячених західним областям Української РСР, до згаданого періоду примикають фонди підприємств, організацій та ус-

³ Вінницький обласний державний архів. Путівник (далі це слово після назви архіву випускається). Вінниця, 1960; Волинський обласний державний архів у м. Луцьку. Львів, 1964; Державний архів Дніпропетровської області. Дніпропетровськ, 1960; Житомирський обласний державний архів і його філіал у г. Бердичеві. Житомир, 1961; Запорізький обласний державний архів і його філіал у м. Мелітополі. К., 1968; Путівник по державному архіву Станіславської області (нині — Івано-Франківська). Станіслав, 1960; Государственный архив Киевской области. К., 1965; Кировоградський обласний державний архів. К., 1966; Крымский областной государственный архив. Симферополь, 1961; Львівський обласний державний архів. Львів, 1965; Миколаївський обласний державний архів. К., 1966 (крім того у 1958 р. у Миколаєві видано «Короткий довідник про архівні фонди і науково-довідкову бібліотеку державного архіву Миколаївської області»); Государственный архив Одесской области. Одесса, 1961; Державний архів Полтавської області. Харків, 1959; Ровенський обласний державний архів. К., 1970; Сумський обласний державний архів та його філіали у містах Конотопі і Ромнах. К., 1965; Путівник по державному архіву Тернопільської області. Тернопіль, 1961; Державний архів Харківської області. Харків, 1959; Херсонський обласний державний архів. К., 1971; Державний архів Хмельницької області. Львів, 1964; Черниговский областной государственный архив и его филиалы в городах Нежине и Прилуках. Чернигов, 1963; Філіал Львівського обласного державного архіву в Самборі. Львів, 1962; Филиал Одесского областного государственного архива в г. Измаиле. К., 1966.

* Так було під час виходу в світ путівників. Тепер ці архіви не мають філіалів.

танов, що діяли під час панування над цими землями буржуазно-поміщицької Польщі (1919—1939 рр.). Тут широко висвітлена боротьба трудящих, очолюваних комуністами, за возз'єднання з Радянською Вітчизною.

Та найбільше відображено в путівниках, як і у відповідних архівах, радянський період розвитку областей Української РСР. Розкривається діяльність органів Радянської влади і державного управління, зокрема таких характерних для свого часу, як революційні комітети, комітети незаможних селян, робота органів суду і прокуратури, міліції, діяльність військово-адміністративних органів, органів планування, обліку та контролю. Багато уваги приділяється матеріалам про розгортання соціалістичного виробництва: роботу промислових підприємств, будівельних організацій, про соціалістичні перетворення в сільському господарстві. Докладно характеризуються фонди, присвячені торговельним і кооперативним організаціям, фінансовим установам, мережі культурно-освітніх установ, навчальних і науково-дослідних закладів. Широко висвітлено піклування Комуністичної партії та Радянського уряду про охорону здоров'я, праці, соціальне забезпечення трудящих, діяльність різних громадських організацій.

Через усі путівники червоною ниткою проходить ідея про визначальну роль народних мас в історії, насамперед нашого славного робітничого класу. Розкриваються різні форми вияву трудового ентузіазму радянських людей, зокрема їх активна участь у соціалістичному змаганні, різних передових починаннях. Постійно відзначається всезростаюча роль Комуністичної партії в житті Країни Рад.

Таким чином, путівники по обласних державних архівах республіки, яких вже вийшло 20 (з 25),— це, безумовно, велике досягнення Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, центральних та обласних державних архівів республіки. Вони стисло, але переконливо характеризують великі архівні багатства в областях. Важливою позитивною рисою цих путівників є те, що вони склалися, в основному, за однією, досить стрункою системою. Вище вже відзначалось розташування зазначених фондів за двома найважливішими історичними періодами. Далі коротко розкривалися видання, якими укомплектовані бібліотеки відповідних архівів. Ці невеликі довідки є корисними для науковців-дослідників і широкого кола відвідувачів архіву.

У путівниках звичайно вміщувалися характеристики найбільш актуальних і цінних фондів вищих категорій. На фонди однорідних установ склалися групові характеристики. У них подано узагальнене найменування фондоутворювачів (сільські ревкоми, райвиконкоми тощо). Для полегшення читачеві користування путівником його розділи поділяються ще на підрозділи чи рубрики, розташовані за виробничо-галузевим принципом або за характером діяльності установи. Наприклад, у путівнику по Запорізькому облдержархіву до розділу «Установи та організації сільського господарства» вміщені рубрики про радгоспи, МТС тощо.

В окремих підрозділах фонди розміщені здебільшого за хронологією створення фондоутворювачів. Так, спочатку йдуть повітові та волосні, а потім окружні, районні виконкоми.

У характеристиках наводяться назви фондів, період, якого вони стосуються, історичні довідки про фондоутворювачів і стислі анотації на документальні матеріали фондів. У назвах фондів зазначається, як правило, остання назва фондоутворювача (якщо вона мінялася) або родова ознака групи однорідних фондів. У дужках наводиться офіційно прийняте скорочення найменування фонду.

Підлеглість установи вказується, якщо необхідно, в історичній довідці, яка подає також відомості про час утворення і ліквідації фондоутворювача, його підлеглість та компетенцію. Так, у херсонському пу-

тивнику в довідці про Херсонську обласну раду промислової кооперації зазначається, що вона була утворена 11.V 1944 і ліквідована 10.XI 1960 р. на підставі постанови Ради Міністрів УРСР від 11 жовтня 1960 р. (стор. 207).

Каталогізований фонд звичайно позначається словом «каталог». Перед номерами фондів радянського періоду ставиться літера «Р».

У путівниках відображено і те прикре явище, що у періоди громадянської та Великої Вітчизняної воєн чимало архівних матеріалів загинуло, що порушило системність наявних документів. Тому в анотаціях про фонди, що збереглися не повністю, зазначаються в дужках роки, яких стосуються ці матеріали, особливо в період 1931—1941 рр.

Як правило, в путівниках наводяться певні відомості про всі фонди архіву, але не однаково докладно. Так, подається тільки список фондів, наукова цінність яких, на думку упорядників, невелика.

Цінною особливістю путівників є наявність науково-довідкового апарату. Більшість з них має іменний та географічний покажчики, частина — довідки про адміністративно-територіальний поділ відповідної області, інша частина — предметно-тематичні покажчики. Все це значною мірою допомагає науковцеві і читачеві користуватися цими книгами. Шкода тільки, що немає єдиного підходу до всіх цих покажчиків. Найкраще, щоб усі вони були в кожному путівнику, що найбільше допоможе читачеві.

Крім основних спільних рис, про які йшлося вище, кожний путівник має і свою специфіку, пов'язану з конкретно-історичною обстановкою області, з наявністю чи відсутністю якихось архівних матеріалів за певні періоди, з певних галузей життя. Наприклад, через історичні обставини питома вага документів радянського періоду в західних областях дещо менша, ніж в інших. У період Великої Вітчизняної війни загинула більшість документальних матеріалів за 1930—1941 рр. в Запорізькій області. Нині обласний державний архів переважно поповнюється матеріалами післявоєнного періоду⁴.

У змістовних передмових до путівників по архівах не тільки докладно характеризується їх структура, стисло передається історія надходження архівних документів, але й вказуються підготовлені архівістами області документальні збірники переважно на матеріалах архіву. Це дає чітке уявлення про характер уже опублікованих матеріалів обласних державних архівів Української РСР.

Зміст путівників певною мірою пов'язаний із часом їх видання. 20 наявних книг про обласні державні архіви виходили з друку протягом досить тривалого часу — з 1959 (Полтавський, Харківський путівники) до 1971 р. (Херсонський). Отже, між виданням першого і останнього — проміжок часу 12 років. Природно, що за цей період обласні державні архіви поповнилися величезною кількістю архівних документів, переважно післявоєнного періоду. Отже, фактично путівники «застигають» на році їх видання. Так, в Полтавському путівнику характеризується тільки 20 процентів нині наявних в архіві фондів. А дослідникові, кожному, кому потрібні архівні матеріали, необхідна інформація про них до останнього часу.

Плановою концентрацією документальних матеріалів про післявоєнний період обласні державні архіви стали займатися власне з початку 60-х років⁵. За минулих 15 років вони поповнилися великою кількістю цінних документів. Як свідчать путівники, здебільшого в обласних архівах матеріали охоплюються хронологічно не ближче ніж 5—6 років до часу видання путівника. Зрідка трапляється розрив у два

⁴ Запорізький обласний державний архів і його філіал у м. Мелітополі, стор. 4.

⁵ Вінницький обласний державний архів, стор. 5.

роки⁶. Це тому, що певний період документи зберігаються в діловодстві установ, у районних архівах.

Архіви таких промислово розвинутих областей, як Харківська, Дніпропетровська поповнюються порівняно вузьким колом документів, оскільки у подібні архіви надходять нові матеріали, як правило, про підприємства місцевого підпорядкування. Великі заводи та виробничі комплекси представлені переважно в союзних і республіканських архівах. Правда, в путівнику по Запорізькому архіву ануються фонди таких велетнів індустрії, як металургійний завод «Запоріжсталь» імені Серго Орджонікідзе, електрометалургійний «Дніпроспецсталь» імені А. М. Кузьміна, коксохімічний, трансформаторний заводи тощо. Фонди ряду великих підприємств розподіляються навіть за відділами (заводоуправління, адміністративно-господарський, технічний, відділ організації праці, завком та ін.).

Досвід запорізьких архівістів щодо залучення документів великих підприємств до обласних архівів незалежно від відомчого підпорядкування цих підприємств заслуговує всіякого схвалення. Це зручно для дослідника та будь-кого, хто цікавиться історією підприємства, оскільки дає можливість переходити з архіву постійного зберігання до поточного діловодства підприємства, не залишаючи меж одного міста. Напевно, традиції Запорізького облдержархіву слід було б поширювати на інші архіви промислово високорозвинутих областей.

Як свідчать путівники, в облдержархівах відклалося чимало відомостей, які сприяють висвітленню історичного процесу різнобічно, в усій його розмаїтості, в дусі справжнього історизму. Врахування усіх цих відомостей, уміле й пропорціональне їх використання стають на заваді модернізації історичного минулого. Щодо цього, зокрема, значний інтерес становлять документи про діяльність промислової кооперації, яка була ліквідована в 1960 р., а її підприємства влилися до державної промисловості. У цій галузі виробництва було зайнято у свій час чимало трудящих. Особливо широко представлені відповідні документи в Кримському і Херсонському архівах. Ці матеріали свідчать про досить широкий діапазон діяльності промислових артілей у свій час. Втім деякі обласні архіви у своїх путівниках відносять фонди промкооперації до другорядних, хоч ці фонди містять багато відомостей про трудові звершення радянських людей, розгортання соціалістичного змагання, підготовку кадрів, культурно-масову роботу та ін.

Тут ми підходимо до надзвичайно важливого питання про критерії відбору в путівниках фондів для анування як найбільш цінних та актуальних (перелік інших фондів наводиться в додатках). У цілому стислі і змістовні анотації задовольняють історика, кожного, кому потрібні архівні матеріали. Здебільшого упорядники керувалися реальними критеріями відбору, що ґрунтувалися на марксистсько-ленінській методології і виходили з внутрішньої й зовнішньої критики архівних джерел. Насамперед анувалися фонди, що мають актуальне значення для дослідження найважливіших проблем радянської історичної науки. Це матеріали з соціально-економічної історії як матеріальної основи життя суспільства, з історії народних мас — робітничого класу, селянства, культурного будівництва, суспільно-політичного життя. Зокрема, відомості про економічне життя широко представлені у фондах установ фінансових, кредитних, планування та статистики; правові питання — у фондах юстиції, суду і прокуратури тощо. Таким чином, документи облдержархівів, як це видно з путівників, дають універсальні відомості з різних галузей знань — не тільки з історичної науки, але й з економіки, права та ін.

⁶ Державний архів Полтавської області, стор. 5.

Важливими факторами відбору фондів для анотування є наукова актуальність відповідних матеріалів, їх значення для ідеологічної, агітаційно-пропагандистської роботи, комуністичного виховання трудящих. Упорядники врахували також повноту охоплення фондом відповідної теми, обсяг фонду (зокрема, наявність великої кількості справ).

Проте упорядники ряду путівників робили певні відступи від цих загалом правильних положень. До переліку фондів (без анотування) включалися деякі важливі матеріали, що налічували чимало справ. Так, в путівнику по Херсонському облдержархіву не анотувалися численні фонди промислово-кооперативних артілей (стор. 321), ряду учбових закладів та установ культури (стор. 322—326), зокрема редакцій обласних газет.

Зауважимо, що в дослідженнях з історії преси автори переважно викладають зміст опублікованих в ній матеріалів і дуже слабо використовують архіви редакцій, внаслідок чого в цих працях майже не відображена ефективність виступів газет та журналів. Тому путівники повинні чітко інформувати читача про зміст матеріалів, що містяться в архівах органів преси.

В багатьох путівниках другорядними вважаються фонди громадських, зокрема оборонних та спортивних організацій. Втім у путівниках по Київському і Харківському архівах відповідні фонди цілком слушно анотуються.

Безумовно немає рації анотувати невеликі фонди, які, до того ж, містять розрізнені матеріали. Але напевно найкращим для читача і дослідника є досвід упорядників путівників по Кримському та Тернопільському архівах. У цих книгах анотуються майже всі залучені матеріали.

Всілякого поширення заслуговує ініціатива упорядників путівника по Херсонському облдержархіву, які вмістили дуже корисний список фондів про Херсонщину, що зберігаються в інших архівах. Подібні довідки слід давати в усіх путівниках.

При аналізі путівників складається враження, що обласні державні архіви містять відомості про діяльність найрізноманітніших категорій трудящих республіки, навіть тих, згадки про яких рідко потрапляють на сторінки історичних праць. Маємо на увазі працівників заготівельних, фінансово-облікових, торговельних організацій, установ охорони здоров'я, соціального забезпечення. За винятком торговельних організацій, в путівниках слабо відображена сфера обслуговування, яка дедалі розширюється швидкими темпами.

В обласних державних архівах сконцентровано багато відомостей про розвиток легкої і харчової промисловості, а також тих галузей виробництва, які досі не дуже привертали увагу істориків як в узагальнюючих, так і в спеціальних дослідженнях.

Отже, путівники по архівах виступають не тільки корисними довідниками про наявні архівні фонди, про відомості з історичного минулого, але й як цінні дороговкази дослідникам, любителям історії, пропагандистам та агітаторам для обрання актуальної, оригінальної тематики.

Цілком правильно, що значна увага у путівниках приділяється документам ліквідованих установ, які в свій час відіграли позитивну роль (наприклад, ревкомів, комнезамів, промисловій кооперації, МТС та ін). Подібні матеріали необхідні, оскільки без них картина історичної дійсності була б неповною, а значить, і неправильною. Історичний процес не потребує «прикрашання» і модернізації.

Загалом, в розглянутих 20 путівниках по обласних державних архівах Української РСР ми маємо цінні відомості про неосяжні документальні багатства республіки. Для якісної підготовки цих книг архівісти здійснили велику і плідотворну роботу, зробили важливі узагаль-

нення. Зрозуміло, що в цій важкій праці були і певні огріхи, про які йшлося вище.

Бажано, щоб подібні путівники були видані по всіх архівах республіки (в тому числі й по партійних). Адже путівники, незважаючи на неповноту відомостей про всі фонди архіву, мають ту велику перевагу перед описами, каталогами і картотеками архівних матеріалів, що вони доступні дослідникові у будь-якому куточку нашої країни. За ними можна досить чітко уявити собі, чи варто їхати у певний обласний центр для роботи над архівними матеріалами з своєї теми.

Під час опрацювання путівників перед архівістами республіки стоять відповідальні завдання щодо піднесення їх якісного рівня. Насамперед, слід у найближчий час видати путівники по п'ятих державних обласних архівах республіки, які досі ще не мають таких посібників,— по Ворошиловградському, Донецькому, Закарпатському, Черкаському і Чернівецькому. У своїй роботі автори повинні врахувати як позитивні якості, так і огріхи попередніх аналогічних видань. Найповнішим має бути довідковий апарат, процес комплектування архівів слід довести до часу видання путівників. Тільки завдяки виконанню цих завдань матимемо повний комплекс путівників по облдержархівах, що сприятиме ліквідації прогалин у знаннях дослідників про архівні документи в обласностях.

Слід всіяко вітати планомірне серійне видання путівників. Але це надзвичайно велика і трудомістка справа. Напевно, найближчим часом варто було б перевидати окремі путівники, які цього потребують, з анотуванням матеріалу до останнього часу. Для підвищення якості видань цього роду слід публікувати додатки, які доцільно було б, на наш погляд, видавати через кожні три — п'ять років.

У цих книжечках, легко і швидко друкованих на роталпринті, можна було б заанотувати нові надходження до архіву, вмістити анотації на вже згадувані в путівниках фонди, але які не були схарактеризовані раніше. Такі додатки, безумовно, користуватимуться великою популярністю у дослідників, насамперед тих, які працюють над сучасною історією і становлять значну частину науковців.

Путівники та додатки до них, які готуються до друку, потребують солідної апробації. Напевно, до їх редагування та рецензування слід залучати провідних науковців-джерелознавців.

Видані путівники слід широко пропагувати у відкритому друці, і не тільки в «Архівах України», але й в «Українському історичному журналі», республіканських та обласних газетах. Це необхідно для того, щоб якнайширше коло читачів знало про вихід у світ цих корисних посібників.

У нових путівниках необхідно врахувати позитивний досвід короткого довідника «Державні архіви Української РСР» та інших видань Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, зокрема розширювати їх інформативність, тобто вміщувати більш докладні історичні довідки про архіви, давати їх точну адресу і телефони.

Крім характеристики писемних джерел, які становлять основну масу документів в облдержархівах, необхідно систематично анотувати наявні в архівах кінофотофонодокументи. Це важливий комплекс історичних джерел, який швидкими темпами поповнюється.

У путівниках слід постійно давати вказівки, в яких установах чи підприємствах у поточному діловодстві зберігається продовження фондів, які постійно знаходяться в архіві. Схвальний приклад щодо цього можна навести з путівника по Запорізькому архіву. Якщо на 1968 р. у фонді Р-1378 цього архіву зберігалися документи металургійного заводу «Запоріжсталь» до 1961 р. включно (див. стор. 127—132), то матеріали за дальші роки слід шукати в поточному діловодстві того самого заводу.

З точки зору історичної науки значний інтерес становлять фонди особового походження. Вони тим більше потрібні дослідникам, оскільки в історичній науці останнім часом спостерігається однобічне захоплення статистичними матеріалами, порівняно слабо розкривається діяльність окремих передових людей.

У більшості наявних путівників мало уваги приділяється особовим фондам. Здебільшого їх відносять до другорядних. Однак змістовно анотовані відомості про такі фонди дають путівники по Волинському, Кіровоградському, Ровенському, Херсонському архівах. Так, в Кіровоградському архіві є фонди прославленого механізатора країни О. В. Гіталова, відомого педагога члена-кореспондента АПН СРСР В. О. Сухомлинського, знатного екскаваторника М. Т. Чирви. У Херсонському архіві зберігаються фонди, проанотовані в путівнику, художника Г. В. Курнакова, поета Л. П. Куліша та інших знатних людей. На жаль, в обласних державних архівах ще є дуже мало фондів особового походження. Сподіватимемося, що в нових путівниках та додатках до раніше випущених ці фонди будуть представлені ширше, що значно збагатить джерельну базу досліджень.

Систематичне створення книжкової інформації про документи державних архівів республіки вимагає постійної і цілеспрямованої координації цієї важливої роботи. З цією метою слід скликати упорядників путівників для обміну досвідом, вироблення спільної лінії у цій роботі.

Створення і опублікування путівників по архівах республіки є важливою партійною і державною справою. У наш час вибуху інформації путівники стають важливою проміжною ланкою між величезним масивом архівних джерел і дослідником, а також агітатором, пропагандистом, кожним, кого цікавить сучасне і минуле Радянської Вітчизни. Створенням путівників архівісти республіки вносять свій скромний вклад у виконання історичних накреслень XXIV з'їзду КПРС, оскільки архівні документи в руках партії виступають важливим ідеологічним знаряддям у вихованні широких верств трудящих.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА — НА СЛУЖБУ КОМУНІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВУ

**(Міжреспубліканська науково-практична конференція
працівників архівних установ України, Білорусії і Молдавії
з питань публікації історичних джерел)**

П. С. ГОНЧАРУК, В. М. СОЛОНИНКО

58642_м

У рішеннях XXIV з'їзду КПРС і постанові ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві»¹ накреслено чітку програму дальшого поліпшення діяльності архівних установ. Цією постановою Центральний Комітет КПРС зобов'язав архівні установи Радянського Союзу вжити заходів щодо поповнення і кращого використання архівних фондів, розширити публікацію документальних матеріалів з історії КПРС та радянського суспільства. Для працівників державних архівів безперечною є істина, що архівні джерела становлять глибокий інтерес не тільки для історичної науки, але й вкрай необхідні для практики комуністичного будівництва у нашій країні, ідеологічного виховання трудящих мас, викриття буржуазних фальсифікацій закономірностей історичного розвитку СРСР². У зв'язку з цим архівні установи нашої країни приділяють значну увагу випуску в світ документальних видань. Яскравим свідченням цього є організація і проведення Головархівом СРСР Міжреспубліканської науково-практичної конференції працівників архівних установ України, Білорусії і Молдавії з питань публікації історичних джерел (10—11 квітня цього року в м. Кишиневі).

На нараду були запрошені начальники науково-видавничих відділів головархівів та архівних управлінь при Радах Міністрів РРФСР, УРСР, БРСР, МРСР; директори, начальники відділів і працівники, відповідальні за публікаційну роботу центральних і обласних архівних установ згаданих республік; ряд вчених-істориків, які здійснюють наукове керівництво в підготовці документальних видань; наукові співробітники Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (ВНДІДАС), Московського державного історико-архівного інституту, працівники редакцій «Советские архивы» й «Архіви України» та інших установ.

У роботі науково-практичної конференції взяли участь заступник Голови Ради Міністрів Молдавської РСР І. Г. Добинде, заступник начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР А. С. Малітіков, начальник Архівного управління при Раді Міністрів Молдавської РСР Д. І. Вердиш, заступник начальника науково-видавничого відділу Головархіву СРСР К. К. Миронова.

Конференцію відкрив заступник Голови Ради Міністрів МРСР І. Г. Добинде. У вступному слові він відзначив, що у вирішенні завдань комуністичного будівництва важливу роль відіграють архівні установи. Випускаючи в світ збірники, архівісти широко пропагують документи, які свідчать про багатогранну діяльність Комуністичної партії і Радянського уряду, про ті звершення, яких досягла Країна Рад у всіх сферах економічного, суспільно-політичного та культурного життя. І. Г. Добинде звернувся до архівістів з закликом більше уваги

¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 9. М., 1972, стор. 342.

² Див.: Ф. И. Долгих. Повышение научного уровня работы — необходимое условие дальнейшего совершенствования архивного дела. — «Советские архивы», 1973, № 2, стор. 5; А. Г. Митюков. Некоторые итоги и перспективы научно-издательской деятельности архивных учреждений Украинской ССР. — «Советские архивы», 1973, № 3, стор. 15.



приділяти підготовці документальних публікацій, постійно турбуватися про забезпечення їх високого наукового та ідейно-політичного рівня. В заключенні підкреслив необхідність розширення творчих зв'язків в публікаційній роботі архівістів всіх республік Радянського Союзу.

З доповіддю «Про стан публікаційної роботи архівних установ країни та завдання щодо її розвитку в 1976—1990 рр.» виступив заступник начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР А. С. Малітіков. Він відзначив, що архівні документи є всенародним скарбом і невичерпним джерелом людської мудрості, вони складають основу радянської історичної науки, її неухитний фундамент. Керуючись рішеннями Комуністичної партії і Радянського уряду з питань архівного будівництва, архівісти СРСР спільно з вченими науково-дослідних установ за роки Радянської влади підготували і видали тисячі збірників документів з історії боротьби трудящих мас за соціальне й національне визволення, революційного руху, соціалістичного будівництва, дружби народів СРСР, міжнародних відносин і дружних зв'язків Радянського Союзу із зарубіжними країнами. Особливо бурхливо здійснювалася робота по підготовці збірників документів у післявоєнні роки. Лише за останніх 14 років вийшло в світ 740 збірників документів. Їх загальний обсяг — 20 тис. друкованих аркушів, а тираж становить 6 млн. примірників. У цю велику роботу внесли значний вклад архівісти України, Білорусії і Молдавії, які створили багато фундаментальних документальних видань.

Доповідач докладно розповів про випуск в світ 50 збірників документів з історії індустріалізації країни і колективізації сільського господарства. Звернув увагу присутніх на розробку архівістами теми непорушної дружби і братніх взаємозв'язків народів нашої багатонаціональної країни. Публікатори України, Білорусії і Молдавії, опрацьовуючи цю тему, підготували до друку такі важливі праці, як: «Советское строительство в Молдавии в годы гражданской войны и восстановительного периода (1919—1924 гг.)» і «Хотинское восстание 1919 г.», «Плечом к плечу. Сборник документов о боевом содружестве трудящихся Брянской, Гомельской, Черниговской областей в годы гражданской (1918—1920 гг.) и Великой Отечественной (1941—1945 гг.) войн» та інші публікації.

У зв'язку з 30-річчям Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні збільшилася кількість публікацій, в яких висвітлено героїчну боротьбу радянських людей на фронті, у підпіллі, партизанських загонах. Серед них такі важливі видання, як: «Говорят погибшие герои», «Огненные годы», «Пограничные войска в Великой Отечественной войне», «Москва — фронту», «Выстояли и победили», «Преступные цели — преступные средства» та багато інших. Характеризуючи збірники документів з історії СРСР дожовтневого періоду, доповідач відмітив, що архівні установи окремих республік випустили ряд публікацій на низькому науковому рівні. Причина полягає в тому, що складачі своєчасно не опрацьовували відповідної літератури з теми, слабо проаналізували документи.

А. С. Малітіков розповів про хід виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, заходи щодо успішного здійснення перспективного плану на 1976—1990 рр. За цей період буде підготовлено 800 збірників загальним тиражем 20 тис. друкованих аркушів. Серед них — публікації, присвячені 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, актуальним проблемам з історії громадянської війни в СРСР, створенню багатонаціонального радянського суспільства, подіям Великої Вітчизняної війни, культурному будівництву в СРСР тощо. Доповідач закликав публікаторів союзних республік зміцнювати зв'язки з вченими, активізувати роботу редколегій, частіше проводити науково-практичні кон-

ференції архівістів, на яких вирішувати всі злободенні питання публікації документів.

Проблемам розробки теорії і методики радянської археографії присвятив свою доповідь завідуючий відділом наукового використання ВНДІДАС кандидат історичних наук В. Р. Копилов. Він навів цікаві цифри. У 1951—1960 рр., наприклад, в країні випущено 70 збірників, наступному десятиріччі — 250, а за останніх три роки — 150. Дані яскраво свідчать про невинне зростання публікаційної діяльності архівних установ. Далі доповідач підкреслив, що значний вклад у розвиток вітчизняної археографії внесли архівісти Української РСР. Республіка, по суті, стає одним із центрів документальних публікацій. У науково-інформаційному бюлетені Головархіву УРСР «Архіви України» часто публікуються змістовні статті з питань археографії, цікаві добірки документів. В. Р. Копилов розповів також про зміст і характер наукових пошуків в галузі археографії, які ведуть співробітники ВНДІДАС.

Заступник начальника Архівного управління при Раді Міністрів Молдавської РСР В. П. Платон у доповіді «Про деякі підсумки публікаційної діяльності архівних установ Молдавської РСР і завдання на 1976—1990 рр.» розповів про стан науково-видавничої справи у республіці. На початку 50-х рр. архівні установи МРСР спільно з Академією наук МРСР започаткували видання серії збірників документів «Історія Молдавії. Документи і матеріали». Вже вийшло в світ 5 томів цього великого серійного видання. Молдавські історики та архівісти присвятили багато публікацій висвітленню історії Великого Жовтня і громадянської війни, революційного руху у Бессарабії в роки боярсько-румунської окупації. Виходом у світ збірника «Боротьба за владу Рад в Молдавії (березень 1917 — березень 1918 рр.)» започатковано публікацію джерел з цієї актуальної історичної проблеми. До 50-річчя Великого Жовтня вийшли в світ томи «Боротьба трудящих Молдавії проти інтервентів і внутрішньої контрреволюції (1917—1920 рр.)» і «Більшовики Молдавії і Румунського фронту в боротьбі за владу Рад», а до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна — «За владу Радянську». Велике політичне і агітаційне значення мають випущені в світ молдавськими архівістами збірники документів «Листівки комуністичного підпілля Бессарабії (1918—1940 рр.)», «Міжнародна підтримка боротьби трудящих Бессарабії за возз'єднання з Радянською Вітчизною (1918—1940 рр.)», «Соціалістична індустріалізація і розвиток робітничого класу Радянської Молдавії (1926—1958 рр.)», «Ленін наш шлях осяяв», «Перша в Росії підпільна друкарня ленінської газети «Искра», «Ленінський народний контроль в Молдавській РСР» та інші.

У 1966—1970 рр. архівістами республіки спільно із науковими установами випущено 12 документальних публікацій загальним обсягом 320 друкованих аркушів. Незабаром виходять в світ перший том збірника документів «Молдавська РСР у Великій Вітчизняній війні», «Хотинське повстання» і «Розвиток Молдавської Соціалістичної Республіки (1924—1940 рр.)», передається на виробництво публікація «Радянське будівництво в Молдавії (1920—1924 рр.)». На закінчення доповідач докладно спинився на питанні про підготовку документальних збірників в республіці, присвячених викриттю буржуазних фальсифікаторів історії молдавського народу.

Питанням роботи архівних установ над підвищенням наукового рівня документальних видань присвятив свій виступ начальник науково-видавничого відділу Головархіву УРСР кандидат історичних наук П. С. Гончарук. Тільки за останніх п'ять років, зауважив доповідач, архівісти України випустили в світ 37 збірників документів загальним обсягом 938 друкованих аркушів. 85 процентів з них є виданнями з

історії радянського суспільства. Провідне місце серед них займають збірники документів, присвячені ленінській тематиці, Великій Жовтневій соціалістичній революції, боротьбі трудящих за владу Рад в окремих областях республіки, здійсненню ленінського плану соціалістичного і комуністичного будівництва, Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Значне місце у виданнях відведено тематиці з історії міст і сіл, фабрик і заводів Української РСР.

За багаторічну плідотворну роботу та активну участь у підготовці і виданні на громадських засадах 26 томів «Історії міст і сіл Української РСР» Президія Верховної Ради Української РСР Указом від 25 лютого цього року нагородила велику групу учасників створення цієї фундаментальної праці Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР. Серед нагороджених також співробітники архівних установ: О. Г. Мітюков, Л. З. Гісцова, Н. О. Ермакова, А. Г. Сісецький, Н. М. Слончак, Г. С. Цебенко, М. Т. Яцура; почесного звання «Заслуженого працівника культури Української РСР» удостоєна В. Н. Жук.

Велике значення для розвитку історичної науки має публікація серій збірників документів з історії промисловості і робітничого класу та історії колективізації сільського господарства в Українській РСР. Нещодавно ЦДАЖР УРСР передав до видавництва четвертий том серії про історію промисловості і робітничого класу. Збірником «З історії колективізації сільського господарства в західних областях України» Львівський облдержархів завершив розробку з історії колективізації у нашій республіці.

Поряд з центральними державними архівами України активно включилися до публікаційної роботи також більшість обласних архівних установ. Особливо плідотворними у науково-видавничій діяльності державних архівів республіки були роки всенародної підготовки до святкування 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, 50-річчя утворення СРСР та 30-річчя Перемоги Радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

Водночас із підготовкою та виданням документів з історії радянського суспільства значна увага приділяється також документальним публікаціям з історії України дожовтневого періоду. Серед них важливе значення мають підготовка та видання публікацій документів з історії робітничого і селянського руху на Україні. Серед них: «Катеринославщина в роки першої російської революції. 1905—1907 рр.», вихід в світ якої присвячується її 70-річному ювілею, «Класова боротьба селянства Східної Галичини. 1772—1849» та інші.

Високу оцінку наукової громадськості одержали такі праці, видані львівськими архівістами, як «Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР в м. Львові 1233—1799» і «Папір і філіграні на українських землях (XVI — початок XX ст.)». Каталог є науковим описанням одного з найбільш великих зібрань пергаментних документів Радянського Союзу (1134 грамоги), які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву у м. Львові.

Велику роботу належить виконати архівним установам Української РСР в галузі публікації документів в найближчі роки. Згідно з п'ятирічним і перспективним планами буде підготовлено і видано 154 збірники обсягом понад 4 тис. друкарських аркушів. Найголовніші з них: «Промисловість і робітничий клас Української РСР» (4—7 томи); «Культурне будівництво в Українській РСР» (в п'яти томах), «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941—1945 рр.» (у трьох томах), а також два фундаментальних багатосерійних видання з дожовтневої тематики: «Робітничий рух на Україні з середини XVIII ст. до початку першої російської революції, 1905—

1907 рр.» (у чотирьох томах) і «Селянський рух на Україні зсередини XVIII ст. до початку першої російської революції 1905—1907 рр.» (у п'яти томах).

У центрі уваги публікаторів є робота щодо підвищення якості документальних видань — їх наукового та ідейно-політичного рівня. У цьому напрямі архівісти України набувають певного досвіду. У березні 1972 р. Головне архівне управління при Раді Міністрів Української РСР провело республіканську нараду архівістів, присвячену обговоренню завдань архівних установ щодо підвищення ідейно-політичного та наукового рівня документальних публікацій і праць науково-довідкового характеру в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС.

Учасники наради внесли чимало цінних пропозицій, спрямованих на поліпшення якості публікацій, розширення наукового кооперування державних архівів з партійними архівами, історичними факультетами та кафедрами учбових закладів, науково-дослідними інститутами, музеями, Українським товариством охорони пам'яток історії та культури.

Згідно з рішенням наради і врахуванням зауважень і побажань, висловлених на ній, Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР опрацювало п'ятирічний та п'ятнадцятирічний плани підготовки документальних публікацій. У планах для кожного центрального та обласного архівів республіки визначені теми збірників, над якими вони працюватимуть протягом 15 років.

Плануючи підготовку публікацій, архівні установи Української РСР вилучали з планів дрібнотемні праці, припиняли роботу над збірниками, документи яких не дають правильного наукового уявлення про деякі події минулого, а також окремі історичні особи. З цією метою довелося відмовитися від підготовки так званих хрестоматій з історії областей, публікації щоденників відомих на Україні в минулому буржуазних ліберальних діячів та інших праць.

Практика показала, що збірники можуть бути високоякісними тільки тоді, коли до їх підготовки залучаються не лише досвідчені архівісти-археографи, але й учені — фахівці з проблем, які повинні вирішуватись у збірниках. У зв'язку з цим дуже важливо встановити постійні творчі контакти з науково-дослідними установами, відповідними кафедрами вузів, партійними архівами. Останнім часом в цьому напрямі архівні установи Української РСР зробили чимало: встановили ділові зв'язки Головархіву УРСР з Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС; спільно з Інститутом протягом останніх чотирьох років провели дві важливі науково-теоретичні конференції з питань видання документальних збірників (1972 р.) і підготовки науково-довідкового апарату до фондів архівів (1975 р.). Спільно з Інститутом історії партії при ЦК Компартії України розробили план публікацій на 1976—1980 рр.; ведуть підготовку трьохтомного документального видання «Українська РСР в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945 рр.» та інших збірників.

Встановлено також наукову кооперацію над підготовкою збірників з Інститутом АН УРСР, Інститутом суспільних наук АН УРСР, Київським, Львівським, Одеським, Дніпропетровським, Донецьким, Харківським, Чернівецьким державними університетами, Полтавським, Херсонським, Чернігівським педінститутами та іншими вузами республіки. Тепер над 25 збірниками разом з архівістами республіки трудяться 15 докторів та 48 кандидатів наук. Багато докладають зусиль до підготовки документальних видань такі відомі в нашій республіці вчені, доктори наук, як П. М. Шморгун, М. Н. Лещенко, М. К. Івасюта, П. П. Гудзенко, П. Л. Варгатюк, П. І. Денисенко; кандидати наук Ф. І. Стеблій, С. С. Мельник, А. О. Вовк та ін. Багато досвідчених вчених стали справ-

ді науковими наставниками для архівістів республіки. Завдяки спільній копіткій праці професора П. М. Шморгуна та архівістів ЦДІА УРСР в м. Києві в цьому році передано до видавництва цікаве і важливе видання «Твори В. І. Леніна на Україні (1894 — лютий 1917 р.). Показчик архівних документальних матеріалів».

Багато знань і наукового досвіду вклали у підготовку збірників документів «Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772—1849). Документи і матеріали» заступник директора Інституту суспільних наук АН УРСР Ф. І. Стеблій, «Полтаві 800 років» — завідуючий відділом науки Полтавського обкому Компартії України кандидат історичних наук В. Є. Лобурець. Підготовлені під їх керівництвом видання високо оцінені науковою громадськістю України і широким колом читачів.

Якість документальних збірників залежить значною мірою і від того, наскільки згуртовані над їх підготовкою зусилля архівістів братніх республік. Виступаючи на об'єднаному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у зв'язку з п'ятдесятиріччям створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Л. І. Брежнев сказав, що злиття господарських можливостей і ресурсів усіх республік прискорює розвиток кожної з них — і найменшої, і найбільшої. Воно дало можливість поглибити кооперацію і спеціалізацію в народному господарстві. «Цей шлях перевірено, він надійний, і ми підемо по ньому до нових досягнень, до нових завоювань у комуністичному будівництві»³.

Виконуючи вказівки Генерального секретаря ЦК КПРС, державні архіви України намагалися зміцнити творчі зв'язки з архівними установами інших союзних республік. І це дало добрі наслідки. Завдяки творчому співробітництву Донецького і Кемеровського обласних державних архівів опубліковано цікавий збірник документів «Дружба шахтерів Донбасса и Кузбасса. 1917—1972 гг.», Чернігівського, Гомельського і Брянського облдержархівів — «Плечом к плечу. Сборник документов о боевом содружестве трудящихся Брянской, Гомельской, Черниговской областей в годы гражданской (1918—1920 гг.) и Великой Отечественной (1941—1945 гг.) войн». Непорушна дружба і братні взаємозв'язки народів Молдавської і Української РСР відобразилися у підготовці архівістами цих республік збірників документів «Советское строительство в Молдавии в годы гражданской войны и восстановительного периода (1919—1924 гг.)» і «Хотинское восстание 1919 г.». Даній тематиці присвячено збірник документів «Из истории дружбы украинского и узбекского народов. 1941—1945». В цьому році архівісти Київського і Московського облдержархівів завершують підготовку документального видання «Братские связи трудящихся Киевщины и Подмосковья».

Упорядники збірників включили до кожного видання цікаві документи про спільну боротьбу російського, українського, молдавського, білоруського та інших народів проти поневолювачів, проти іноземних загарбників, про дружбу і взаємодопомогу у роки громадянської війни, соціалістичного і комуністичного будівництва. Документи збірників розповідають читачам про те, як формувалася нова історична спільність людей — радянський народ, про яку так яскраво і переконливо говорив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС і урочистому засіданні, присвяченому п'ятдесятиріччю створення СРСР⁴. Нема сумніву в тому, що підготовлені спільними зусиллями збірники документів приносять і приносятимуть велику користь для виховання в наших людей почуттів пат-

³ Л. І. Брежнев. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1972, стор. 19.

⁴ Там же, стор. 23.

ріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, інших важливих якостей, необхідних будівникам комуністичного суспільства.

Необхідно, однак, відзначити, що творчі контакти архівістів регіону, що зібралися в столиці Молдавії на міжреспубліканську конференцію, все ще недостатні. Перш за все в цій справі досі не визначено координаційного центру, який би відповідно до наших заявок запропонував архівам теми для спільних робіт, допоміг виробити організаційну документацію, скласти необхідні методичні посібники. Вимагають деякого поліпшення ділові контакти щодо підготовки збірників документів між центральними державними архівами СРСР і архівними установами союзних республік.

Важливим фактором підвищення наукового рівня збірників документів, що готуються до видання, є своєчасне створення необхідної організаційно-методичної документації (планів-проспектів публікацій, археографічних пам'яток, хронологій, графіків виконання робіт і т. ін.). Перевіркою встановлено, що в окремих областях нашої республіки упорядники приступали до виявлення документів, попередньо не вивчивши теми, не підготувавши до збірників згаданої вище документації. Тому, як правило, окремі упорядники не мали повного уявлення про зміст публікації, не знали, які магістральні проблеми повинні бути в її основі. Виходячи з цього, науково-видавничий відділ Головархіву УРСР посилив контроль за організацією роботи над збірниками.

Аналіз багатьох збірників показав, що не завжди їх упорядники уміють правильно вирішити співвідношення загального і часткового у підборі документів, тобто правильно підібрати документи про події республіканських та обласних масштабів, пов'язавши їх з загальносоюзними.

На закінчення доповідач наголосив, що настав час підготувати і випустити в світ методичні посібники з питань публікації документів, у яких був би узагальнений досвід роботи і дано поради щодо формування збірників на майбутнє.

Організація роботи і методика підготовки збірників документів з історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. — тема повідомлення директора ЦДАЖР УРСР В. В. Кузьменка, який розповів про підготовку трьохтомного збірника документів і матеріалів «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941—1945 рр.». Підготовку цього видання директивними органами доручено Інституту історії партії при ЦК Компартії України, Головному архівному управлінню при Раді Міністрів УРСР та Інституту історії АН УРСР. Для організації роботи затверджено головну редакційну колегію видання, редколегії та групи упорядників по томах. Робота ведеться одночасно над усіма трьома томами. Відповідно до проспекту архівні установи республіки вже відібрали понад 10 тис. тематичних карток, за якими переглядаються документи.

У цьому виданні чільне місце займе комплекс документів про заходи партії і уряду щодо евакуації обладнання заводів і фабрик, колгоспного майна та культурних цінностей з України у східні райони СРСР на початку Великої Вітчизняної війни. Широко висвітлюватимуться документи, які розповідатимуть читачам про керівну і спрямовуючу роль партії в роки війни, єдність тилу і фронту, героїзм солдатів, партизанів, всього радянського народу в боротьбі з ворогом, про нездоланну силу дружби всіх національностей нашої Вітчизни. В. В. Кузьменко дав короткий аналіз документальних видань, присвячених висвітленню цієї важливої проблеми.

Успіх публікаційної діяльності архівістів немислимий без розвитку радянської археографії, — наголошували в своїх виступах учасники конференції. Зокрема, цій темі присвятила своє повідомлення співробітник Інституту історії АН Молдавської РСР, кандидат історичних

наук А. П. Лісовина. Вона відзначила, що молдавська радянська археографія пройшла 30-річний період розвитку. Дякуючи допомозі провідних радянських вчених, зокрема, академіків Л. В. Черепніна, І. І. Мінца, С. І. Валка, молдавські археографи домоглися в своїй роботі певних успіхів.

А. П. Лісовина розповіла учасникам конференції про нові форми передачі тексту історичних документів, методи їх обробки, датування тощо. (Матеріали цього повідомлення будуть повністю опубліковані в одному з наступних номерів «Архівів України»).

Начальник відділу використання і публікації ЦДІА УРСР в м. Львові кандидат філологічних наук О. А. Купчинський в своєму повідомленні «Питання датування середньовічних документів у археографічній практиці» підкреслив, що дата є тим елементом документа, який завжди вивчається в числі перших. Відомо, що в археографії існує два способи освоєння дат: а) прийняття дати такою, якою вона виступає в документі, б) встановлення дати після детальної її перевірки. Доповідач навів ряд прикладів, які свідчать про те, що вивчення дат середньовічних документів — один із важливих компонентів археографії. О. А. Купчинський поділився досвідом копіткої роботи над встановленням дат під час описання документів при підготовці «Каталога пергаментних документів Центрального історичного архіву в м. Львові. 1233—1799».

Досвідом роботи з публікації документів з агітаційно-пропагандистською метою поділився заслужений працівник культури Білоруської РСР, директор Гродненського облдержархіву А. Н. Плешеня. Він відзначив, що свою діяльність в справі використання і публікації документів облдержархів проводить у тісному контакті з партійними і радянськими органами. Цю роботу по-справжньому було розгорнуто в 1956 р., коли в обласній газеті «Гродненська правда» 27 жовтня було опубліковано 11 документів, які розповідали про встановлення Радянської влади в Гродненському повіті. З того часу наукові співробітники все частіше стали планувати і готувати добірки документів. У цій справі архів набув певного досвіду.

«Малі форми» пропаганди документів білоруських архівістів заслуговують на увагу. Статтю з досвіду роботи пропаганди архівних документів на сторінках періодичних видань у Гродненському обласному державному архіві заплановано опублікувати в одному з наступних номерів «Архівів України».

Цікавим і змістовним був виступ завідуючого кафедрою історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, доктора історичних наук, професора П. М. Шморгуна. Його повідомлення про принципи хронологічного покажчика документів «Твори В. І. Леніна на Україні (1894—1917 рр.)» було заслухано з інтересом усіма учасниками конференції. Факти до «Покажчика», говорить доповідач, доводиться збирати буквально по краплині. Назріла потреба видати бібліографічний покажчик про розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні у дожовтневий період. Кількарічна робота архівістів ЦДІА УРСР в м. Києві та науковців увінчалася успіхом. В 1975 р. збірник передано до видавництва «Наукова думка». В ньому вміщено 1631 документ, 500 з яких публікуються вперше. Ці документи становлять великий інтерес, бо в них дослідник знайде матеріали про розповсюдження ленінських творів серед робітників, селян і прогресивної інтелігенції. В «Покажчику» на конкретних фактах підтверджено, що українська поетеса-революціонерка Леся Українка зберігала в себе твори вождя, знала про них і використовувала в своїй творчості. У збірнику зроблено багато уточнень, виправлено попередні помилки дослідників. В завер-

шення П. М. Шморгун зазначив, що ленінська тема невичерпна. Такі «Покажчики» слід було б підготувати і видати в усіх республіках.

Директор Львівського облдержархіву Л. М. Мінаєва у повідомленні сказала, що в дев'ятій п'ятирічці Львівський облдержархів згідно з планом Головархіву УРСР готував збірники документів з історії радянського суспільства — «З історії колективізації сільського господарства західних областей УРСР (1939—1941, 1944—1950 рр.)» та «З історії промисловості і робітничого класу Львівщини (1939—1941, 1944—1970 рр.)». Перший збірник є IV томом серійного видання «З історії колективізації сільського господарства Української РСР» і висвітлює хід колективізації у західних областях УРСР. В підготовці видання брали участь всі державні і партійні архіви західних областей України, Інститут суспільних наук АН УРСР, Львівський державний університет імені Івана Франка.

Архіви західних областей УРСР мають вже достатню джерелознавчу базу з історії радянського суспільства. Їх участь в підготовці збірників документів з питань соціалістичного і комуністичного будівництва особливо важлива для викриття буржуазних фальсифікацій історії перемоги соціалізму на заході республіки.

Заступник директора ЦДА Молдавської РСР І. І. Терехіна присвятила свій виступ методиці підготовки «малих» форм документальних публікацій для журналів і газет. Молдавські архівісти в цій справі набули певного досвіду. Публікуючи документи в «Наукових записках університету», «Известиях АН МССР» та інших виданнях, молдавські архівісти ставили перш за все мету ввести у науковий обіг нововиявлені і цікаві документи, що висвітлюють ту чи іншу актуальну проблему. Так, в «Известиях АН МССР» (серія історична) опубліковано листівки Кишинівської соціал-демократичної організації 1901—1906 рр., а в «Працях історико-краєзнавчого музею» — документи, які засвідчують участь населення Молдавії в бойових діях російських військ під час російсько-турецьких війн наприкінці XVIII — на початку XIX століть. Такі добірки документів в періодичних виданнях готуються відповідно до правил видання документів.

В журналі «Коммунист Молдавии» постійно друкуються документи під рубрикою «Із історії Комуністичної партії Молдавії»⁵. Найбільш популярними і масовими є публікації документів у газетах. Кожен документ, що друкується, повинен бути яскравим, лаконічним і коротким. Добірки документів присвячуються, головним чином, політичним кампаніям, тій чи іншій події, наприклад, боротьбі трудящих Бессарабії за владу Рад, за возз'єднання з Радянською Батьківщиною, участі трудящих Молдавії у Великій Вітчизняній війні та ін.

Всі публікації в газетах заздалегідь плануються, погоджуються з планами редакцій. До 50-річчя Татарбунарського повстання, яке відзначалося в 1974 р., було підготовлено і опубліковано три добірки документів. Плани публікацій узгоджуються також з Інститутом історії Компартії Молдавії (ряд добірок готується спільно). У співавторстві з науковцями Інституту було підготовлено добірки документів з ленінської тематики: «Листи трудящих Молдавії В. І. Леніну», «Ленінські дні в Бессарабії», «На вірність заповітам Леніна» та інші. Кожна добірка ілюструється фотографіями.

При підготовці збірника документів про Велику Вітчизняну війну

⁵ Документи о коммунистическом движении в Бессарабии (1919—1920 гг.). — «Коммунист Молдавии», 1958, № 7, стор. 66—77; 1958, № 2, стор. 63—70; Кишиневские революционные социал-демократы накануне Второго съезда РСДРП. — «Коммунист Молдавии», 1963, № 6, стор. 68—81; Ленинские дни в Бессарабии. — «Коммунист Молдавии», 1966, № 4, стор. 59—64; Да здравствует Республика Советов! — «Коммунист Молдавии», 1966, № 2, стр. 46—53; На верность заветам В. И. Ленина. — «Коммунист Молдавии», 1970, № 1, стор. 65—70.

було опубліковано серію добірок у 15 номерах «Вечірнього Кишинева» під рубрикою «В дні священної війни». Друкувалися вони за тематичним принципом: перші дні війни, бої на кордоні, патріотизм радянських людей, підпільна боротьба проти окупантів та інші. В цих добірках не даються заголовки до кожного окремого документа. Зате їх характеристика викладена в короткому вступі. І. І. Терехіна закликала архівістів більше приділяти уваги цій ділянці роботи, оскільки публікація документів у періодичних виданнях — важливий засіб пропаганди, ідеологічного виховання трудящих мас.

З інтересом і увагою учасники конференції заслухали доповідь начальника науково-видавничого відділу Головархіву СРСР К. К. Миронової «Деякі питання методики підготовки публікацій документів», яка підкреслила, що архівні установи України в справі видання збірників документів займають одне з провідних місць в СРСР. Вони виступили ініціаторами нової форми підготовки публікацій — видання їх спільно з облдержархівами братніх республік.

К. К. Миронова звернула увагу учасників конференції на необхідність вивчення кращого досвіду роботи в публікаційній діяльності архівних установ союзних республік. В цій справі відіграють позитивну роль періодичні видання Головархіву СРСР та Головархіву УРСР «Советские архивы» та «Архіви України», публікуючи на своїх сторінках статті з цієї проблематики. К. К. Миронова розповіла про вжиті Головархівом СРСР заходи щодо поліпшення підготовки спеціалістів археографії в країні, дала глибокий аналіз випущених в світ збірників документів.

Старший редактор журналу «Советские архивы» Н. А. Щербак ова розповіла про творчі плани і діяльність працівників редакції. Вона відзначила, що журнал відгукується на всі важливі події, що відбуваються в нашій країні. У 56 номерах виступило 500 авторів. Починаючи з № 4 1974 р. в журналі опубліковано ряд цікавих матеріалів до 30-річчя Перемоги радянського народу в Великій Вітчизняній війні. На його сторінках виступили такі відомі воєначальники, як В. І. Чуйков і П. І. Батов. 70 процентів журналу становлять матеріали про радянський період. Видання надсилається до 34 країн світу.

Із цікавими і змістовними доповідями і повідомленнями на конференції виступили також старший інспектор науково-видавничого відділу Головархіву БРСР Є. П. Козловська, доцент Московського державного історико-архівного інституту кандидат історичних наук В. М. Хевроліна, директор Херсонського обласного державного архіву О. Я. Дяченко, начальник відділу використання і публікації документів Чернігівського облдержархіву І. Й. Фастівська, начальник відділу ЦДАЖР БРСР К. Ф. Плахотникова та інші працівники архівних установ — всього 24 чоловіка.

В заключному слові заступник начальника Головархіву СРСР А. С. Малітіков підбив підсумки роботи конференції, зробив аналіз доповідей та виступів, які було заслухано, висловив впевненість, що ідеї, висловлені виступаючими на конференції, знайдуть широкий відгук у практичній роботі публікаторів і сприятимуть дальшому розвитку радянської археографії.

* * *

*

Для учасників конференції було організовано екскурсію по Кишиневу, де вони ознайомилися з новобудовами, архітектурою і парками, пам'ятниками історії та культури міста. Вони також відвідали Архівне управління при Раді Міністрів МРСР, ознайомилися з умовами зберігання архівних фондів у Центральному державному архіві Молдавської РСР.

ДО 70-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ДОКУМЕНТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УРСР У М. КИЄВІ ПРО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЛЕНІНСЬКИХ ПРАЦЬ НА УКРАЇНІ В 1905 р.

М. І. КРЯЧОК

У цьому році радянський народ і все прогресивне людство відзначають «70-річчя першої революції у Росії, як знаменну дату в історії ленінської партії і нашої країни, в історії світового революційного руху»¹. «У роки революції яскраво виявилася роль В. І. Леніна як найвидатнішого теоретика марксизму і вождя трудящих»².

Твори геніального мислителя, який продовжив і творчо збагатив вчення корифеїв наукового комунізму — К. Маркса і Ф. Енгельса, мали вирішальне значення в озброєнні передовою революційною теорією робітників, селян, прогресивної інтелігенції, у згуртуванні мужніх борців за справу робітничого класу під прапором більшовизму. Але в умовах самодержавної Росії, до складу якої входила і Україна, пропаганда ленінських праць, як і в цілому ідей марксизму, була суворо заборонена. Та незважаючи на заборону, а також на переслідування царизмом поширювачів праць В. І. Леніна, ці твори скрізь розповсюджувались, освітлюючи трудящим масам нелегкий шлях боротьби світлом марксизму.

У Центральному державному історичному архіві УРСР в м. Києві зберігається група фондів органів поліції, жандармерії, охоранки, суду й прокуратури, документи яких є важливим джерелом для вивчення розповсюдження ленінських праць на Україні.

Заслужують на увагу протоколи жандармсько-поліцейських властей про обшуки учасників революційної боротьби і вилучення нелегальних видань в населених пунктах; затримання нелегальної літератури на прикордонних постах, митницях, залізничних станціях, у поїздах, поштових відділеннях; конфіскацію заборонених творів у магазинах, бібліотеках, на складах, в підпільних друкарнях тощо. Ці документи здебільшого дають такі важливі відомості, як дата розповсюдження ленінських праць, адреса, прізвище і соціальний стан осіб, що їх поширювали.

Вимагають глибокого дослідження і протоколи огляду нелегальних видань й описи відібраних під час обшуків «речових доказів» на учасників революційної боротьби. У згаданих документах зазначені, як правило, назви ленінських праць, що поширювались окремо, книг, газет, журналів, в яких вони опубліковані, та кількість надрукованих, згектографованих або рукописних примірників.

Важливі відомості про географію розповсюдження творів Ілліча на Україні можна також почерпнути з донесень і повідомлень поліцейських чиновників про листування революційних діячів, конспіративних адресатів; журналів таємного нагляду за учасниками революційних подій; анкетних даних, складених на них, так званих «відомос-

¹ Із постанови ЦК КПРС «Про 70-річчя революції 1905—1907 років у Росії». — «Радянська Україна», 9 січня 1975 р.

² Там же.

тей», що відсилалися каральними органами в департамент поліції; з оглядів найважливіших дізнань, проведених жандармськими управліннями, та інших документів згаданої групи фондів. Але не можна вважати їх вичерпним джерелом для дослідження нашої теми. В умовах суворой конспірації розповсюдження ленінських творів лише частина випадків була розкрита поліцією і жандармерією. В окремих документах каральних органів кількість видань, що поширювалися, зазначається сумарно, без назв, номерів газет і журналів, у яких могли бути опубліковані ленінські статті і замітки. До того ж не всі документи згаданої групи фондів збереглися.

При дослідженні нашої теми не можна також забувати, що грандіозна робота комітетів РСДРП, більшовицьких організацій по виданню і розповсюдженню творів В. І. Леніна віддзеркалена в документах самої партії, у пресі й спогадах, які в наш час опубліковані і стали відомими найширшому колу дослідників.

Принадібно зауважити, що розповсюдження ленінських праць на Україні в дожовтневий період, в тому числі й в 1905 р., уже висвітлювалося в окремих спеціальних архівознавчих статтях, в яких частково використано й документи ЦДІА УРСР у м. Києві³. Але останнім часом виявлено ряд нових документальних фактів з цієї теми. Крім цього, ми вводимо у науковий обіг архівні відомості про розповсюдження не лише ленінських праць, опублікованих окремими книгами, але й номерів газет, журналів і неперіодичних видань, що були носіями ленінського друкованого слова в маси.

У документах є дані про розповсюдження на Україні в 1905 р. відомої ленінської праці «Що робити?», де вождь робітничого класу яскраво «викрив опортуністичний напрям в соціал-демократії і показав його шкідливість для міжнародного робітничого руху»⁴. 30 січня ця праця була знайдена поліцейським урядником в письмовому столі фельдшера земської лікарні С. Мельникова в с. Макарів Яр Слово-сербського повіту Катеринославської губернії (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 313, оп. 2, спр. 1303, арк. 6, 23. Далі даємо посилання на фонди цього ж архіву) і відібрана під час обшуків 15 вересня на квартирах студентів у Києві в будинку на розі Бібіковського бульвару та Дмитріївської вул., 62/2 і 1 жовтня — на Львівській площі, 6 (ф. 274, оп. 1, спр. 1109, арк. 10; ф. 275, оп. 1, спр. 1174, арк. 270, 271).

Важливі документальні факти є також про розповсюдження на Україні «Листа до товариша про наші організаційні завдання», в якому «Ленін розвиває і конкретизує план побудови партії, розроблений ним у праці «Що робити?» і в ряді статей, надрукованих в «Іскре»⁵.

«Лист до товариша про наші організаційні завдання» (2 прим.), а також праці «Лист до редакції «Іскры» (2 прим.), «Самодержавство вагається...» (11 прим.), «Чи потрібна «самостійна політична партія» єврейському пролетаріатові» (5 прим.) були вилучені 12 січня в Києві на вул. Трьохсвятительській, 17, а 21 березня — на складі аптекарського магазину Сегалова. 18 червня рукописний примірник «Листа до товариша про наші організаційні завдання» знайдено під час обшуку на Паньківській вул., 8 (ф. 275, оп. 1, спр. 369, арк. 63; ф. 274, оп. 1, спр. 1064, ч. 2, арк. 570—575; спр. 1091, арк. 41, 66, 69, 70, 71, 73, 78; спр. 1133, арк. 95, 97). У ніч на 23 січня згаданий лист відібрано у

³ Див.: Т. Слюдікова. Поширення творів В. І. Леніна на Україні (1895—1914 рр.). — Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1960, № 2 (40), стор. 62—82; № 3 (41), стор. 55—70; А. Д. Бачинський. Поширення творів В. І. Леніна в Одесі (1902—1906 рр.). — В кн.: Ідеї В. І. Леніна живуть і перемагають (Праці Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, т. 150, вип. 3. Серія суспільних наук). Одеса, 1960, стор. 347—353.

⁴ Володимир Ілліч Ленін. Біографія. К., 1964, стор. 84.

⁵ В. І. Ленін. Повн. зібр. творів, т. 7 (Передмова), стор. X.

Харкові в осіб, які звинувачувалися у справі підпільної друкарні місцевого комітету РСДРП, а 19 серпня виявлено на вул. Старомосковській, 13/3 (ф. 336, оп. 1, спр. 916, арк. 318, спр. 1029, арк. 92, 129, 133).

Чотири примірники цього листа конфісковано в ніч на 14 квітня на прикордонному пункті у Володимирі-Волинському, в ніч на 20 червня також виявлено в транспорті нелегальної літератури на Близубському прикордонному посту у Кременецькому пов. Волинської губ. під час перевезення з-за кордону (ф. 317, оп. 1, спр. 2712, арк. 4; ф. 1335, оп. 1, спр. 305, арк. 9—14).

22 квітня чотири примірники згаданої праці і «Лист ро редакції «Искры» (2 прим.) поліція відібрала в с. Юзівці Бахмутського пов. Катеринославської губ., обшукуючи квартири робітників А. М. Семенова і Л. Н. Тодрамовича. У А. М. Семенова було знайдено, крім цього, печатку Юзівської групи РСДРП, червоний прапор, друкарське обладнання та 3000 примірників прокламашій (ф. 313, оп. 2, спр. 1211, арк. 8, 9, 10, 16, 19).

У ніч на 30 грудня «Лист до товариша про наші організаційні завдання» було виявлено в Одесі, вул. Тираспільська, 17 під час обшуку на квартирі студентів університету (ф. 386, оп. 1, спр. 848, арк. 5).

Масового розповсюдження набула на Україні в 1905 р. праця «До сільської бідноти», що «є першим зверненням Леніна до селян»⁶. Брошуру під цією назвою на 75 сторінках світло-зеленого кольору з позначенням авторства «Н. Ленін» у ніч на 24 січня відібрано, як таку, що заборонена, під час обшуку в Одесі на вул. Княжій, 10 і 22 березня (15 прим.) — на Катерининській, 56 та 3 квітня (9 прим.) — Новорибній, 1 під час конфіскації транспорту нелегальної літератури, доставленого з м. Луцька (ф. 385, оп. 1, спр. 1471, арк. 4; спр. 1474, арк. 6, 16, 17; спр. 1475, арк. 2, 11, 12; ф. 386, оп. 1, спр. 829, арк. 9; ф. 385, оп. 1, спр. 1520, арк. 2, 51; спр. 1521, арк. 29).

1 березня два примірники окремих відбитків праці «Боротьба міських робітників» і «Чого хочуть соціал-демократи?» (із брошури В. І. Леніна «До сільської бідноти») вилучено у підпільній друкарні Поліського комітету РСДРП в Чернігівській губ., м. Новозибкові, вул. Богородська, буд. Пішоходова. 16 квітня ленінські праці «До сільської бідноти» і «Боротьба з голодуючими» взято каральними органами в тій же губернії у м. Прилуках, вул. Миколаївська, буд. О. Зінченка (ф. 1439, оп. 1, спр. 203, арк. 16, 81, 133; ф. 320, оп. 1, спр. 340, арк. 28, 30).

2 березня згадану брошуру разом з працею «Завдання російських соціал-демократів» знайдено під час обшуку на шахті № 1 Орлово-Оленівського рудника Слав'яносербського пов. Катеринославської губ. У ніч на 18 березня книгу «До сільської бідноти» (4 прим.) виявлено в Катеринославі на вул. Йорданській, 10 серед транспорту нелегальної літератури, «одержаного місцевою соціал-демократичною організацією із-за кордону»; 12 квітня (8 прим.) — на вул. Курортній, 6; 8 липня (4 прим.) — на ст. Єнакієве Катерининської залізниці; 19 липня (2 прим.) — в Катеринославі на вул. Скаковій, 73 (ф. 313, оп. 2, спр. 1276, арк. 3, 4; спр. 1666, арк. 26; спр. 1130 а, арк. 182; спр. 1146, арк. 7, 219 зв.; спр. 1313, арк. 2, 11, 12; спр. 1130 а, арк. 469—470; спр. 1305, арк. 18, 19, 35).

Поширення ленінської праці «До сільської бідноти» тісно пов'язане також з Києвом. 21 березня, як відомо з протоколів обшуків, два примірники її було вилучено разом з іншою нелегальною літературою на вул. Рибальській, 10 (ф. 274, спр. 1064, ч. 2, арк. 490, 494, 495,

⁶ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 7 (Передмова), стор. XII.

729). Тут же знаходилося друкарське приладдя Київського комітету РСДРП, набір шрифту з словами «Прочитавши, передай далі» і «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» (арк. 490). У той день названу працю і «Завдання російських соціал-демократів» відібрано на складі у згаданому аптекарському магазині Сегалова; у ніч на 22 березня — на вул. Басейній, 6, кв. 15; 9 грудня вилучено під час арешту токаря І. С. Рудковського (ф. 274, оп. 1, спр. 1064, ч. 1, арк. 224, 303, 305, 308, 317, 318, 319; спр. 1064, ч. 2, арк. 570, 571, 573; спр. 1176, арк. 277—278 зв.); 25 березня вона надійшла з Києва в транспорті нелегальної літератури у м. Кременчук Полтавської губ. (ф. 320, оп. 1, спр. 337, арк. 3—6).

У ніч на 1 червня ця книга потрапила до жандармських чиновників під час одного з обшуків у Смілі Черкаського пов. Київської губ. (ф. 274, оп. 1, спр. 1312, арк. 61; ф. 317, оп. 1, спр. 2713, арк. 2, 5, 6). А ще раніше, до 23 квітня, розповсюджувалася, переходячи з рук в руки, серед селян с. Диканьки на Полтавщині (ф. 320, оп. 1, спр. 313, арк. 95, 96).

Праця також перевозилась із-за кордону й іноді потрапляла до рук поліції у Волинській губ. В ніч на 14 квітня конфісковано її на прикордонному пункті у Володимирі-Волинському (3 прим.); 19 квітня вилучено в с. Шастнівці Кременецького пов. в селянина Й. І. Бичковського. В ніч на 10 червня цей твір знайдено між с. Митницею і Платирівським постом в урочищі Грабовець Дубенського пов. (90 прим.), у ніч на 20 червня її конфісковано Болизувським прикордонним постом в Кременецькому пов. (469 прим.). В ніч на 16 серпня виявлено 176 примірників у підвалі одного з будинків в м. Луцьку. 6 жовтня знайдено прикордонною сторожею разом з транспортом нелегальної літератури біля звіринця поміщика Рациборовського в Дубенському пов. (2 прим.) (ф. 317, оп. 1, спр. 2712, арк. 4; ф. 1335, оп. 1, спр. 306, арк. 12 зв.; спр. 319, арк. 1, 15; ф. 1600, оп. 1, спр. 109, арк. 6, 31; спр. 305, арк. 9—14; спр. 316, арк. 14; спр. 323, арк. 11, 15).

19 квітня працю «До сільської бідноти» вилучено в с. Золотий Колодязь Ізюмського пов. Харківської губ. у робітників економії П'янкевича С. М. Удовиченка, І. Н. Клименка і В. К. Молоцького. 3 травня у листі з Москви до Харкова (вул. Юлівська, 7) просили надіслати її. 5 червня ленінська праця «До сільської бідноти» розповсюджувалася серед селян с. Полкова Микитівка Богодухівського пов. Харківської губ., а 5 листопада — в Дмитріївській слободі Ізюмського пов. (ф. 336, оп. 1, спр. 942, арк. 1—35; спр. 943, арк. 1—2 зв; спр. 1599, арк. 11, 21; ф. 304, оп. 1, спр. 86, арк. 34). 24 грудня згадану працю розшукала поліція в м. Миколаєві на вул. Садовій, 8 і Малій Морській, 26 (ф. 347, оп. 1, спр. 468, арк. 3—3 зв., 49; спр. 464, арк. 3).

Великий інтерес у трудящих України викликав твір В. І. Леніна «Крок вперед, два кроки назад», який став програмним документом більшовиків у боротьбі за іскрівський напрям партії. У ніч на 23 січня цю книгу було вилучено в Харкові в осіб, яких звинувачували в справі підпільної друкарні місцевого комітету РСДРП. Одночасно в будинку на вул. Монастирській, 4 знайдено дерев'яну касу з шрифтами вагою до 21 фунта (ф. 336, оп. 1, спр. 916, арк. 318 зв.; спр. 917, арк. 6). Ленінська праця «Крок вперед, два кроки назад» потрапила до рук поліції під час обшуків також в Одесі: 17 березня — на вул. Малій Арнаутській, 27; 9 квітня — на Прохорівській, 19 (на підвір'ї будинку); 15 серпня — на Прохорівській, 20; у ніч на 30 грудня — на вул. Тираспільській, 17; не пізніше 22 жовтня — на пошті під час огляду поліцією посилок, адресованої у В'ятку (в ній були також ленінські праці «До російського пролетаріату», «Завдання російських соціал-демократів», «Земська кампанія і план «Искры» та деякі інші, про які мова йтиме нижче) (ф. 385, оп. 1, спр. 1655, арк. 59; спр. 1514,

арк. 418; спр. 1445, арк. 12; ф. 386, оп. 1, спр. 848, арк. 5; спр. 923, арк. 103, 104) і в Києві 21 березня — на вул. Кузнечній, 33, Рибальській, 10 і на складі в аптекарському магазині Сегалова (ф. 274, оп. 1, спр. 1064, ч. 1, арк. 303, 305, 308, 318, 319; ч. 2, арк. 490, 494, 495, 523, 574, 587, 589, 590 зв.; ф. 755, оп. 1, спр. 377, арк. 27).

У протоколі огляду нелегальної літератури на вул. Кузнечній, 33 про працю «Крок вперед, два кроки назад» зазначалося: «Брошура в зеленій обкладинці, на 172 сторінках, присвячена аналізу внутрішньої діяльності і організації РСДРП. На верхній обкладинці є відтиск печатки «Центральний Комітет Російської соціал-демократичної робітничої партії», а на титульній аркуші — відтиск печатки Київського комітету РСДРП. Там же було вилучено працю «Революційний авантюризм» та деяку іншу нелегальну літературу (ф. 274, оп. 1, спр. 1064, ч. 2, арк. 590 зв.).

Окремі документи проливають світло на завезення із-за кордону в Росію ленінської праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», що вийшла в світ у кінці липня в Женеві і показала «корінну відмінність тактики більшовиків від тактики меншовиків у революції»⁷. 31 грудня цей твір і праця «Аграрне питання і «критики Маркса» були конфісковані разом з іншою нелегальною літературою на прикордонному пункті Волочиськ Волинської губ. (ф. 1335, оп. 1, спр. 500, арк. 22, 23, 36—40). Останню також виявлено 28 вересня під час обшуку в Харкові на вул. Проізній, 7 (ф. 336, оп. 1, спр. 1206, арк. 46—47).

На Україні розповсюджувалася праця В. І. Леніна «Завдання революційної молоді». У ніч на 10 березня шість примірників її вилучено в Катеринославі, на вул. Польовій, 23. 10 березня цю ленінську працю передано в пакунку за підписом «Від Олександра» на квартиру поручика Руднева 134-го піхотного запасного батальйону в Катеринославі; в ніч на 12 квітня 2 примірники вилучено під час обшуку на вул. Крутогорній, 6 (ф. 313, оп. 2, спр. 1130 а, арк. 152, 153, 164, 165; спр. 888, арк. 90—92; спр. 1146, арк. 218—219 зв.). 18 грудня цю працю відібрано поліцією в м. Харкові на вул. Старомосковській, 26 в помешканні адвоката Б. В. Троїцького (ф. 336, оп. 1, спр. 1638, арк. 19, 22, 48).

У документах є відомості про поширення на Україні таких праць, як «До партії» і «Заява і документи про розрив центральних установ з партією», в яких В. І. Ленін боровся за єдність в партії, нищівно викривав дезорганізаторські, розкольніцькі дії меншовиків. 11 січня, наприклад, працю В. І. Леніна «До партії», видану листівкою, вилучено під час обшуків в Одесі на вул. Євдокимівській, 3 у слюсаря І. М. Козарського, на другий день — в Києві на вул. Трьохсвятительській, 17 (ф. 385, оп. 1, спр. 1433, арк. 6; ф. 275, оп. 1, спр. 369, арк. 63—65, 67, 68; ф. 274, оп. 1, спр. 1091, арк. 66—78). 8 березня брошуру «Заява і документи про розрив центральних установ з партією» виявлено в Проскуріві Подільської губ.; 21 березня — в Києві на Кузнечній, 33, у ніч на 27 квітня — в Катеринославі на вул. Первозванівській, 8; у жовтні (не пізніше 22-го) — в Одесі (ф. 301, оп. 1, спр. 749, арк. 9, 15, 35; ф. 274, оп. 1, спр. 1064, ч. 2, арк. 523, 587, 589—591; ф. 313, оп. 2, спр. 1330-а, арк. 282; ф. 386, оп. 1, спр. 923, арк. 103, 104).

Цікаві факти виявлено в архівних документах про розповсюдження «Відкритого листа голові Ради РСДРП тов. Плеханову». 11 липня таємний агент поліції — двірник будинку 8 по Ремісничій вул. в Одесі вислідив, як одна з мешканок читала цього листа на терасі. На листі

⁷ Володимир Ілліч Ленін. Біографія, стор. 119.

у вигляді прокламації він помітив відтиснутий штемпель Одеського комітету РСДРП (ф. 385, оп. 1, спр. 1505, арк. 2, 5, 8). 15 серпня о другій годині ночі цю працю було відібрано в Одесі на вул. Канатний, 72 під час обшуку (спр. 1445, арк. 10—10 зв.). Згадану листівку (тираж 70 прим.) не пізніше 4 червня згектографовано місцевим комітетом РСДРП в Катеринославі (ф. 838, оп. 1, спр. 659, арк. 1). У ніч на 19 липня вона потрапила до рук поліції в Катеринославі на вул. Скаковій, 73 під час арешту У. К. Орлової, яка, як вказувалось у донесенні начальника Катеринославського охоронного відділення в департамент поліції від 20 липня 1905 р., «є членом місцевої соціал-демократичної організації і зберігає в себе значну кількість нелегальної літератури з метою розповсюдження її» (ф. 313, оп. 2, спр. 1130 а, арк. 469, 470). 24 вересня такого ж «Листа» відібрано поліцією на квартирі М. А. Батуріна (вул. Харківська, 24). а 30 вересня — на вул. Новодворянській під час обшуку робітника залізничних майстерень С. А. Ткаченка (арк. 567, 598, 607).

В. І. Ленін виступив провісником великої грози у відомій праці «Початок революції в Росії», опублікованій в Женеві 25(12) січня, яка зразу ж привернула увагу місцевих комітетів РСДРП і стала полум'яним знаменом революційних верств трудящих на Україні. У січні цю ленінську працю видрукував листівкою Миколаївський комітет РСДРП (тираж 2000 прим.) і Одеський комітет РСДРП (тираж 8000 прим.) (ф. 838, оп. 1, спр. 16, арк. 8; ф. 385, оп. 1, спр. 1432, арк. 108—108 зв.). Наприкінці січня в Одесі на вул. Провіантській, 9, кв. 3 зберігалася підготовлена для розповсюдження тисяча аркушів розміром в пів-аркуша письмового паперу і на кожному з них надруковано по дві прокламації «Початок революції в Росії». В протоколі огляду каральними органами згаданої прокламації зазначалось, що в ній висвітлені вказівки на повстання пролетаріату проти царизму, страйки в Петербурзі, Москві, Ризі, робітничі заворушення в Лодзі, Варшаві, Баку, Одесі, Києві, Харкові, Ковно, Вільнюсі, Севастополі, Ревелі, Саратові і Радомі, розбір тактики уряду та вимоги робітників, серед яких і негайне повалення самодержавного уряду (ф. 385, оп. 1, спр. 1432, арк. 29, 108—108зв.).

З кожним днем все ширше розповсюджувалася ця листівка в Одесі. З 29 січня по 6 лютого 11 примірників її підібрано на вулицях і в поштових скриньках, у ніч на 1 лютого листівку вилучено під час обшуків на вул. Провіантській, 9, кв. 3; 3 лютого — на Катерининській вул., біля костюлу. З 6 по 13 лютого 10 примірників розповсюджені на Олексіївській площі серед робітників і на вул. Херсонській, біля театру Сибірякова і на інших вулицях. 17 лютого цю ж листівку відібрано на Прохорівській площі у пекаря П. Д. Камишева. 3 березня два примірники її знайдено на вул. Колонтаївській, 41 (ф. 386, оп. 1, спр. 846, арк. 2—2зв., спр. 890, арк. 30, спр. 827, арк. 44, 39, 55, 91; спр. 797, арк. 46; ф. 385, оп. 1, спр. 1464, арк. 5; спр. 1584, арк. 7—8).

В архівних документах є також факти про видання ленінської праці «Перше травня» у вигляді листівки. На одній з них, що зберігається у фонді листівок, зазначено: «Бюро Комітетів Більшості «Вперед». Друкарня Катеринославського комітету Більшості РСДРП, тираж 1500» (ф. 838, оп. 1, спр. 18, арк. 2). У ніч на 1 травня п'ять примірників цієї листівки знайдено в с. Надеждине і на околицях Катеринослава. 1 травня два примірники вилучено в Катеринославі на вул. Короткій, 24. 23 і 24 травня 20 примірників її розповсюджено в селах Риботин, Чернечин і поблизу с. Журавного Охтирського пов. Харківської губ. П. А. Кушніренком, сторожем земської лікарні на ст. Ігрень Катеринославської залізниці (ф. 313, оп. 2, спр. 1128, арк. 101; спр. 1158, арк. 11—12, 22, 27, 34; ф. 336, оп. 1, спр. 1009, арк. 32, 35, 36, 52, 56). В листівці Катеринославського комітету РСДРП «Товарищи! Нуж-

ды нашої партії...» від 4 червня 1905 р. в числі виданих прокламацій заголово «Перше травня» (тираж 1500 мімеографічних примірників) (ф. 838, оп. 1, спр. 659, арк. 1).

13 грудня в Одесі на вул. Успенській, 44 було вилучено ленінську працю «Три конституції або три порядки державного устрою» (3 прим.), яка також поширювалася листівками (ф. 385, оп. 1, спр. 1504, арк. 7, 8, 25).

Сотні статей, воістину енциклопедичних широтою і багатогранністю тематики, опубліковані В. І. Леніним в газетах і журналах. У 1905 р. широко розповсюджувалась на Україні газета «Искра», яка «була провідницею народної революції в Росії, глашатаєм революційних ідей нової епохи»⁸.

«Перу Леніна належала більшість провідних статей «Искры», в яких творчо розроблялися корінні питання теорії, тактики й організації партії, всебічно обґрунтовувалися назрілі завдання робітничого і загальнодемократичного руху»⁹.

Незважаючи на те, що на цей час «Искра» вже припинила свою діяльність як періодичний орган, актуальність номерів «Искры» з ленінськими працями не зменшувалася. Газету переховували і розповсюджували в масах. У квітні з «Искрою» № 27, 38, 51, 53, 54, в яких опубліковані ленінські статті та замітки, знайомилися робітники Юзівки (ф. 313, оп. 2, спр. 1211, арк. 8, 10, 16, 19, 21). «Искра» № 54 була знайдена поліцією 2 червня в Катеринославі на вул. Заводській, 22, кв. 7. У донесенні Катеринославського охоронного відділення в департамент поліції писалося, що проживаючі тут «є систематичними розповсюджувачами антиурядової літератури, яку зберігають в своїй квартирі, і разом з тим заклопотані обладнанням підпільної друкарні соціал-демократичної організації» (спр. 1130-а, арк. 354).

У документах є факти про зберігання і поширення сотень номерів «Искры» з статтями і замітками В. І. Леніна. Їх було виявлено в Києві 12 січня на вул. Трьохсвятительській, 17 (№ 5—8, 12, 15, 18, 20, 40, 49; 17, 19, 23, 24, 32, 46, 47 (по 2 прим.); № 26, 27, 29, 31, 38 (по 3 прим.); № 30, 35 (по 4 прим.); № 33 (18 прим.); № 34 (10 прим.); № 37 (17 прим.); № 61); 28 березня — на вул. Святославській, 7 (№ 54, 61); 15 серпня — на вул. Малій Володимирській, 45 (№ 13, 15, 17, 18, 23, 24, 26, 27, 29—35, 37); 13 грудня — у передмісті Солом'янці, вул. Відділенська, 2, будинок Шибинської (№ 8—12, 15, 19, 20, 32) (ф. 274, оп. 1, спр. 1091, арк. 42, 69, 70, 71, 73, 76, 78; спр. 1255, арк. 14; ф. 275, оп. 1, спр. 369, арк. 63—65, 67, 68; спр. 729, арк. 192—193; спр. 732, арк. 207); 9 листопада — в с. Хабному Радомишльського пов. Київської губ. (№ 33, 35) (ф. 274, оп. 1, спр. 1266, арк. 13, 16, 22); в Одесі — 17 січня на вул. Ніжинській, 5 (№ 32—35); у ніч на 24 січня — на вул. Княжій, 10 (№ 29); Княжій, 38 (№ 53); не пізніше 22 жовтня — на пошті в посилці, адресованій у В'ятку (№ 53); у ніч на 30 грудня — на вул. Тираспільській, 17 (№ 1, 4—13, 15—20, 22—24, 26, 27, 29—31, 38, 40, 44, 46—49, 51, 53, 54, 61) (ф. 385, оп. 1, спр. 1514, арк. 13; спр. 1471, арк. 4; спр. 1474, арк. 16; ф. 386, оп. 1, спр. 848, арк. 5; спр. 923, арк. 103, 104); у Луцьку Волинської губ. — 21 січня у вагоні поїзда (№ 33 (2 прим.), 34, 35, 37 (2 прим.), № 53) (ф. 1335, оп. 1, спр. 325, арк. 5, 10; спр. 327, арк. 32); 31 грудня — на прикордонному пункті Волочиск цієї ж губернії (№ 4—7, 9—12, 16, 18, 26, 27, 29—32, 37, 38, 40, 44, 46—49, 51, 53) (спр. 500, арк. 22, 23, 36—40); у Сумах Харківської губ. — не пізніше 4 травня (№ 4) в поштовій скринці (ф. 336, оп. 1, спр. 984, арк. 191, 192); в Харкові — у ніч на 23 січня у осіб, звинувачених у справі підпільної друкарні

⁸ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 1. К., 1965, стор. 342.

⁹ Там же, стор. 349.

місцевого комітету РСДРП (№ 33, 34 (2 прим.), 35, 44, 46—48, 51) (спр. 916, арк. 85, 318, 319; спр. 917, арк. 6); у Катеринославі — 1 березня на подвір'ї місцевого собору (№ 32, 33, 35, 38); у ніч на 1 квітня — на вул. Олександрівській, 12 (№ 15, 17, 30 (12 прим.), № 32 (3 прим.), № 44 (13 прим.), № 46 (5 прим.), № 47 (50 прим.), № 48, 53 (6 прим.), 54 (7 прим.); у ніч на 11 квітня — на вул. Заводській, 24 (№ 47—5 прим.); у ніч на 27 квітня — на вул. Первозванівській, 8 (№ 47—3 прим.); у ніч на 19 травня — на вул. Ламаній, 8 (№ 1, 30, 44 (3 прим.), № 46, 47, 51 (окремі аркуші) (ф. 313, оп. 2, спр. 888, арк. 141; спр. 1130 а, арк. 218, 219, 221, 241, 282, 316, 321, 322).

Документи проливають світло на розповсюдження марксистського журналу «Заря» за 1901—1902 рр. (№ 2-3 і 4), в якому надруковано ленінські статті: в № 2-3 — «Внутрішній огляд», «Гонителі земства і Аннібали лібералізму», «Пп. «критики» в аграрному питанні» (перші чотири розділи праці «Аграрне питання і «критики» Маркса») і в № 4 — «Аграрна програма російської соціал-демократії».

В ніч на 23 січня поліція вилучила «Зарю» № 2-3, 4 разом з іншою нелегальною літературою в Харкові у осіб, звинувачених у справі підпільної друкарні РСДРП (ф. 336, оп. 1, спр. 916, арк. 85, 318, 319, 523, 587; спр. 917, арк. 6). 21 березня № 2-3 було знайдено під час обшуків у Києві на вул. Кузнечній, 33 і вже відомому складі аптекарського магазину Сегалова (спр. 1064, ч. 2, арк. 523, 587, 589—591; ф. 274, оп. 1, спр. 1064, ч. 2, арк. 570—571). У ніч на 20 червня № 2-3 (4 прим.) і № 4 конфісковано на Близубському прикордонному посту Кременецького повіту Волинської губ. серед транспорту нелегальної літератури (ф. 1335, оп. 1, спр. 305, арк. 9—14).

Більше 60 статей і заміток В. І. Леніна було опубліковано в щотижневій нелегальній більшовицькій газеті «Вперед», що видавалася у Женеві з 22 грудня 1904 (4 січня 1905 р.) до 5 (18) травня 1905 р. Кожний з 18 номерів, які вийшли в світ, пов'язаний з авторством В. І. Леніна, і всі вони розповсюджувалися на Україні. 12 лютого з № 1 цієї газети знайомилися робітники слюсарної майстерні Головних залізничних майстерень у м. Одесі (ф. 386, оп. 1, спр. 797, арк. 70, 74). 9 березня надійшов транспорт нелегальної літератури в Катеринославі (вул. Польова, 3, кв. 9), в тому числі газета «Вперед» № 3, окремий відбиток статті «Початок революції в Росії» з № 4 та інші заборонені царським урядом праці, більшість яких місцеві соціал-демократи передбачали розповсюдити в міському районі (ф. 313, оп. 2, спр. 2, арк. 1130 а, 152). У ніч на 30 грудня поліція вилучила № 1—18 газети «Вперед» і бібліотеку соціал-демократичних видань (всього 268 прим.) в Одесі на вул. Тираспольській, 17, де проживали студенти (ф. 386, оп. 1, спр. 848, арк. 5).

За документами ЦДІА УРСР встановлено також зберігання і розповсюдження газети «Вперед», яку було виявлено в Катеринославі 24 лютого (№ 3, 4, 6), 18 березня (№ 3), 30 березня (№ 11), в ніч на 12 (№ 1) і 29 (№ 15) квітня; 7 (№ 7, 13) і 23 червня (№ 1—7, 10, 13—18); у ніч на 24 вересня (№ 1—3, 12, 13; 4, 5, 6, 8 (по 2 прим.); № 7 (3 прим.); 30 вересня (№ 6) (ф. 313, оп. 2, спр. 1130 а, арк. 137, 139, 152—153, 164—165, 182; спр. 1666, арк. 26; спр. 1120, арк. 6, 12; спр. 1128, арк. 11; спр. 1146, арк. 7, 221; спр. 1162, арк. 10—11 зв., 23, 24, 60; спр. 1130 а, арк. 409, 567, 598, 607); у Луганську Катеринославної губ. — 29 квітня (№ 4) (спр. 1214, арк. 6—7); Одесі — 17 (№ 9), 22 (без зазначення у протоколі номерів) і 27 березня (№ 9, 10, 11 (5 прим.), 9 квітня (№ 5), 2 червня (№ 16—18), 16 липня (№ 7), 15 серпня (№ 7—8); 20 жовтня (№ 10, 13, 16); не пізніше 22 жовтня (№ 1, 2) (ф. 385, оп. 1, спр. 1445, арк. 12; спр. 1655, арк. 11, 59; спр. 1514, арк. 418; спр. 1515, арк. 484; ф. 386, оп. 1, спр. 829, арк. 9; спр. 923, арк. 1; спр. 801, арк. 3—3 зв.; спр. 822, арк. 17;

спр. 1489, арк. 7, 9; ф. 336, оп. 1, спр. 923, арк. 103, 104); в с. Нерубайську поблизу Одеси — 31 липня (№ 7, 8) (ф. 386, оп. 1, спр. 850, арк. 1, 2); Києві — 20-го (№ 9) і 21 березня (№ 5 — в трьох різних адресатів), 30 листопада (№ 6—10), 13 грудня (№ 1, 2) (ф. 275, оп. 1, спр. 662, т. 10, арк. 45; ф. 274, оп. 1, спр. 1172, арк. 12, 109; спр. 1064, ч. 2, арк. 490, 523, 587, 590; ф. 275, оп. 1, спр. 649, арк. 255, 259, спр. 677, арк. 300); у Харкові — 6 серпня (№ 15) (ф. 336, оп. 1, спр. 1028, арк. 7, 14, 53); Кременчуці — 25 березня (№ 7) (ф. 320, оп. 1, спр. 337, арк. 3—6); с. Лохвиці Полтавської губ. — 20 липня (№ 1) (спр. 320, арк. 276); Радзівілові Волинської губ. — у ніч на 22 квітня (№ 9, 12) (ф. 1335, оп. 1, спр. 196, арк. 3); Кам'янці-Подільському — 18 серпня (№ 14 (2 прим.) (ф. 301, оп. 1, спр. 772, арк. 78); Браїлові Подільської губ. — 1 жовтня (№ 13, 14, 16) (ф. 275, оп. 1, спр. 1174, арк. 268, 269).

Близько 90 статей і заміток написав В. І. Ленін в «Пролетарий», який «продовжував лінію старої ленінської «Искры» і зберіг повну наступність з більшовицькою газетою «Вперед»¹⁰. Газета «Пролетарий» виходила в Женеві з 14 (27) травня до 12 (25) листопада 1905 р. За цей час з'явилося 26 номерів і в кожному з них виступав з друкованим словом Володимир Ілліч. Документи архіву віддзеркалюють численні факти розповсюдження на Україні «Пролетария» з ленінськими статтями і замітками. Зокрема виявлено документальні дані про надходження газети в Одесу (17 фактів), Харків (4), с. Бабаї Харківської губ., Київ, Білу Церкву, Катеринослав.

2 червня з газетою «Пролетарий» № 2 та «Вперед» № 16—18 знайомились учасники зборів Дальницького районного комітету Одеської організації РСДРП на вул. Арнаутській, 74 (ф. 386, оп. 1, спр. 801, арк. 3, 91, 93). 7 червня в одному з будинків у м. Ржищеві Київської губ. поліція виявила «Пролетарий» № 1 з листівками революційного змісту, підготовленими до друку на гектографі (ф. 317, оп. 1, спр. 3037, арк. 2, 4). У ніч на 22 липня № 1 і 3 цієї газети були відібрані в селян М. Вербицького і Л. Шмиря с. Панківців Кременецького пов. Волинської губ. (ф. 1335, оп. 1, спр. 922, арк. 6).

Газета пересилалась у листах з-за кордону: не пізніше 12 серпня № 3 було вилучено поліцейськими чиновниками в Одесі з листа, адресованого в Балту, вул. Тюремна, 1 Ефрусі (ф. 386, оп. 1, спр. 923, арк. 96); не пізніше цієї дати вилучено також № 5 з листа, надісланого у Вінницю на адресу контори Дмугаленського, і № 2 — в Єлисаветград Херсонської губ. Нінбергу (арк. 97); 1 жовтня № 11 — з листа, адресованого в Проскурів Подільської губ. Л. Дехтярову (ф. 386, оп. 1, спр. 923, арк. 116).

14 жовтня № 13 «Пролетария» і революційні прокламації студенти розповсюдили у міській думі Одеси (спр. 817, арк. 67); 18 грудня «Пролетарий» (№ 1) та 607 прокламацій було вилучено в Харкові, вул. Кирилівська, 5 в акушерки Л. Ф. Піндрикової (спр. 1255, арк. 4, 36). 31 грудня «Пролетарий» № 1—26 конфісковано серед транспорту нелегальної літератури на прикордонному пункті Волочиськ Волинської губ. (ф. 1335, оп. 1, спр. 500, арк. 22, 23, 36—40).

14 грудня у Харкові на вул. Ганнібальській, будинок Батаївського було вилучено поліцією «Рабочий» № 2 — нелегальну популярну газету, видану Центральним Комітетом РСДРП в 1905 р., в якій опубліковано ленінську статтю «Від редакції Центрального Органу РСДРП» (ф. 348, оп. 1, спр. 201, арк. 255).

Для публікації своїх творів в обхід численних рогаток з боку цензури В. І. Ленін використовував також неперіодичні видання, які

¹⁰ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 11, стор. 420 (Примітки).

публікувалися масовими тиражами і розходилися серед трудящих. Документи архіву проливають світло на поширення цих видань або зберігання та переховування їх з метою розповсюдження. Яскравим прикладом цього є постанова Одеського жандармського управління від 17 січня з приводу вилучення під час обшуку в Одесі, вул. Ніжинська, 5 у студента С.-Петербурзького університету В. Г. Ліндебаума «Проекту програми Російської соціал-демократичної робітничої партії» (2 прим.) і газети «Искра» № 32—35. У документі зазначалося, що «Ліндебаум звинувачений в зберіганні з метою розповсюдження творів, які закликають до повалення існуючого в державі суспільного ладу» (ф. 385, оп. 1, спр. 1514, арк. 13). У згаданій книзі опублікована ленінська «Аграрна програма російської соціал-демократії». Цю ж книгу вилучено 6 вересня в Конотопі Чернігівської губ. в учня залізничного училища К. Антоніка (ф. 1439, оп. 1, спр. 261, арк. 6).

Протягом року на Україні були вилучені та конфісковані каральними органами також інші книги з численними працями В. І. Леніна: «Коментарій до протоколів Другого з'їзду Закордонної ліги рос. революційної соціал-демократії»* («Моя заява Мартову», «Постанова Ради партії», «Про обставини виходу з редакції «Искры») 12 січня, 21 березня і 22 квітня в Києві (ф. 275, оп. 1, спр. 369, арк. 63; ф. 274, оп. 1, спр. 1091, арк. 69, спр. 1064, ч. 2, арк. 494 зв.; ф. 313, оп. 2, спр. 1211, арк. 20 зв.); «Нижегородські робітники на суді» («Передмова») (17 прим.) 12 січня в Києві (ф. 275, оп. 1, спр. 369, арк. 65 зв., 68); у ніч на 20 червня на Близубському прикордонному посту Кременецького пов. Волинської губ. (ф. 1335, оп. 1, спр. 305, арк. 9—14); «Другий черговий з'їзд Рос. соц.-дем. робітничої партії» (опубліковано доповіді, промови і виступи В. І. Леніна на з'їзді і написані ним проекти резолюцій) 21 березня і 15 вересня в Києві (ф. 274, оп. 1, спр. 1064, ч. 2, арк. 501, 549, спр. 1109, арк. 10); у ніч на 20 червня на згаданому прикордонному посту (ф. 1335, оп. 1, спр. 305, арк. 9—14) і на 30 грудня в Одесі (ф. 386, оп. 1, спр. 848, арк. 5); «Протоколи 2-го чергового з'їзду Закордонної ліги російської революційної соц.-демократії» (опубліковані доповіді, промови і виступи В. І. Леніна на з'їзді) 30 березня в Києві (ф. 275, оп. 1, спр. 663, арк. 28); «Про аграрну програму Ікса» («Відповідь на критику нашого проекту програми») у ніч на 20 червня на вказаному прикордонному посту і не пізніше 22 жовтня в Одесі (ф. 1335, оп. 1, спр. 305, арк. 9—14; ф. 386, оп. 1, спр. 928, арк. 103—104); «Травневі дні в Харкові» («Передмова») 21 червня в Харкові, 23 вересня, 1 жовтня в Києві (ф. 336, оп. 1, спр. 1083, арк. 1; ф. 275, оп. 1, спр. 1174, арк. 260—261, 270—271, 272); «Повідомлення про Третій з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії» («Повідомлення про III з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії», «Про конституювання з'їзду», «Резолюція про збройне повстання») 4 липня в Катеринославі (ф. 313, оп. 2, спр. 1130 а, арк. 436, 437); 15 серпня, 2 вересня, 20 жовтня, 10, 13 і в ніч на 30 грудня в Одесі (ф. 385, оп. 1, спр. 1445, арк. 10, 12; ф. 386, оп. 1, спр. 848, арк. 5; спр. 828, т. 2, арк. 293; ф. 385, оп. 1, спр. 1489, арк. 7, 9; ф. 396, оп. 1, спр. 1743, арк. 67, 85; спр. 1802, арк. 35); 1, 27 вересня, 15 жовтня в Харкові (ф. 336, оп. 1, спр. 1031, арк. 6, 38; спр. 1206, арк. 28, 63, 101; спр. 1032, арк. 2, 3); 6 вересня в Конотопі (ф. 1439, оп. 1, спр. 261, арк. 6); 14 жовтня в Києві (ф. 275, оп. 1, спр. 675, арк. 482); у ніч на 24 грудня в Миколаєві (2 випадки) (ф. 347, оп. 1, спр. 466, арк. 4; спр. 468, арк. 3); «Резолюції 3-го з'їзду РСДРП» («Про збройне повстання») 28 вересня в Харкові (ф. 336, оп. 1, спр. 1206, арк. 36, 62, 105; «Vademecum (Путівник) для ре-

* Тут і далі назви ленінських праць, опублікованих в згаданих книгах, зазначаємо в дужках. В разі потреби даємо окремі пояснення.

дакції «Рабочего Дела» («Протест російських соціал-демократів») 31 грудня на прикордонному пункті Волочиськ Волинської губ. (ф. 1335, оп. 1, спр. 500, арк. 22).

Підсумовуючи огляд, доречно зазначити, що в документах ЦДІА УРСР у м. Києві є значний фактичний матеріал, який наглядно показує, як проникало через церберські заслони і ширилося на Україні в буремний рік першої народної революції ленінське друковане слово. Ленінські статті і фундаментальні праці ставали добре відомими не лише в промислових містах, як наприклад, Київ, Катеринослав, Одеса, але й розповсюджувались у віддалених селах.

НОВІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ПОВСТАННЯ НА БРОНЕНОСЦІ «ПОТЬОМКІН»

14 червня 1905 р. на ескадреному броненосці Чорноморського флоту «Князь Потьомкін Таврійський» почалося революційне повстання, яке стало однією з найважливіших подій першої російської революції.

Намагання царського уряду негайно придушити повстання, приховати від народу революційний характер цієї події виявились марними. Весь світ дізнався і пильно спостерігав за боротьбою матросів, яка точилася протягом одинадцяти днів. Документи про ці події зберігаються у Кримському облдержархіві* (ф. 26, оп. 3, спр. 427, арк. 1—44.—Справа № 97 про повстання на броненосці «Князь Потьомкін», його перебування біля берегів м. Феодосії, про пред'явлені вимоги до феодосійського міського голови) та в ЦДІА СРСР у м. Ленінграді (ф. 1288, оп. 5, спр. 70, арк. 1—19.—Справа № 70 про притягнення до судової відповідальності міського голови Л. А. Дуранте за порушення службового обов'язку)¹.

Разом із брошурою одного з керівників повстання Панаса Миколайовича Матюшенка, який став і першим його історіографом, документи згаданих архівів дають можливість ширше висвітлити один з епізодів революції 1905—1907 рр. у Росії. Одержавши перші відомості про повстання на броненосці, таврійський губернатор генерал-майор Е. Н. Волков віддав розпорядження начальникам поліції портів міст Криму — Феодосії, Ялти, Євпаторії та Керчі за узгодженням з місцевим військовим керівництвом вжити найсуворіших заходів щодо охорони і терміново повідомити його про появу революційного броненосця біля берегів цих міст.

О 9 годині ранку 22 червня 1905 р. таврійський губернатор одержав термінову телеграму з Феодосії: «Броненосець «Потьомкін» прибув і зупинився поблизу порту. Справник Іонін» (арк. 10). Через 39 хвилин ще більш стривожений Іонін знову телеграфував: «На катер прибули три матроси. Висунули вимогу надіслати лікаря і представників міста для переговорів, дати їжу, вугілля. В разі невиконання будуть бомбардувати місто. Є шість рот. Настрій небезпечний» (арк. 11). Губернатор телеграфує: «Феодосія. Справнику Іоніну. Вживіть заходів охорони казенних споруд в разі виникнення безпорядків. Дійте енергійно придушенням військовою силою. Волков» (арк. 15). Одночасно було надіслано телеграми у Феодосію міському голові колегському асесору Л. А. Дуранте про надання відповідних інструкцій Іоніну (арк. 16) та у Севастополь головному командирі Чорноморського флоту віце-адміралу Г. П. Чухніну: «Потьомкін» підійшов до порту Феодосія. Вимагає провіанту та вугілля, загрожуючи бомбардуванням. Прошу повідомити про Ваші розпорядження для охорони портів. Виїжджаю у Феодосію» (арк. 17). Але Г. П. Чухнін був безпорадний: «Поки ніякої охорони надіслати не могу. Ескадра в Одесі» (арк. 23). А події в порту розвивалися так.

Як писав один з керівників повстання П. М. Матюшенко, матроси, прибувши в Констанцу, 21 червня відправили катер за провізією, але їм відмовили і тоді вони «вирішили йти у Феодосію — там одержати необхідне»².

Із сходом сонця 22 червня 1905 р. ескадрений броненосець «Потьомкін» і міноносець № 267 кинули якор на відстані трьох кілометрів проти феодосійського карантинна. Населення міста кинулося в порт, де тоді знаходилися поштовий пароплав «Великий князь Олексій», пароплав «Чорномор», два англійських торгових судна, декілька шхун з різним вантажем, а біля широкого молу стояв американський пароплав, що привіз з Японії поранених та хворих російських солдатів. О восьмій годині ранку до

* Далі посилання на Кримський облдержархів у тексті — вказано аркуші.

¹ Про цю справу згадано у статті Ю. П. Кардашова «Новые сведения о восстании на броненосце «Потемкин». — «Вопросы истории КПСС», 1965, № 11, стор. 65.

² Матросы Черного моря. Правда о «Потемкине». Написал минно-машинный квартирмейстер первой статьи броненосца «Князь Потемкин Таврический» Афанасий Матюшенко. Женева, 1905, стор. 35.

торговій пристані підійшов паровий катер у супроводі міноносця № 267. З катера на берег зійшли три матроси. Вони пішли до міської управи і вручили міському голові конверт з відозвою «До всього цивілізованого світу» та машинописний лист, скріплений печаткою з таким текстом:

«Команда ескадреного броненосця «Князь Потьомкін Таврійський» просить представників міського самоврядування до себе для переговорів.

Команда ескадреного броненосця

«Князь Потьомкін Таврійський»

Р. С.: Уклінно просимо надіслати міського лікаря для негайного надання медичної допомоги деяким хворим матросам»* (арк. 38—39).

Населення Феодосії зажадало від влади негайного виконання прохання матросів. Рівно о 9-й годині ранку міський голова, гласний думи, міський лікар і митник з'явилися на пристані та висловили готовність відвідати броненосець. Їх повіз пароплав портового управління «Каффа» у супроводі одного матроса. З катера було віддано команду: «Жодному судну з порту не виходити». Міноносець № 267 на деякий відстані рушив першим, за ним пішла «Каффа», за нею — катер (арк. 34 зв.).

У доповідній записці про обставини перебування броненосця «Потьомкін» у Феодосійському порту (арк. 34—37) міський голова писав губернатору: «Після прибуття на броненосець, ми над усяке сподівання не помітили ніяких слідів безладдя та кривавої уособиці, яку змушували передбачати настійливі вимоги лікаря. На всіх гарматах чохлами були зняті, біля кожного з них та біля трапа стояли вартові. Лікар пішов до лазарету, а чиновників провели до адміральської каюти, де вони побачили 30 чоловік, «які назвали себе комісією, що замінює командира судна» (арк. 34 зв. — 35).

Л. А. Дуранте запитав матросів, для чого їх запросили на «Потьомкін» і яка взагалі мета його приходу у Феодосію. Один з моряків сказав, що нікого з мирних жителів міста вони кривдити не будуть; у пожежах і пограбуваннях Одеси винні не потьомкінці, а хулігани, і запитав, які плітки поширюються у Феодосії про революційних матросів. Царські чиновники відповіли: «Матроси «Потьомкіна» вбили своїх офіцерів, спалили понад 40 суден, тероризують населення і силою віднімають продовольство» (арк. 35).

Суднова комісія висунула вимоги терміново забезпечити продовольством, водою та вугіллям за готівку згідно з риночними цінами, скликати засідання міської думи за участю широкого кола населення, де повинен бути зачитаний в оригіналі документ з печаткою і підписом «Команда ескадреного броненосця «Потьомкін Таврійський», надісланий в конверті (арк. 44).

Л. А. Дуранте попросив подати список необхідних морським товарів, який тут же було складено. Після цього міський голова заявив, що воду та вугілля міська управа надіслати навряд чи зможе, а щодо продовольства запевнив, що будуть вжиті усі залежні від управи заходи при умові, що після одержання продовольства команда залишить місто і припинить будь-які стосунки з берегом (арк. 35). Про термінове скликання міської думи Л. А. Дуранте нічого не сказав і попросив відпустити його з колегами «для подальших дій». Члени суднової комісії провели міських представників на «Каффу» і попередили, що в разі невиконання вимог команди «Потьомкін» розпочне обстріл міста і висадить десант (арк. 35 зв.).

На початку дванадцятої години дня чиновники повернулися до міста, де їх зустріли величезний, збуджений натовп людей. У залі засідань думи 15 депутатів у присутності публіки вислухали доповідь голови про вимоги моряків. Наприкінці виступу Л. А. Дуранте сказав, що хоч би часткове задоволення вимог потьомкінців зможе врятувати місто від руйнувань. Публіка голосно наполягала на негайному і по можливості повному задоволенні вимог, але міська управа не дуже поспішала з виконаннями.

О 12 год. 52 хв. той же справник Іонін телеграфував губернатору про повернення міської депутації, вимоги моряків, наявність хворих на броненосці та тривожний настрій населення міста (арк. 12). Через півгодини, о 13 год. 25 хв., Л. А. Дуранте повідомив губернатора, що він був викликаний на броненосець «Потьомкін»: «Зажадали провізію і вугілля у значно зменшеній кількості. В разі відмови погрожували бомбардуванням. Умовив не з'їжджати на берег. Обіцяли, якщо буде дана провізія. Громадськість вимагає виконання їх вимог. Паніка в місті. Становище небезпечне. Прошу вказівки. В разі крайньої необхідності та вимоги громадськості і наполегливості хочу надіслати провізію, що вимагається» (арк. 13).

Начальник Таврійського губернського жандармського управління полковник Загоскін, який перебував у ті дні в Феодосії, уважно слідкував за поведінкою місцевої адміністрації та інформував Петербург про становище у Феодосії. Зокрема, він повідомив про візит депутації на «Потьомкін», про свою відмову взяти участь у засіданні думи та про те, що міський голова Дуранте і гласний Крим володіють у місті величезним нерухомим майном, розкішними домами, а тому дуже перелякані і бажать задовольнити вимоги матросів. На звернення голови до губернатора, писав далі жандарм, було одержано відповідь, що питання про надання чи не надання провізії потьомкінцям може бути вирішене міським самоврядуванням⁴.

* Текст постскрипту написано від руки.

⁴ ЦДІА СРСР в м. Ленінграді, ф. 1288, оп. 5, спр. 70, арк. 1.

Бачачи затримку продовольства, ксманда «Потьомкіна» о пів на другу знову направила до берега катер з своїми представниками, які заявили міському голові, що в разі продовження тяганини буде вжито рішучих заходів. Л. А. Дуранте умовив моряків продовжити строк постачання ще на дві години. І дійсно за цей час продовольство було підвезено і загружено на судно «Запорожець», а о 16 год. 30 хв. з «Потьомкіна» підійшов катер і у супроводі міноносця № 267 відбуксирував до броненосця. Проте о 17 год. 16 хв. Л. А. Дуранте телеграфував у Сімферополь губернатору про видачу продовольства морякам і додав: «Прошу розпорядження вжити заходів охорони міста» (арк. 14).

П. М. Матюшенко так описав події цього дня: «У Феодосію прибули 22-го, годині о 4-й чи 5-й ранку. Щоб не лякати жителів своїм приходом, ми прикрасили корабель прапорами — Андріївським, Червоним революційним та іншими». Далі він описує візит депутації і переговори: «Ми дали такий список: вугілля 30 000 пудів (феодосійці його не дали), води 40 тонн (не дали), м'яса 40 пудів (дали), биків 8 (дали 4), мастила для машини 50 пудів (дали), паперу 100 книжок (не дали), сірників 1 ящик (дали), хліба 100 пудів (дали), борошна 100 пудів (дали). Для хворих яєць 1 000 штук, курей, качок і молока можливо більше, макаронів 10 ящиків, червоного вина 1 бочку та ліків (все це нам дали). Узявши список, представники відіхали і до вечора ми одержали припаси, як вказано вище. Про вугілля нам сказали, що комендант не дає, ось приїде в 11 годин губернатор, тоді побачимо що буде»⁵.

Тим часом місцева військова влада одержала із Сімферополя наказ командира 7-го армійського корпусу Меллер-Закомельського, який заборонив виконання вимог потьомкінців і наказав всіма засобами перешкодити висадці десанту. Проте наказ було одержано вже після передачі продовольства.

Феодосійський комендант-командир 52-го Віленського піхотного полку полковник Герцик та командир 2-ї бригади 12-ої піхотної дивізії генерал-майор Плешков радили жителям міста не виконувати ніяких вимог потьомкінців і запевняли, що перешкоджають десанту моряків⁶ (арк. 36, 37).

Проте міські урядовці добре розуміли напружену ситуацію в місті, коли «щогодини міг спалахнути заколот». У Феодосії на той час було дві тисячі робітників-страйкарів і декілька сот солдатів, прибулих з японського полону, та запасних 50-го батальйону — «самого ненадійного для мирних громадян елемента» (арк. 36, 37). До того ж почалися хвилювання серед робітників Петровської волості, які очевидно збиралися прибути у Феодосію для підтримки революційних матросів. Влада могла покластися лише на 200 солдатів 52-го Віленського полку.

Враховуючи все це, таврійський губернатор ввечері 22 червня надіслав термінову телеграму міністру внутрішніх справ: «Внаслідок наказу командира 7 корпусу з Сімферополя без зносин зі мною не надавати «Потьомкіну» вугілля та води, стріляти в тих, хто повезе продукти... Жителі в паніці — благають владу видати вугілля як порятунком міста від руйнування. Передбачається зіткнення з військами досі спокійного населення. Прошу вказівок терміново. У Феодосію зараз виїжджаю. Волков» (арк. 18). На це відповів товариш міністра внутрішніх справ, завідувачий поліцією генерал-майор Трепов: «Постачання «Потьомкіна» провіантом, вугіллям і водою вищою мірою небажано з загальнодержавної точки зору, але якщо безперечно нема засобів для захисту обивателів і позбавлення міста від руйнування, то діяти відповідно обставинам»⁷.

Тим часом команда «Потьомкіна», втративши будь-яке терпіння, о першій годині ночі 23 червня надіслала такі попередження міському голові та начальнику феодосійського гарнізону: «Ми одержали відомості про те, що військова влада м. Феодосії перешкоджає доставленню нам на судно вугілля і необхідних припасів. Тому ми заявляємо: якщо негайно не почнеться вантаження вугілля і не закінчиться до 6 години ранку, то ми починаємо найрішучіші дії. При цьому даємо 4 години строку для виселення з міста всіх жителів» (арк. 40). Налякані цивільні правителі пішли до начальника гарнізону Плешкова і застали його резлюченим: той топтав одержаний ультиматум. Він заявив візитурам, що ні в якому разі не поступиться і не порушить наказу командира корпусу⁸.

Близько п'ятої години ранку 23 червня по місту було розклеєно оголошення, в якому вказувалося, що міське управління не має можливості задовольнити всі вимоги моряків і тому рекомендує жителям Феодосії залишити місто до початку рішучих дій команди броненосця (арк. 41). Після цього оголошення в місті паніка ще більше посилилася і багатії почали тікати⁹. Л. А. Дуранте у відчай надіслав телеграму до Петербурга, в якій благав видати дозвіл на відвантаження вугілля та води (арк. 36).

О 10 годині ранку потьомкінці відправили катер у супроводі міноносця № 267 в порт, де знайшли шхуну з вугіллям, яку вирішили відвезти і розвантажити. Але солдати і жандарми, заховавшись, відкрили вогонь по катеру.

⁵ «Матросы Черного моря...», стор. 36, 37. — ЦДІА СРСР в м. Ленінграді, ф. 1288, оп. 5, спр. 70, арк. 1, 2.

⁶ ЦДІА СРСР в м. Ленінграді, ф. 1288, оп. 5, спр. 70, арк. 1.

⁷ Там же, арк. 12—16-зв., 17.

⁸ Там же, арк. 2.

⁹ Там же, арк. 2-зв.

П. М. Матюшенко так описав цей епізод: «На другий день, 23-го червня, вранці я сів на паровий катер і поїхав дізнатися, чи нема в порту де-небудь вугілля. На березі сказали, що є в баркасах антрацит 15 тис. пудів. Повернувшись назад, вирішили озброїти міноносець, посадити караул на катер і взяти баркас з вугіллям. Підійшовши до одного з баркасів, ми зійшли на нього і почали вибирати якір, перед цим запитавши у господаря ціну вугілля. Він сказав: «Дарую вам вугілля з умовою, щоб баркас був цілий». Якір був зовсім майже вибраний і ми хотіли вже взяти баркас на буксир, як раптом пролунав звідкільсь рушничний залп і біля мене впало два товариша-матроса: мінер Циркунов та Іван Козльонок. Циркунову розстрошило голову, а Козльонку куля влучила в живіт. Цей зрадницький залп налякав команду міноносця, і він пішов повним ходом до корабля, в катері ж вся обслуга лягла на дно. Одна з куль зламала регулятор і катер пішов було повним ходом прямо на берег, звідки тріскотіли зрадницькі постріли. Бачачи, що всі від несподіванки втратили голову..., я вирішив врятувати хоч катер з уцілілою на ньому командою. Узявшись за штурвал, я повів катер до броненосця. Всю дорогу — версти півтори — кулі засипали катер, навіть пробили на ньому димову трубу; рази три кулі насували мені картуза на лоба, так низько пролітали над нами; але все ж катер було врятовано... Коли ми знову підійшли до «Потьомкіна» і команда корабля побачила вбитого Циркунова на дні катера, в калюжі крові, з рушницею в руках і з розбитою головою, а Козльонка лежачим донизу обличчям з стікаючою раною, то всі були охоплені крайнім обуренням, і матроси стали кричати, що треба рознести Феодосію; комендори навіть побігли до гармат»¹⁰.

Таким чином, моряки згорячу вирішили бомбардувати Феодосію. О 10 год. 30 хв. «Потьомкін» підняв бойовий червоний прапор, направив при цьому башту на вокзал і дав сигнал іноземним кораблям залишити порт. Всі судна вийшли за винятком американського пароплава, що просигналізував: «Не можу рушити з місця за розбором машини».

Феодосійці з острахом чекали обстрілу. В цей критичний момент поїзд таврійського губернатора підійшов до вокзалу спустілого міста. Пройшло ще півтори години. Несподівано 12-ї години «Потьомкін», не зробивши жодного пострілу, взяв курс на захід і зник за горизонтом (арк. 36).

Губернатор відправив дві телеграми такого змісту:

Перша. «Петербург. Міністру внутрішніх справ. Зробивши спробу взяти вугілля у Феодосії, «Потьомкін» надіслав команду, яку було зустрінуто залпом з берега. Вбитих і поранених до 30 чоловік. Після чого о 12 годині дня пішов у західному напрямі. У місті спокійно» (арк. 24, 28).

Друга. «Севастополь. Головному командирі. «Потьомкін» пішов о 12 годині дня напрямом до Ялти. Там один батальйон, можливе безладдя, прошу сприяння» (арк. 27).

Через деякий час із Севастополя повідомили:

«Ескадра о другій годині вирушила на пошуки «Потьомкіна» (арк. 31). З 12 до 14 годин морський міністр віце-адмірал А. А. Бирильов, дізнавшись про місцезнаходження революційного корабля, терміново телеграфною депешою повідомив: «Севастополь. Віце-адміралу Чухніну. «Потьомкін» з'явився у Феодосії. Якщо можна, втопїть його»¹¹. Основна частина ескадри, що повернулася з Одеси, і, зокрема, спеціально укомплектований офіцерами міноносець «Стремительный» відправилися на розшук «Потьомкіна» із завданням будь-що потопити його.

Але було вже пізно — броненосець пішов до Румунії. На броненосці за описом П. М. Матюшенка сталося ось що:

«Але й тут розважливість та небажання згвдати шкоди невинним [жителям] взяли гору над природним гнівом... І ось знову постало перед нами питання: що тепер робити? Зібрали команду і запитали її: «Що робити? Йти до Севастополя і здаватися уряду». «Ні! — закричали всі одноголосно, — краще смерть де-небудь, ніж віддатися знову до рук російського уряду!»

Але в нас не було [води] для постачання котлів і пиття команді, не було вугілля, машина розладналася, машинна команда ледве рухала ногами: адже ми були цілих десять днів безперервно під парами; десять днів топилися без перерви шістнадцять котлів; десять днів були машиністи, кочегари та інша машинна обслуга в пекельному жарі і безперестанній боротьбі! Без вугілля, без води, з вимушеною командою і розладною машиною. Все це разом і змусило нас вирішити їхати до Румунії і там здатися»¹².

Повстання на броненосці «Потьомкін» зіграло велику роль у ході революції

¹⁰ «Матросы Черного моря...», стор. 37, 39. Див також: К. Фельдман. Броненосець «Потемкин». Рассказ участника. М., 1964, стор. 161; С. П. Токарев. Воспоминания о восстании на броненосце «Князь Потемкин». — В кн.: Революционное движение в Черноморском флоте в 1905—1907 гг. Воспоминания и письма. М., 1956, стор. 64.

¹¹ Центральний державний архів Військово-Морського Флоту, ф. 417, оп. 1, спр. 26486, арк. 204.

¹² «Матросы Черного моря...», стор. 37—39.

1905—1907 рр. в Росії, стало великою міжнародною подією. За визначенням В. І. Леніна, «броненосець «Потемкин» лишився переможною територією революції...»¹³.

М. Я. ПОПОВ

¹³ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 10, стор. 320.

ВІДОБРАЖЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1905—1907 рр. У ДОКУМЕНТАХ ЦДІА УРСР У М. КИЄВІ

Події революції 1905—1907 рр. досить широко висвітлені в історичній науці. Однак з кожним роком дослідники, архівісти виявляють все нові і нові документи, які збагачують знання про цю яскраву сторінку в історії революційної боротьби нашого народу.

У Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві зберігається велика кількість ще неопублікованих документів жандармських, судових та адміністративних установ, які містять у собі значні відомості про революційні події того часу на Україні.

Після подій 9 січня у Петербурзі хвиля масового протесту проти царського самодержавства, його соціальної та політичної системи прокотилася по всій Росії та Україні, що була в її складі. Страйками були охоплені найбільші промислові підприємства Києва, Катеринослава, Миколаєва та інших міст (док. № 1, 4, 5).

Робітничий рух підтримало селянство. Заворушеннями була охоплена значна частина Росії та її національних окраїн, в тому числі і Україна. Доведена до відчаю сільська біднота підпалювала поміщицькі маєтки та економії, відбирала землі у своїх гнобителів, відмовлялася на них працювати, випасала худобу на панських пасовиськах, вирубувала ліси тощо (док. № 2, 3).

На чолі революційних мас виступали більшовики. Під впливом революційної боротьби робітників і селян розгорнувся революційний рух в армії (док. № 6).

У жовтні загальнополітичним страйком була охоплена вся пригноблена Росія. Разом з російським пролетаріатом застрайкували і робітники України (док. № 7). Одним із здобутків першої російської революції 1905—1907 рр. було створення Рад робітничих депутатів, які діяли в ході революції 1905—1907 рр. в Росії як керівні органи загальнореволюційної боротьби трудящих і були зародками нової революційної влади. Про роль і значення Рад робітничих депутатів у революції В. І. Ленін сказав, що в політичному відношенні їх «слід розглядати як зародок тимчасового революційного уряду»¹.

Нижче подаються документи, які розповідають про згадані події. Більшість з них публікується вперше.

Л. І. АПАНОВИЧ

¹ В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 12, стор. 57.

№ 1

1905 р. січня 20. — Із циркуляра департаменту поліції про страйки робітників у м. Катеринославі, Миколаєві і Києві

В Екатеринославе, в видах предупреждения противоправительственных беспорядков во время готовившейся забастовки, в период времени с 14 до 17 января задержано пять сходок представителей местной социал-демократической организации, причем 15 главарей заключено под стражу. 17 числа возникла забастовка на заводах в пределах города и на 2-х в Нижнеднепровске, а также в типографии Яковлева. Причем, забастовавшие пытались побудить рабочих и прочих заводов прекратить занятия, но принятыми мерами не были допущены к тому. На следующий день в Нижнеднепровске работы возобновились. В Екатеринославе же к стачке присоединились заводы Юзовский, Каменский и часть фабрик. Причем на всех больших заводах работы прекращают. 18 числа забастовали типографии, кроме губернской. В тот же день предполагалась демонстрация, но не состоялась, вследствие ареста инициаторов.

В Николаеве настроение рабочих возбужденное, причем забастовки устраняются особыми соглашениями с заводской администрацией. 13 января арестовано 6 агитаторов, возбуждавших рабочих к беспорядкам, а 16 января местные революционеры предполагают устроить уличную демонстрацию, ввиду чего принимаются предупредительные меры. В ночь на 16 число, в видах предупреждения ожидавшейся демонстрации, арестовано 24 человека, причем у крестьянина Григория Меринкова обнаружен гектограф и свежевоспроизведенные на нем воззвания, озаглавленные «Петиция

петербургских рабочих», а у 8 других лиц — революционные издания. На месте, где предполагалось собраться для устройства демонстрации, задержано 42 известных наблюдению лица, которые к вечеру были освобождены.

12 января, пополудни часть рабочих Южнорусского механического завода, а также завода Гретера¹, гильзовой фабрики Каца и склада «Южнорусского общества торговли аптекарскими товарами», в том числе менее 1000 человек спокойно оставили работы и предъявили требования как экономического, так и политического характера... 13 же января на Днепровском заводе застигнут во время произнесения речи к рабочим и арестован вместе с товарищем один из агитаторов, а затем, на основании агентурных указаний, арестовано на конспиративной квартире 8 человек, занимавшихся составлением злободневных революционных воззваний. Со стороны революционеров ведется усиленная агитация за устройство вооруженной демонстрации, причем главные усилия направлены на прекращение занятий в ремесленных заведениях, чему противодействуют полиция и военные патрули...*

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 275, сп. 1, спр. 649, арк. 14, 15, 21. Копія. (Далі посилання на фонди цього ж архіву).

¹ Тепер Київський машинобудівний завод «Більшовик».

*Опущено текст, який не стосується теми.

№ 2

1905 р. травня 26. — Из подання прокурора Київського окружного суду прокурору судової палати про революційні виступи селян у губернії

В дополнении к представлениям моим от 21, 23 и 24 мая с. г. за № 4730, 4745 и 4763 доношу вашему превосходительству, что крестьянские беспорядки, возникшие с начала мая с. г. в нескольких уездах Киевской губ[ернии] не только не прекращены в настоящее время, но все увеличиваются и охватили Киевский, Васильковский, Сквирский, Черкасский, Каневский и Бердичевский уезды, причем в некоторых из них, надо считать десятками число мест, где происходят подобные беспорядки. Во всех случаях они вызваны забастовками крестьян, отказывающихся работать в помещичьих экономиках за предложенную им по примеру прошлых лет плату. Во многих местах требования крестьян не выходят за пределы благоразумия и могут быть удовлетворены экономиями при условии, конечно, понижения получаемого последними дохода. Но часто, а в особенности в течение последних дней, крестьяне, постоянно повышая свои требования, хотят уже вознаграждения в размере одного рубля для мужчин и 75 коп. для женщин, сознавая, очевидно, что их труд, в особенности на свекло-сахарных плантациях, в эти дни прямо необходим, так как без перекопки погибнет вся свекла. Между тем, ни одна экономия не в состоянии дать им столь высокой цены. Забастовки эти, ввиду конкуренции со стороны рабочих из других сел, вызывают почти везде столкновения таких рабочих и экономических служащих с местным населением, присвоившим себе право обрабатывать поля и плантации ближайших к нему экономий. Подобные столкновения приобретают самый разнообразный характер, начиная с простого требования, предъявляемого местными крестьянами к пришлым, чтобы они удалились, и кончая угрозами и побоями по отношению к своим конкурентам. Причем, таким же насильственным действиям подвергаются и постоянные экономические рабочие, старосты, прикажчики и другие служащие у помещиков в том случае, если они пытаются отстаивать хозяйские интересы. Ставшие на работы крестьяне снимаются чаще всего целой толпой забастовщиков, доходящих до нескольких сот лиц, но бывали случаи, когда при появлении двух-трех забастовщиков несколько десятков рабочих уходило с полей и плантаций, хотя конечно никакому насилию подвергнуться они не могли бы и подобные угрозы по отношению к ним мало действительны. По некоторым эпизодам судя, можно заключить, что рабочие как бы ожидают лишь прихода зачинщиков, чтобы, придравшись к этому, уйти с полей и плантаций. А в особенности подобный прием часто практикуется среди постоянных экономических рабочих, ищущих лишь удобного предлога, чтобы не отвечать перед своими хозяевами, заявляя затем им, что они не могли продолжать своей работы из боязни насилий со стороны забастовщиков. Но наряду с подобными случаями можно отметить десятки и таких, когда забастовщики действительно готовы были привести свои угрозы в исполнение и когда сопротивлявшиеся им лица подвергались побоям. Причем, главным образом потерпевшими лицами являлись мелкие экономические служащие, из которых, впрочем, насколько мне известно, никто серьезно не пострадал.

Робкие попытки членов сельской полиции, а равно стражников и урядников охранять рабочих от насилий и разогнать толпу ни к чему не привели и лишь раздражали забастовщиков, которые в некоторых случаях, о чем я уже доносил, не разбегались даже и при появлении наибольших воинских кавалерийских частей, вступая с ними в стычки, причем дело доходило до употребления холодного оружия со

стороны солдат. Производимые до сих пор в порядке положения об усиленной охране аресты зачинщиков желаемого результата не дали и вызвали лишь несколько попыток со стороны крестьян отбить арестованных от военного конвоя.

Нельзя не отметить, что в общем беспорядки все растут, что было в Сквирском уезде два случая поджогов экономических построек, о чем можно также донести, и что в Васильковском и Киевском уездах некоторые экономии в хозяйственном отношении фактически находились в течение нескольких дней во власти забастовавших крестьян, при появлении которых экономические служащие разбегались, хотя каких-либо определенных насильственных действий против них употреблено не было и случаев разгрома помещичьих построек или похищения из них экономического имущества не замечалось. Крестьяне просто являлись в экономии, заявили, что за определенную ими же самими непомерно высокую плату они будут работать, действительно принимались за работу в том количестве работников, какое они считали нужным назначить, ставили своих же односельчан для ухода за скотом, а затем предъявляли требования об уплате им ими же самими установленной платы, которая и выдавалась помещиками, терроризированными всем происходящим на их глазах. Впрочем, дошедшие до меня сведения о подобных выходках крестьян нуждаются еще в проверке следственным путем, но они вполне допустимы при настоящем положении вещей, когда еще никоим образом нельзя сказать, чтобы сила была на стороне властей.

Вместе с тем мне известны случаи о массовых потравках, самовольной косьбе сена на помещичьих землях и других самоуправных действиях крестьян, свидетельствующих о полной потере последними чувств законности. О том же можно заключить и по ниже приводимому мною единичному, но в высшей степени характерному случаю, если только он достоверен. Как это видно из донесения местного урядника, 14 мая на сельском сходе в с. Квитках Каневского уезда крестьяне принудили волостного старшину вручить должностной знак самовольно избранному ими сельскому старосте, который предложил затем крестьянам на сходе постановить, чтобы на лиц, отправившихся на работу в экономии, наложен был штраф в один рубль и чтобы сверх того они за это [были] посажены под арест на два дня при сельской управе. Затем новый староста предложил отобрать от одного местного крестьянина, служащего в экономии, его усадьбную землю и запахать вокруг его дома всю землю, причем оба предложения эти были приняты и утверждены сходом.

Собирать сведения о всех собраниях, происходящих в шести уездах в Киевской губернии, перечисленных мною выше, представляется крайне затруднительным, хотя товарищи мои по должности почти все время проводят в пределах своих уездных участков, находясь в постоянном общении с чинами администрации. Почти ежедневно получаю я со всех сторон по несколько телеграмм и донесений о возникающих в новых пунктах аграрных беспорядках или же об изменении характера волнений, уже ранее отмеченных.

Все наличные чины уездной полиции, несколько эскадронов трех драгунских полков и казацья сотня вместе с несколькими батальонами пехоты действуют для подавления беспорядков и пресечения самоуправств крестьян. Но именно благодаря тому, что в большинстве случаев насилия со стороны забастовщиков резкого характера не имеют, оставаясь в пределах психического воздействия, так трудно и бороться властям с этим крестьянским движением, возникшим на экономической почве, подготовленной отчасти и политической пропагандой. Но, выразившись первоначально в форме довольно умеренных требований об увеличении заработной платы, это движение в некоторых пунктах приобрело ныне несравненно более агрессивный характер и теперь кое-где крестьяне уже не скрывают, что они зацелились целью выжить помещиков или в крайнем случае заставить их отдать им экономические земли в аренду.

В период усиленной борьбы административной власти с подобными массовыми беспорядками не может быть и речи о повсеместном производстве полицейских дознаний с целью выяснения виновных лиц, так как чины уездной полиции все время переезжают с одного места на другое, пытаясь не допустить распространения волнений на незараженные еще пункты, а вернее сказать, лишь регистрируя факты новых массовых беспорядков, которые приобретают тоже самые разнообразные формы, выражаясь, как я уже упомянул, в очень многих случаях в безразличной, с уголовной точки зрения, пассивной забастовке с уговорами пристать к ней и кончаясь, несомненно, преступными насилиями и сопротивлениями властям. В зависимости от этого характера беспорядков будет находиться и уголовная репрессия. Во многих случаях применяю лишь 142 ст. уст[ановления] о на[казаниях], причем, как это видно из одного уже состоявшегося 14 мая приговора мирового судьи по Васильковскому уезду, наказание, им определенное, вполне соответствует мере содеянного. Там же, где насилия скопились над личностью, приняли вполне определенный и резкий характер, уже приступлено или в самом непродолжительном времени предполагается приступить к следствию по 269 ст. улож[ения] о на[казаниях] (99/26)...

Об отдельных случаях беспорядков по уездам донесу вашему превосходительству на днях особыми представлениями.

Копия настоящего представления вместе с сим представлена [господину] министру юстиции.

Прокурор суда [підпис]

Ф. 317, оп. 1, спр. 2829, арк. 69—71. Оригинал.

* В тексті нерозбірливо.

1905 р. серпня 28.— Из подання прокурора Сімферопольського суду по Мелітопольській дільниці прокурору Одеської судової палати про агітацію селян с. Валковки Мелітопольського повіту Таврійської губернії за відібрання поміщицьких земель

8 августа с. г. в селении Валковке Мелитопольского уезда полицией был арестован крестьянин Орловской губернии Трубчевского уезда, селения [Порович]* Николай Федорович Малахов, 25 лет, по ремеслу стекольщик, явившийся в с. Валковку из соседнего с. Михайловки. В беседах с местными крестьянами он [доказывал]*, что крестьяне должны действовать дружно и силой отбирать от помещиков земли, так как, говорил он, «царь добровольно земли крестьянам не даст».

Во время такого собеседования Малахов вынул из кармана листок, который положил на стол в доме местного псаломщика Кушинского. Листок этот взял со стола крестьянин Иван Сосновский и, выйдя на улицу, стал читать вместе с другими. Оказалось, что это противоправительственная прокламация под заглавием «К крестьянам», почему Сосновский порвал ее. Когда Малахов был арестован и приведен в сельское управление, то он выбросил из кармана сверток бумаг, между которыми оказались по одной прокламации: «Народный листок» — 4-й и 5-й листок о революционных днях в Петербурге и два номера нелегальной газеты «Социал-демократ» (за ноябрь № 2 и декабрь № 3 1905 года)...

Товарищ прокурора Симферопольского окружного суда [підпис]

Ф. 413, оп. 1, спр. 4010, арк. 2—2-зв. Оригінал.

* У тексті документа нерозбірливо. Далі випущено абзац, що не стосується теми.

№ 4

1905 р. листопада 26.— Донесення пристава Подільської поліцейської дільниці м. Києва начальнику Київського охоронного відділення про страйк робітників парового млина Бродського

26 сего ноября в 3 ч. дня, на паровой мельнице Бродского [по] Игоревскому проулку, рабочие в числе 230 человек прекратили работу, заявив администрации, что они до тех пор не приступят к работе, пока не будет устранен от должности старший крупчатник, германский подданный Максим Альбертович Кейтель, грубо обращающийся с рабочими. На что согласия со стороны администрации мельницы не последовало и в понедельник, 28 ноября, решено рабочих, которые не приступят к работе, рассчитать.

Ввиду таких обстоятельств не был пущен в действие паровик мельницы после 5-дневного ремонта машины.

Вчерашнего числа, вечером, в казарму рабочих при мельнице Бродского явился в качестве знакомого солдатский сын Владимир Степанович Спиричкин, 24 лет, по профессии токарь, но в настоящее время подыскивающий занятий и живущий по Межигорской улице в д. № 22 и имеются сведения, что он подстрекал рабочих к забастовке, к установлению чего производится дознание.

Об этом сообщаю вашему высокоблагородию для сведения.

Ф. 275, оп. 1, спр. 676, арк. 55—55-зв. Оригінал.

Пристав [підпис]

№ 5

1905 р. листопада 27.— Из донесения фабричного инспектора старшему фабричному инспектору Київської губернії про страйк робітників Бердичівського шкірзаводу Шленкера

Сегодня мною получено по почте от заведующего Бердичевским кожевенным заводом Шленкера, что 23 ноября часть рабочих этого завода заявила заведующему требования: ввести 8-часовой рабочий день и увеличить расценки на 25%. А 25 ноября в 7 1/2 час. утра все рабочие без всякого предупреждения заведующего прекратили работу и остановили завод.

Сегодня же вечером получена телеграмма: «Рабочие завода Шленкера просят вас пожаловать [для] урегулировки вопроса. [О] времени приезда сообщите для вызова рабочих. Исправник Сташевский. Киев, фабричному инспектору».

Фабричный инспектор [підпис]

Ф. 574, оп. 1, спр. 908, арк. 2. Оригінал.

1905 р. листопада 27.— Донесення волинського губернатора київському, подільському і волинському генерал-губернатору про розповсюдження нелегальної літератури серед солдатів м. Острога

Острожский исправник донес мне, что 22 сего ноября, после 9 часов вечера, нижние чины 3 легкого дивизиона 32 артиллерийской бригады собрались у ворот 6 батареи и начали обсуждать свои нужды, приготовляясь подать 23 ноября начальнику бригады петицию об улучшении их быта. На митинге этом находились четыре неизвестных молодых человека, которые читали нижним чинам разные нелегальные издания...*

Об изложенном, в дополнении к представлениям от 22 и 23 сего ноября за № 4807 и 4857 имею честь доложить вашему превосходительству.

Губернатор [підпис]
И. Д. правителя канцелярии [підпис]

Ф. 442, оп. 855, спр. 451, арк. 17. Оригінал.

* Опушені несуттєві факти.

1905 р. грудня 27.— Донесення начальника охоронного відділення директору департаменту поліції про переслідування та арешт членів Київської Ради робітничих депутатів

Вследствие телеграммы от 24 декабря с. г. № 36036 доношу вашему превосходительству, что состав Совета рабочих депутатов отделению известен, о чем было донесено запискою от 16 декабря за № 4187.

Все они предназначались к арестам 11-го декабря, но за исключением Петра Ильина Белоусова, Косьмы Иванова Михайловского, Семена Федорова Садиченко, Петра Алексева Шохина и Алексея Павлова Тарасова не были арестованы за розыском, так как большинство из них, опасаясь ареста, скрываются и не ночуют дома, некоторые же выбыли из Киева.

На первом же известном отделению собрании оставшиеся члены Совета рабочих депутатов будут арестованы.

Ротмистр [підпис]

Ф. 275, оп. 1, спр. 684, арк. 18. Копія.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКСПЕРТИЗУ РУКОПИСІВ У ВИДАВНИЦТВАХ

До державних архівів надходять документи видавництв і серед них рукописи. У 1971—1974 рр. Центральний державний архів літератури і мистецтва СРСР разом з Центральним державним архівом-музеєм літератури і мистецтва УРСР і Центральним державним архівом літератури і мистецтва БРСР працювали над створенням методичних рекомендацій щодо організації і проведення експертизи цінності рукописів у центральних і республіканських видавництвах та редакціях журналів і газет. Рекомендації мають бути видані у 1975 р. Наше повідомлення висвітлює колективний досвід, набутий при підготовці рекомендацій. Воно доповнюється також розглядом питань, які можуть виникати у працівників обласних архівів.

Питання про експертизу цінності рукописів має особливе значення для працівників держархівів, які приймають рукописи на державне зберігання.

Рукописи художніх творів, літературознавчих і мистецтвознавчих праць і музичні рукописи треба приймати не всі, а з відбором, після детальної експертизи, здійсненої відповідно до методичних положень, які ми і розглядатимемо тут. До архівосховищ повинні надійти рукописи, цінні для історії, для розвитку літератури і культури. При цьому треба дбати, щоб на зберігання приймалися лише ті рукописи, в яких помітна творча робота над ними.

Науково-методичні посібники, які вийшли в світ за минулі роки, досить приблизно і недеталізовано подають методичні засади відбору рукописів. Серед них слід згадати «Перечень документов, подлежащих приему в государственные архивы СССР» (М., 1973), «Основные правила постановки документальной части делопроизводства и работы архивов учреждений, организаций и предприятий СССР» (М., 1966), «Методические указания по формированию, экспертизе ценности, научно-технической обработке творческих документальных материалов редакций журналов, книжных и музыкальных издательств и составлению научно-справочного аппарата к ним» (М., 1965).

Специфіка експертизи цінності рукописів полягає в тому, що текст твору, переданий автором, у видавництві розмножується в цілий комплекс документів, а саме: авторський, робочий та набірний примірники рукопису і верстки. Треба вміти визначити цінність кожного з цих видів рукопису залежно від особливостей редакційного процесу в тому чи іншому видавництві. При цьому важливу роль грає й оцінка твору з літературознавчих позицій.

Для визначення наукової і практичної цінності документів у кожному видавництві мусить бути створена експертна комісія. Ця постійно діюча комісія має призначатися директором видавництва з найквалі-

ліфікованіших і найдосвідченіших працівників. Треба, щоб до її складу входили завідувачі редакціями, що безпосередньо працюють з рукописами і можуть дати висновок відносно їх цінності для вивчення літератури (у музичних видавництвах чи редакціях — музики, у мистецтвознавчих — мистецтвознавства) в республіці і для вивчення творчості окремих літераторів, композиторів, мистецтвознавців. У деяких випадках при оцінці значення рукописів експертна комісія може запрошувати для консультації кваліфікованих вчених-спеціалістів, а також консультантів — членів творчих спілок. До складу експертної комісії повинні входити завідувач архівом видавництва і представник відповідного державного архіву.

Експертна комісія відбирає документи для зберігання в державному архіві, керуючись «Типовым положением о постоянно действующей экспертной комиссии (ЭК) учреждения»¹.

Експертна комісія повинна здійснювати експертизу документів видавництва у комплексі, тобто не лише рукописів, а й решти документів: листів, рецензій, редакційних висновків. Під час проведення експертизи цінності треба користуватися номенклатурою справ видавництва, в якій мусить бути поданий список справ відділів, редакцій з визначенням строків зберігання документів.

Експертизу наукової і практичної цінності рукописів слід проводити в кожній редакції окремо в міру необхідності, але не рідше, ніж один-два рази на рік. Бажано, щоб окремі процеси експертизи проводилися саме під час роботи над рукописом. Наприклад, редактор, який пише редакційний висновок, оцінюючи зміст рукопису, мусить висловити й свою думку щодо терміну подальшого його зберігання.

При експертизі цінності рукописів треба керуватися певними методичними засадами. «Лише послідовне творче застосування принципів партійності, історизму, всебічності, комплексності при проведенні експертизи документальних джерел може застерегти експерта від неоправданих помилок.

Принципи експертизи взаємопов'язані між собою. Конкретний випадок вони знаходять у вироблених на їх основі критеріях визначення цінності документальних джерел»².

При цьому принцип комплексності передбачає визначення місця і значення рукопису в складі всього комплексу документів видавництва.

На основі цих принципів виробляються критерії відбору рукописів на державне зберігання, а саме: зміст та ідейно-художні достоїнства твору; час і суспільно-історичні умови написання твору; ім'я автора; автографічність; опублікованість.

Зміст та ідейно-художні достоїнства мають велике значення при відборі рукописів на постійне зберігання. Рукописи творів, що здобули громадське визнання, цікавих новизною і актуальністю теми, наділених літературними достоїнствами, мають залишатися на державне зберігання. Критерій змісту та ідейно-художніх достоїнств твору вимагає зберігання одного з примірників рукопису (якщо, звичайно, є примірник з правками автора або неідентичний тексту виданої книги).

При визначенні цінності рукописів слід звернути увагу на *час і суспільно-історичні умови написання твору*. Якщо серед рукописів є щоденники воєнних років, спогади чи оповідання про значні події суспільно-політичного життя, про видатних діячів мистецтва, науки та інших, на рукописи слід звернути особливу увагу, наприклад: А. Семер-

¹ Див.: Перечень типовых документальных материалов, образующихся в деятельности министерств, ведомств и других учреждений, организаций и предприятий с указанием сроков хранения материалов. М., 1969, стор. 152—154.

² К. Г. Митяев. О принципах и критериях научной экспертизы документов. — «Исторический архив», 1958, № 3, стор. 187.

жієв. У нетрях Родопів (Партизанський щоденник). К., «Радянський письменник», 1963.

При експертизі цінності особливого значення надають рукописам видатних письменників, композиторів, мистецтвознавців і діячів мистецтва, наприклад: П. Панч. Відлітають журавлі (Етюди). К., «Радянський письменник», 1965. Оскільки П. Панч належить до відомих українських письменників, критерій *«Ім'я автора»* вимагає особливої уваги до рукопису.

При відборі рукописів на державне зберігання враховується і їх *автографічність*, тобто наявність особистого підпису автора і зроблених автором від руки правок у тексті. Саме поняття рукопису-автографа пережило себе, оскільки існуючі правила вимагають подання у видавництво двох примірників рукопису у вигляді машинописного тексту, підписаних автором. На жаль, видавництва іноді відступають від цього положення, приймаючи рукописи, не підписані автором.

Рукописи, що надходять до видавництва, повинні бути обов'язково датовані, тому що дата надходження допомагає визначити послідовність роботи автора над рукописом, відрізнити один варіант від іншого. Експертиза цінності непідписаних і недатованих рукописів значно ускладнюється, вимагаючи більших витрат часу.

Цінність наявного у видавництві рукопису посилюється, якщо він повніший від тексту виданої книги, тобто якщо при редагуванні твір у рукописі зазнав певних змін: розширення, скорочення, доповнення, уточнення тощо.

При визначенні цінності рукописів перекладів художніх, літературознавчих або мистецтвознавчих творів треба враховувати майстерність, професійний рівень та ім'я перекладача.

У видавництвах в залежності від стадії роботи відкладаються такі види рукописів*:

1. Авторський примірник — це перший з двох одержаних від автора примірників, який залишається недоторканим до виходу в світ книги. Він залишається на постійне зберігання в тому випадку, якщо під час опрацювання рукопису зазнав великих змін.

2. Робочий примірник — це другий з двох одержаних від автора примірників рукопису, в який внесли правки і автор, і редактор. Іноді над рукописом працює лише редактор, а автор, ознайомившись з правками, зробленими редактором, пише на рукопису: «З правками згоден» і ставить свій підпис. Робочий примірник рукопису найбільш цінний, тому що відображає творчий процес роботи автора.

3. Варіанти рукопису — це прийнятий до видавництва від автора перероблений примірник рукопису. Якщо автор на вимогу видавництва або з власної ініціативи переробляв рукопис декілька разів, то і варіантів може бути кілька. Варіант рукопису, як і робочий примірник, відображає творчий процес роботи автора, тому теж залишається на постійне зберігання.

4. Набірний примірник — це примірник рукопису, передрукований начисто після правок автора і редактора з штампом «До набору», з підписами директора, головного редактора або його заступника, завідуючого редакцією і редактора. Цей примірник залишається на постійне зберігання, якщо не зберігся робочий примірник (або варіанти, якщо вони були).

5. Верстка — це нетиражний друкарський відбиток рукопису, який служить для виправлення помилок. Як правило, до різних примірників верстки вносять правки автор, редактор і коректор. Редактор переносить правки, зроблені автором і коректором, у свій примірник. Іноді після першої можуть бути друга і третя верстки. У верстках автор,

* Тут і далі мова йде про рукописи, що мають науково-історичну цінність. — *Ред.*

звичайно, робить мінімальні правки: уточнює дати, імена, виправляє друкарські помилки.

При відборі версток на державне зберігання треба звертати увагу на відмінність їх тексту від тексту виданої книги і на наявність у них смислової, стилістичної і текстологічної правок, зроблених автором і редактором.

Великого значення слід надавати версткам з істотною правкою автора (меншою мірою — з правками редактора), особливо тим примірникам, які зазнали значних змін.

Верстки лише з коректорською правкою залишаються на постійне зберігання, якщо не збереглися верстки з авторською та редакторською правками.

Слід зазначити, що в обласних видавництвах рукопис опрацьовується дещо інакше, а саме: робочий примірник не передруковується цілком, а перетворюється в набірний шляхом передруку окремих сторінок або вклеювання окремих абзаців і рядків. У такому випадку найбільш цінним для зберігання є авторський примірник. Треба брати до уваги й те, що в процесі редагування рукопис часто скорочують. Якщо скорочена частина тексту залишається лише в авторському примірнику, необхідно приймати на постійне зберігання саме цей примірник.

При проведенні експертизи цінності слід враховувати *опублікованість* рукописів. Рукописи повторних видань, розклейки книг не слід залишати на державне зберігання, крім тих, які були істотно перероблені автором. Це стосується і збірок видань, зокрема, репертуарних збірок для художньої самодіяльності, які готує редакція літератури у видавництві «Мистецтво». У цих збірках можуть бути і раніш опубліковані і неопубліковані твори. У такому випадку на постійне або довготривале зберігання (15 років) залишаються лише ті з них, що видаються вперше, мають авторську або редакторську правки, друкувалися з великими скороченнями або доповненнями.

При цьому необхідно пам'ятати, що публікація твору в газеті чи журналі не вважається першою публікацією³. Першою публікацією у видавництвах вважаються лише книги, брошури, частина книги, розділ в альманасі.

У видавництвах нагромаджуються неопубліковані рукописи. Коли на рукопис складено редакторський висновок, дано рецензії і він був визнаний непридатним до видання, його повертають автору. Але часто, хоч і не завжди, один примірник рукопису разом з редакторськими висновками і рецензіями залишається у видавництві. Здебільшого це графоманські твори або твори з невисоким художнім рівнем, для яких встановлюється короткий термін зберігання. Для неопублікованих рукописів, які, однак, мають певні художні достоїнства, встановлюють довготривалий строк зберігання — 15 років.

Трапляються випадки, коли видавництво з різних причин відмовляється від видання рукопису, прийнятого в роботу. Такі рукописи треба залишати на довготривале зберігання — 15 років. Повторна експертиза виділяє частину цих рукописів на знищення, а частину — на постійне зберігання, визначаючи їх цінність на час експертизи.

Рукописи музичних творів під час редакційно-видавничого процесу зазнають мінімальних змін. Як правило, ці зміни зводяться до нотографічної правки. На постійне зберігання необхідно залишати лише авторські рукописи, авторизовані копії або коректури з авторською правкою творчого характеру. При цьому приділяють особливу увагу

³ Постанова Ради Міністрів УРСР від 25 грудня 1968 р. № 659 «Про авторський гонорар за літературно-художні твори». — Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1968, № 12, стор. 179.

рукописам видатних і відомих композиторів, а також рукописам творів, що здобули громадське визнання.

На постійне зберігання необхідно залишати також рукописи і авторизовані копії перекладів і обробок, виконаних відомими композиторами.

Під час експертизи цінності рукописів слід орієнтуватися на всі наведені вище критерії. Робота по вдосконаленню методичних засад експертизи рукописів мусить продовжуватися. Зокрема, великий інтерес можуть становити узагальнення досвіду, набутого в цій галузі працівниками всіх державних архівів республіки.

С. А. ІЛЛІЧЕВСЬКИЙ, М. І. СЕТКІНА

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І МЕТОДИКИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ ДОКУМЕНТАМИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ*

Систематичне збирання документів особового походження у Чернігівському облдержархіві проводиться з 1964 р. За десять років до архіву надійшло 74 особових фонди кількістю 2951 справа, частина документів надійшла в складі тематичних колекцій. Про склад і зміст документів деяких особових фондів архіву вже повідомлялося у третьому номері «Архівів України» за 1967 рік. Практика роботи дала можливість узагальнити набутий досвід і зробити деякі висновки.

Доцільно звернути увагу на такі найважливіші, на наш погляд, організаційно-методичні питання: визначення критеріїв відбору та встановлення кола осіб, документи яких бажано прийняти на державне зберігання; осіб, в яких виявлено документи особового походження; встановлення відповідності матеріалів особового походження профілю облдержархіву; раціональне фондування документів, тобто створення особового фонду чи включення документів до тематичних колекцій; особливості організації і методичного керівництва у комплектуванні архіву документами особового походження.

У цих проблемах найважливіше місце займає питання про визначення критеріїв відбору кола осіб, документи яких архів зацікавлений збирати. Працівники Чернігівського облдержархіву прийшли до висновку, що основними критеріями такого відбору повинні стати: по-перше, роль і значення діяльності особи для Чернігівщини; по-друге, зв'язок особи-фондоутворювача з Чернігівщиною (народження, навчання, праця, участь у визначних подіях, зв'язки з чернігівцями тощо).

Однак для створення особового фонду ми вважаємо головними факторами працю і мешкання особи на Чернігівщині та наявність достатньої кількості документів.

Керуючись цими критеріями відбору в архіві було складено орієнтовний перелік категорій осіб, про які доцільно збирати документи. До нього увійшли: знатні люди нашого краю — діячі революційного руху, керівники і учасники партизанського руху, герої і учасники гро-

* Керуючись рішенням Колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР від 22 лютого 1975 р. про подальше розширення комплектування державних архівів республіки документами особового походження, редакція «Архівів України» буде публікувати матеріали з досвіду роботи науково-технічної обробки і обліку документів особового походження.

Пропонована читачам стаття не претендує на вичерпне і остаточне вирішення всіх поставлених у ній питань. Однак багаторічний досвід архівістів Чернігівського обласного державного архіву, без сумніву, заслуговує на увагу і широке обговорення.— Редакція.

мадянської та Великої Вітчизняної воєн, члени інтернаціональних загонів і учасники руху Опору в роки другої світової війни; Герої Соціалістичної Праці, ініціатори стахановського руху і передових почи-нів, передовики виробництва, діячі науки і культури, лауреати премій та інші; знатні люди нашої країни.

З метою конкретизації цих категорій в архіві підготовлені списки осіб, що внесли певний вклад у розвиток народного господарства, науки і культури нашого краю, а також складена картотека видатних земляків.

Картотеку було створено шляхом перегляду енциклопедій, довідкової і краєзнавчої літератури, періодичної преси, документальних збір-рок тощо. Доповненням до неї стали списки заслужених лікарів і вчителів, самодіяльних композиторів, фольклористів, раціоналізаторів і винахідників. Таким способом було визначено приблизне коло осіб, документи про яких архіву бажано приймати і зберігати у своїх фондах. Але для комплектування архіву документами особового походження недостатньо визначити коло осіб. Треба виявити і провести облік тих колекціонерів, хто в своїй творчій праці створює, збирає і зберігає цінні особові матеріали. Непоодинокі випадки, коли про осіб, що нас цікавлять, відомостей дуже мало, або немає зовсім. Це насамперед стосується тих людей, які в своїй діяльності безпосередньо не створюють документів: передовиків промисловості і сільського господарства. Здебільшого зберігаються лише грамоти, дипломи, газетні вирізки тощо.

З метою обліку наявних документів особового походження ми створили ще одну картотеку — картотеку їх власників. Вона періодично поповнюється шляхом безпосередніх зустрічей з особами, які нас цікавлять, листування з ними, шляхом археографічних експедицій. Картотека, на обліку якої вже 287 осіб, складається з трьох розділів. Картки упорядковані за алфавітом прізвищ (I розділ), за професією і родом діяльності (II розділ), за місцем проживання (III розділ). Таким чином, на кожну особу-власника документів, що мають науково-історичне значення, ми друкуємо три екземпляри картки обліку. Картка розроблена за формою, рекомендованою «Методическими рекомендациями по комплектованию государственных архивов СССР документальными материалами личных архивов» (ГАУ при СМ СССР. М., 1969 г.). У ній вказується прізвище, ім'я та по батькові, адреса та біографічні відомості про фондоутворювача або власника документів, відомості про склад документів, джерела відомостей і відмітки про наявність документів вказаної особи в інших державних сховищах. На цій же картці записується дата зустрічей, часткову передачу документів в архів тощо.

Наявність картотеки і систематизація карток за трьома розділами дає можливість краще планувати і організовувати роботу по комплектуванню.

Працюючи в напрямі виявлення, обліку і прийому до архіву документів особового походження, ми зустрілися з складним питанням про встановлення належності цих документів до профілю нашого архіву. Тут ми виходимо з того, що документи частини осіб належать до профілів інших державних архівів — зокрема центральних, республіканських, партійних і спеціальних відомчих архівів (типу академічних), або відповідають профілю інших обласних і міських державних архівів.

До профілю нашого архіву належать документи особового походження діячів обласного значення. Але в своїй діяльності ми зустрілися з особовими фондами партійних діячів, а також діячів науки і літератури, діяльність і значення яких виходить за межі нашого краю, тобто з фондами, які безпосередньо не відповідають профілю облас-

ного архіву. Враховуючи мету забезпечення зберігання документів особового походження, ми прийшли до висновку про необхідність обліку-прийому на державне зберігання всіх наявних в області документів особового походження незалежно від їх профілю, з тим, щоб при необхідності передати їх за профілем.

Практика роботи звернула нашу увагу ще на одну важливу сторону збирання і зберігання документів особового походження — їх раціональне фондування, тобто вирішення питання про доцільність створення особового фонду, або включення документів до тематичних колекцій.

Тут ми, насамперед, даємо оцінку ролі і значенню самої особи-фондоутворювача, фактору зв'язку з Чернігівщиною (праці в нашому краї), а також складу, змісту і обсягу основної творчої, наукової та іншої документації. Якщо документів небагато і немає перспективи їх поповнення, ми підключаємо їх до тематичних колекцій. Питання про доцільність створення особового фонду, чи включення до складу колекцій вирішує головним чином експертно-перевірна комісія.

Значна кількість документів особового походження знаходиться у нас не в складі особових фондів, а включена до тематичних колекцій — «Спогади учасників боротьби за Радянську владу на Чернігівщині», «Чернігівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», «Інтернаціональні зв'язки трудящих Чернігівщини», «Літопис культурного життя м. Чернігова» тощо.

До колекцій підключено в основному спогади, листи, фото. Треба відмітити, що можливі випадки, коли документів спочатку небагато і вони знаходяться у складі тематичних колекцій, але згодом, внаслідок нових надходжень з'являється можливість створити особовий фонд. Так, у 1973 р. в результаті археографічної експедиції в селище Добрянку до архіву додатково надійшли документи про Героя Радянського Союзу нашого земляка Леоніда Михайловича Григор'єва (оригінали його листів з фронту до матері і сестер, листи комбата П. Т. Плєсова про подвиг і загибель героя, фотографії, документи про освіту і увічнення пам'яті Леоніда Михайловича). З документів Л. М. Григор'єва, що раніш входили до складу колекції «Чернігівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.», і нових надходжень і був створений самостійний особовий фонд.

Але в кожному конкретному випадку такий варіант потребує окремого розв'язання. Комплектування архіву документами особового походження має свої особливості і, в першу чергу, в організації роботи з їх власниками. Робота ця вимагає від архівістів великої наполегливості, терпіння, виключної пунктуальності, чіткості, точності, оперативності, уміння створити в спілкуванні з власниками документів атмосферу взаємодовіря і симпатії.

У бесідах з власниками фондів ми говоримо, що прийом їх документів на державне зберігання — це честь, на яку заслуговують лише найбільш достойні, хоч більшість фондоутворювачів вважає себе і свою працю скромною, незначною для історії. Ми підкреслюємо, що передача документів на державне зберігання залишає нащадкам пам'ять і про особу, яка створила документи, збрала їх.

Важливо відмітити й те, що коли сам фондоутворювач або його спадкоємці вирішують не відразу передати всі документи до архіву, то ми приймаємо їх частинами, поступово, і відразу ж упорядковуємо (формуємо у справи, опрацюємо, картонуємо, складаємо опис) і знайомимо власників з умовами зберігання в архіві.

Упорядкування документів і наявність опису, як правило, має вирішальний вплив і переконує у доцільності остаточної передачі решти документів до архіву.

Звичайно, ми намагаємося, щоб документи особового походження надходили до архіву відразу у повному обсязі, але це не завжди мож-

ливо. Для осіб, що нині живуть і активно працюють, характерна саме поступова, періодична передача документів.

Приймаючи фонди, ми прагнемо отримати автобіографію або біографію, складену спадкоємцями чи родичами. Особлива увага приділяється прийому творчих документів.

Часто у власників фондів зберігаються бібліотеки фондоутворювачів, а також і найцінніше — їх опубліковані праці. Питання про прийом до архіву бібліотек і опублікованих праць фондоутворювачів разом з особовими фондами остаточно не вирішено. Існують різні міркування з цього приводу. Дехто вважає доцільним приймати ці книги до складу науково-довідкової бібліотеки архіву, дехто заперечує і пропонує у складі особового фонду приймати бібліографію тільки опублікованих праць фондоутворювача.

У всякому разі ми приймаємо і до остаточного вирішення цього питання будемо приймати разом з особовими фондами опубліковані праці фондоутворювачів і дещо з їх бібліотек (після відповідної експертизи).

У процесі комплектування архівів документами особового походження виникає багато питань. У роботі облдержархіву — особливо, бо він комплектується особовими фондами різних за професіями і родом діяльності фондоутворювачів. Надходять до облдержархіву і окремі цікаві документи. Тому ця робота потребує постійної уваги, виконання методичних рекомендацій щодо проведення заходів постійного обміну досвідом між зацікавленими організаціями.

Здійснюючи комплектування архіву документами особового походження, ми керуємося «Методическими рекомендациями по комплектованию государственного архивного фонда СССР документальными материалами личных архивов» (М., 1969), «Методическими указаниями по работе с фондами личного происхождения» (М., 1967), а також рішеннями методичної комісії архіву і експертно-перевірної комісії Архівного відділу Чернігівського облвиконкому. За останні десять років питання комплектування, експертизи, фондування, упорядкування й створення науково-довідкового апарату (НДА) до документів особового походження майже щорічно розглядалися на засіданнях методичної комісії архіву (дев'ять разів за 1965—1974 рр.).

Крім того, ми уважно вивчаємо досвід інших архівістів країни, зокрема працівників ЦДАНГ СРСР, Архіву Академії наук СРСР, Партархів Житомирського обкому Компартії України та ін.¹ Це має важливе значення для поліпшення роботи.

Роботу комплектування документами особового походження ми розглядаємо не як кампанію, а як постійний творчий процес, тому плануємо її щорічно, передбачаючи певний час (25—30 робочих днів) на організацію передачі документів, зустрічі і листування з власниками, попереднє знайомство з документами і їх експертизу тощо, на участь архівістів у комплексних археографічних експедиціях (5—10 робочих днів). За існуючими нормативами планується прийом, науково-технічна обробка, картонування документів, складання до них НДА. Організаційна робота з власниками документів планується, як правило, двом науковим співробітникам, упорядкування — працівникам відділу комплектування і реставраційної майстерні.

При плануванні роботи, особливо археографічних експедицій, ми погоджуємо свої дії з зацікавленими установами: товариством охоро-

¹ Див.: А. А. Новикова, А. А. Федоров. Личные архивы и ведомства. — «Советские архивы», 1970, № 3, стор. 37—43; Т. А. Ильина. Устное воспоминание — исторический источник (Методика отбора и записи воспоминания). — Там же, 1973, № 2, стор. 27—32; О. В. Петрова. Генеалогия и поиск документов личного происхождения XIX — начала XX века. — Там же, стор. 33—38; Г. Денисенко. Збірання спогадів — справа невідкладна. — «Архіви України», 1970, № 6, стор. 49—51.

ни пам'ятників історії і культури, музеями, історико-архітектурним заповідником. Ми вважаємо, що координація дій і об'єднання зусиль всіх зацікавлених установ може дати найбільший ефект. Практика роботи підтверджує ці міркування. Наведемо декілька прикладів.

У Чернігові багато років (1920—1958) жив і працював художник-пейзажист Валентин Минович Зенченко, який закінчив художню школу Петербурзького товариства заохочування художників. Більша частина творчої спадщини художника (на його персональній виставці у лютому 1941 р. було представлено понад 200 картин і етюдів) загинула в роки Великої Вітчизняної війни. 1969 р. у ході підготовки обласною організацією товариства охорони пам'ятників історії і культури виставки «Художники Чернігівщини 20-30-х років» архівістам було доручено зібрати відомості про цього художника. Ми записали про нього ряд спогадів. На горіщі будинку, де помер художник, знайшли альбом з фоторепродукціями його картин і фотографії художника та його родичів, виявили в газетах давнього часу і скопіювали статті про творчість В. М. Зенченко, відшукали власників деяких картин художника, які дали їх на виставку. В результаті цієї роботи Чернігівський історичний музей придбав ряд творів художника, а ми створили фонд, включивши до нього весь зібраний матеріал.

Загальними зусиллями ми практикуємо комплексні археографічні експедиції по м. Чернігову і населених пунктах області. Саме в результаті цього до архіву і надійшли цікаві спогади і листи чернігівців періоду громадянської і Великої Вітчизняної воєни.

Робота по комплектуванню архіву документами особового походження з кожним роком удосконалюється, але в ній ще багато дискусійних питань. Тому обмін досвідом на сторінках архівознавчих журналів, і зокрема «Архівів України», може бути, на наш погляд, корисним для їх правильного і остаточного вирішення.

Г. П. ПЕТРОВА, О. П. РОМАНОВА

УЧАСТЬ ОДЕСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ В НАПИСАННІ «ІСТОРІЇ МІСТ І СІЛ УРСР»

У 1969 р. вийшов у світ том «Історії міст і сіл Української РСР», присвячений Одеській області. Значний вклад у підготовку цього видання внесли співробітники Одеського облдержархіву. Ще в 1963 р. за вказівкою Архівного управління при Раді Міністрів УРСР і обласної редколегії при Одеському обкомі Компартії України Одеський облдержархів розпочав роботу щодо створення джерельної бази для історії міст і сіл Одещини. З метою виявлення і взяття на картковий облік документальних матеріалів в архіві була створена група з восьми найкваліфікованіших наукових співробітників. У пошуках кращої організації роботи ми провели ряд методичних нарад і розробили спеціальний методичний посібник.

Протягом 1963—1967 рр., займаючись польовим виявленням документальних матеріалів з історії міст і сіл, наукові співробітники архіву розробили 75 тис. справ і склали 16 855 тематичних карток, з яких був створений спеціальний географічний каталог. Тематичні картки в ньому систематизувалися за районами і населеними пунктами відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу області. Поряд з архівними фондами наші наукові співробітники розробили і взяли на картковий облік друковані видання — всього 88 томів книг і понад 100 комплектів газет.

У процесі тематичної розробки фондів в архіві виявили матеріали з історії населених пунктів Одеської і суміжних з нею Херсонської,

Миколаївської і Кіровоградської областей, на які склали ще 7690 тематичних карток і влили їх у географічний каталог.

У 1965 р. за завданням Одеського облдержархіву Компартії України групу наукових співробітників Одеського облдержархіву відрядили до ЦДАДА СРСР, ЦДІА СРСР і ЦДВІА СРСР для виявлення додаткових документальних матеріалів з історії населених пунктів Одеської області. У результаті цієї поїздки Одеський облдержархів поповнився 2 тис. фотонегативів дуже цінних документів.

Протягом 1963—1969 рр. Одеський облдержархів вів активну роботу щодо задоволення запитів авторів нарисів населених пунктів Одеської, Херсонської, Миколаївської, Кіровоградської, Дніпропетровської та інших областей. Так, за період з 1965 до 1969 р. ми виконали тематичні запити з історії 71 населеного пункту, на 47 з них архів виявив документальні матеріали і автори одержали позитивні відповіді.

Три наукових співробітники Одеського облдержархіву на різних етапах підготовки «Історії міст і сіл УРСР. Одеська область» за вказівкою Одеського обкому Компартії України були відряджені на тривалий час для роботи в обласній редколегії. Так, у 1964 р. науковий співробітник Л. П. Латишева протягом півроку виконувала в редколегії функції відповідального секретаря. У 1967 р. старший науковий співробітник Ж. В. Чепик протягом півроку вела роботу в обласній редколегії з документування нарисів (підбір архівних документів, звіряння відповідності викладу їх змісту), перевірки, уточнення й уніфікації науково-довідкового апарату, редагування 56 нарисів і довідок. У 1969 р. старші наукові співробітники архіву Л. К. Воскобойникова і Ж. В. Чепик вичитали і звірили з архівними документами тексти — всього 62 нариси і 315 довідок.

Здійснена цими архівістами робота допомагала авторам значною мірою поліпшити документування, уточнити і уніфікувати науково-довідковий апарат.

Із документальних матеріалів дорадянського періоду, які зберігаються в Одеському облдержархіві, автори всіх нарисів досить широко використовували такі фонди, як «Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора» (Ф-1), управління тимчасового одеського генерал-губернатора» (Ф-5), «Одеська повітова земська управа» (Ф-91), «Попечительський комітет про іноземних поселенців південного краю Росії» (Ф-6), «Одеське товариство історії і старожитностей» (Ф-93), «Товариство сільського господарства південної Росії» (Ф-22), «Прокурор Одеського окружного суду» (Ф-635) та ін.

Особливу увагу автори нарисів приділяли документуванню архівними матеріалами історії міст і сіл радянського періоду. Вони повною мірою використали такі унікальні фонди, як «Одеська Рада робітничих депутатів і представників армії і флоту» (Ф. Р-3829), «Відділ управління Одеського губревкому» (Ф. Р-2106), «Відділ управління Одеського ревкому» (Ф. Р-1082), фонди волосних і сільських ревкомів, «Одеський губвиконком» (Ф. Р-99), «Відділ управління Одеського губвиконкому» (Ф. Р-599), «Одеський окрвиконком» (Ф. Р-969), фонди районних, волосних і сільських виконкомів і багато інших. Фактичний матеріал цих фондів став документальною основою переважної більшості нарисів і довідок у висвітленні боротьби трудящих за встановлення Радянської влади, ліквідації бандитизму і куркульства, здійснення культурної революції, колективізації сільського господарства на Одещині тощо.

Багато авторів нарисів використали також документальні матеріали Одеського облдержархіву про злочини фашистських загарбників і матеріальні збитки, заподіяні ними народному господарству і жителям Одеської області.

У нарисах опублікованого тому «Історії міст і сіл УРСР. Одеська область» нараховується понад 600 посилань на документальні матеріали Одеського облдержархіву і його філіалу в м. Ізмаїлі. У рукописних варіантах нарисів цих посилань було ще більше.

Усе це, на наш погляд, свідчить про плідотворне співробітництво авторського колективу з архівістами Одеської області.

Значну допомогу у виявленні і підборі документальних матеріалів Одеський облдержархів подав і авторським колективам Миколаївської, Херсонської і Кіровоградської областей. У географічному каталозі Одеського облдержархіву виділені спеціальні розділи по цих областях. Багато авторів, які працювали над історією населених пунктів цих областей, досі широко користуються цим каталогом, активно використовують документальні матеріали Одеського облдержархіву.

Після завершення роботи по підготовці до видання тому «Історії міст і сіл УРСР. Одеська область» матеріали обласної редколегії надійшли на зберігання до Одеського облдержархіву. Там вони пройшли повний комплекс науково-технічної обробки і склали архівний фонд «Обласна редколегія «Історії міст і сіл УРСР. Одеська область» (Ф. Р-7386) кількістю 593 справи. Матеріали цього фонду представляють собою дуже цінну джерельну базу для спеціалістів різних історичних дисциплін, пропагандистів, краєзнавців.

Беручи участь у підготовці до видання історії міст і сіл УРСР, Одеський облдержархів не тільки плідотно сприяє здійсненню цього фундаментального видання, але значною мірою перебудував багато аспектів своєї практичної діяльності, повніше розкрив свої можливості у вирішенні великих і важливих завдань.

Підготовка історії міст і сіл значно активізувала діяльність облдержархіву з тематичної розробки фондів, створення і вдосконалення каталогів, використання документальних матеріалів через читальний зал архіву; сприяла також розширенню і зміцненню контактів облдержархіву з партійними і радянськими органами, навчальними закладами, музеями, бібліотеками та іншими державними архівами СРСР і УРСР.

Широке використання документальних матеріалів з історії міст і сіл викликало збільшення обсягу робіт з науково-технічного опрацювання, ремонту і реставрації, вдосконалення топографічних показників тощо. Все це сприяло поліпшенню фізичного стану і забезпеченню збереженості документальних матеріалів архіву в цілому.

І. А. ХІОНІ,
кандидат історичних наук



СКЛАДАННЯ І ОФОРМЛЕННЯ РІШЕНЬ ТА РОЗПОРЯДЖЕНЬ МІСЦЕВИХ РАД ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ

За останні роки виконкоми місцевих Рад, удосконалюючи свою діяльність, значну увагу приділяють проблемі створення документів, тобто документуванню*.

Мета даної статті — на основі діючого законодавства про місцеві Ради депутатів трудящих, існуючих вимог Єдиної державної системи діловодства (ЄДСД) і узагальнення практики показати деякі шляхи удосконалення підготовки основних видів розпорядчих документів місцевих Рад — рішень і розпоряджень.

Вивчення проблеми документування свідчить про те, що в даний час ще існує розбіжність в складанні і оформленні розпорядчих документів не тільки в системі місцевих Рад, а й, на жаль, навіть в межах однієї місцевої Ради.

Одним із невирішених питань документування є відсутність регламентації та єдиних вимог до визначення форми розпорядчих дій. При цьому мається на увазі складання і видання різних видів документів (рішень та розпоряджень) з одного і того ж питання. Так, питання будівництва висвітлюються і в рішеннях, і в розпорядженнях виконкому. Щоправда, при вирішенні окремих питань, наприклад, про удостоєння нагороди або почесного звання, на практиці склалися однозначне і однакове оформлення у вигляді рішень виконкому.

Досвід роботи виконкомів Української РСР показав, що вони приймають акти у формі рішень при розгляді планів господарського і соціально-культурного будівництва, бюджету, надання пільг щодо сплати податків, розподілу грошових позик на індивідуальне житлове будівництво; знесення старих будинків, визначення порядку водокористування, питань передачі великих партій обладнання, асигнування великих грошових коштів на преміювання організацій; про затвердження або звільнення з посади керівних працівників відділів і управлінь виконкому, керівників підприємств, організацій і установ (на основі переліку посад, затвердженого виконкомом за згодою з вищестоящим органом державного управління); накладення дисциплінарних стягнень на службових осіб номенклатури виконкому; питань опікунства, піклування, усиновлення; дострокову реєстрацію шлюбу; правил, розрахованих на багаторазове застосування, та інших проблем господарського і культурного будівництва, народної освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, крім питань, що повинні вирішуватися на сесіях Ради депутатів трудящих.

* Відповідно до ГОСТ 16487—70 «Діловодство і архівна справа. Терміни і визначення» під документуванням мається на увазі створення документів.

При складанні розпорядчої документації необхідно керуватися загальним положенням, яке полягає в тому, щоб найважливіші, принципові питання, які вимагають колегіального обговорення, оформлялися у вигляді рішень. Менш значні питання оперативного характеру, що не вимагають колективного обговорення, викладаються як розпорядження.

Розпорядження виконкому відрізняються від рішень порядком їх прийняття (видаються від імені виконкому головою або його заступником) та характером питань. Вони видаються на виконання рішень Ради і її виконкому з питань, що стосуються функції оперативного розпорядження. Предметом таких розпоряджень є питання, що пов'язані з внутрішньою організацією роботи виконкому і його апарату. В практиці радянського будівництва можуть розв'язуватися такі проблеми, як інформування підвідомчих організацій у зв'язку з виданням постанов уряду республіки, внесення змін у плани роботи відділів і управлінь виконкому щодо рішень вищестоящего виконкому, затвердження штатних розписів нововідкритих шкіл, житлово-експлуатаційних контор, ясел і дитячих садків та інших установ, організацій, підприємств; передачу з балансу на баланс матеріальних цінностей в бюджетних установах однієї системи на території Ради, списання з балансу приміщень, які стали непридатними; преміювання працівників апарату виконкому, надання номерів та найменувань медичним та іншим закладам відповідно до рішень вищестоящего виконкому, створення комісії у справі оцінки зелених насаджень і будівель у зв'язку з їх знесенням, звільнення і зниження плати батькам за утримання дітей в школах-інтернатах та дитячих закладах; закриття руху транспорту у зв'язку з особливими обставинами; про створення комісії організаційно-підготовчого характеру (з питань перевірки, ревізії і т. д.), про затвердження графіка відпусток працівникам виконкому Ради, розподіл будівельних матеріалів, фондів товарів, переміщення кредитів з одного кварталу на наступний в межах однієї і тієї ж статті та інших питань оперативного характеру.

Вибір форми розпорядчого документа пов'язаний не тільки із значенням та характером питання, необхідністю його обговорення, але й розгляду кількома органами. У зв'язку з цим рішенням може бути оформлена розпорядча дія, яка з однієї сторони не має важливого значення в діяльності виконкому, але вимагає колективного обговорення. Питання, що стосуються надання почесних звань, нагород, преміювання, документуються самостійними рішеннями на кожну особу, а інколи на групу осіб. Це питання пов'язане з кількістю рішень та розпоряджень, що приймаються виконкомом, і характеризують кількісну сторону видання розпорядчих документів.

Як відомо, рішення є розпорядчим документом, в якому зафіксовано заходи щодо регулювання зростання господарського та соціально-культурного життя трудящих області, району, міста, села. Вони перш за все повинні бути обгрунтовані, розроблені на основі конкретного аналізу господарського і соціально-культурного розвитку адміністративно-територіальної одиниці.

Заходи, що сформульовані в пунктах рішення, повинні бути реальними і відображати їх успішне виконання у встановлені цим документом терміни. Рішення повинні визначати спрямованість соціального розвитку адміністративно-територіальної одиниці і відображати вимоги соціально-культурного розвитку відповідно до народногосподарського плану і врахування місцевих умов.

Крім того, рішення, що складені в розвитку розпорядчих документів вищестоящих органів, повинні відображати місцеву специфіку, конкретно показувати і розкривати шляхи здійснення завдань господар-

ського і соціально-культурного будівництва в області або іншій адміністративно-територіальній одиниці.

Структура рішення може бути приблизно такою. Текст рішення, як правило, складається з двох частин: констатуючої і розпорядчої. В першій частині викладається мета, завдання, основа і причини прийняття рішення. В другій, розпорядчій частині, що починається із слова «вирішив», вказуються розпорядчі дії або заходи, які необхідно виконувати, виконавець (виконавці) і термін (терміни) виконання.

Одним із шляхів удосконалення підготовки розпорядчих документів місцевих Рад депутатів трудящих є застосування державних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію (ГОСТ 6.38—72 і 6.39—72). В них закладено основні вимоги щодо складання і оформлення документів, у тому числі розпорядчих.

У даний час більшість виконкомів проводять значну роботу щодо проектування і створення бланків для розпорядчих документів на основі державних стандартів.

На основі вимог ЄДСД рішення виконкому місцевої Ради може бути складено на бланках з кутовим розташуванням реквізитів. Форма рішення може бути сформульована таким чином:

(герб УРСР)

Дніпропетровська обласна
Рада депутатів трудящих
Виконавчий комітет

РІШЕННЯ

від _____ № _____
дата підпис

м. Дніпропетровськ

*Про обладнання приміщень
облвиконкому новою оргтехнікою*

(Текст)

Голова виконкому
Секретар

(підпис)
(підпис)

(ініціали, прізвище)
(ініціали, прізвище)
Формат А4 (210×297)

Традиційна форма рішення виконкому з подовжнім зображенням реквізитів може мати такий вигляд:

(герб УРСР)

Донецька обласна Рада
депутатів трудящих
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

РІШЕННЯ

від 10 травня 1975 р. № 41.
м. Донецьк

*Про заміну ліфтів у
багатоповерхових будинках*

(Текст)

Голова виконкому
Секретар

(підпис)
(підпис)

(ініціали, прізвище)
(ініціали, прізвище)
Формат А4 (210×297)

Традиційна форма розпорядження виконкому з подовжнім зображенням може мати і такий вигляд:

(герб УРСР)

Закарпатська обласна Рада депутатів трудящих
Виконавчий комітет

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

20.05.75 № 55-Р

м. Ужгород

*Про надання безплатних путівок
в санаторно-лісній школи*

(Текст)

Голова виконкому

(підпис)

(ініціали, прізвище)
Формат А4 (210×297)

Форма розпоряджень виконкому з кутовим зображенням

(герб УРСР)

Харківська обласна Рада
депутатів трудящих
Виконавчий комітет

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

05.04.75 № 191

м. Харків

*Про план завезення нових
підручників для шкіл області*

(Текст)

Голова виконкому

(підпис)

(ініціали, прізвище)
Формат А4 (210×297)

Право вибору форми бланку (з подовжнім або з кутовим розташуванням реквізитів) надано керівництву виконкому. Ознайомлення з практикою підготовки розпорядчих документів у виконкомах свідчить про те, що найпоширенішим бланком рішення є документ з подовжнім розташуванням реквізитів, який використовується і в даний час у виконкомах Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Кримської, Херсонської, Черкаської, Чернівецької та інших областей.

При складанні і оформленні рішень та розпоряджень необхідно враховувати такі вимоги: вказати вид документа (рішення, розпорядження), скласти заголовок, поставити дату, зробити відмітки про погодження тексту рішення, розпорядження засвідчення (підписання і проставлення печатки), місце розташування реквізитів рішення, розпорядження визначені ГОСТ 6.39—72.

Визначення виду розпорядчого документа і сформулювання його назви дає можливість складачеві правильно побудувати текст і оформити обов'язкові реквізити. Заголовок рішення, розпорядження повинен відповідати на питання «про що?» і розкривати його суть. Наприклад, рішення Ради «Про обрання виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих», «Про затвердження перспективного плану роботи обласної Ради депутатів трудящих»; рішення виконкому «Про роботу бюро по трудовлаштуванню населення», «Про заходи щодо по-

ліпшення використання мінеральних добрив у колгоспах і радгоспах області»; розпорядження виконкому «Про підготовку спеціалістів в галузі створення і застосування обчислювальної техніки у народному господарстві».

В рішенні і розпорядженні великого обсягу або рішенні, що відображає кілька питань, поруч із заголовками можуть застосовуватися підзаголовки, які пишуться безпосередньо у тексті. Практика показала, що в деяких виконкомів ставиться дата підписання документа, яка співпадає з датою засідання виконкому. Це свідчить про те, що розпорядчим документам не приділяється належна увага з боку керівників виконкомів. Датою рішення повинна бути дата засідання, на якому воно прийняте; датою розпорядження — дата його підписання. Дата проставляється особою, яка має право підпису. Дата відміток на рішеннях і розпорядженнях ставиться особами, відповідальними за контроль та виконання (дата відмітки). Встановлено два способи оформлення дати, наприклад, 09.05.75 чи 9 травня 1975 р. Дата оформлення традиційним способом проставляється тільки в тексті документа.

Індекс — обов'язковий реквізит рішення, розпорядження. Нумеруються рішення Ради — в межах скликання, рішення виконкому, розпорядження — в межах календарного року. Індекс, а також дата оформлюються, як правило, машинописним способом в процесі друкування рішення, розпорядження.

Підпис є обов'язковим реквізитом рішення, розпорядження. Рішення Ради і рішення виконкому підписують голова і секретар виконкому. Рішення Ради про обрання виконкому підписують голова і секретар сесії. Розпорядження підписує голова виконкому. Додаток до рішення, розпорядження підписує секретар виконкому.

У практичній роботі виконкомів мають місце недоліки щодо засвідчення ними розпорядчих документів. На одному і тому ж документі один виконком ставить печатку, інший — ні. В яких випадках документи засвідчуються печаткою, які підписи ставляться, якими службовими особами завіряється копія документа і т. д., — всі ці питання повинні бути відображені в інструкції діловодства у виконкомів. Так, гербова печатка ставиться на статутах, положеннях, правилах, довіреності, договорах, посвідченнях, на документах, що засвідчують права фізичних і юридичних осіб, витрату грошових коштів і матеріальних цінностей. Працівники діловодства виконкому, служби НОП проводять відповідну роботу і узагальнюють вимоги про засвідчення печатками документів.

На наш погляд, місцеві Ради вірно поступають, коли на розгляд виконавчого комітету виносять такі питання, як: «Основні положення про порядок підготовки питань на розгляд виконкому або сесії обласної Ради і контролю за виконанням прийнятих рішень» (виконком Житомирської обласної Ради), «Порядок внесення питань і підготовка матеріалів на розгляд виконкому обласної Ради депутатів трудящих» (виконкоми Полтавської, Тернопільської, Чернігівської обласних Рад), «Правила складання й оформлення рішень», «Правила складання і оформлення розпоряджень» (виконком Одеської обласної Ради), «Порядок підготовки матеріалів на розгляд виконкому обласної Ради депутатів трудящих і контроль за виконанням прийнятих рішень» (виконком Черкаської обласної Ради), «Регламент роботи виконкому Запорізької обласної Ради депутатів трудящих», «Регламент роботи Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих» та інші.

В положеннях і правилах підготовки рішень та розпоряджень відзначено, що місцеві Ради встановлюють, коли і в яких випадках рішення може бути усним або передаватися за допомогою технічних засобів (телетайпу, телефону і т. п.) і не оформлюватися письмовим розпорядчим документом.

Правила і пам'ятки про порядок підготовки рішень і розпоряджень та інші документи, які видаються виконкомами, сприяють упорядкуванню розпорядчої документації. Однак, обмежена наявність таких пам'яток у виконкомах призводить інколи до того, що при підготовці об'єднаних рішень виникає різнобій при оформленні спільно прийнятого документа. ВНДІДАС прагне над тим, щоб виробити єдині науково-методичні рекомендації щодо складання й оформлення рішень та розпоряджень місцевих Рад депутатів трудящих на основі єдиних вимог ЄДСД. Такі рекомендації повинні сприяти упорядкуванню діловодства місцевих Рад.

Ми розглянули лише деякі питання про створення рішень і розпоряджень та заходи щодо поліпшення їх підготовки. Підбиваючи підсумки, необхідно підкреслити, що документування розпорядчої діяльності місцевих Рад, складання, оформлення рішень та розпоряджень постійно удосконалюється, розробляються і застосовуються нові бланки на розпорядчі документи відповідно до державних стандартів, форми і зразки документів, випускаються інструкції ведення діловодства у виконкомах та інші документи, в яких відображено окремі сторони документування і організацію роботи з розпорядчими документами. Дотримання всіх вимог при підготовці рішень і розпоряджень місцевих Рад сприятиме удосконаленню документування, створенню повноцінної джерельної бази.

Таким чином, упорядкування діловодства місцевих Рад, поліпшення складання і оформлення рішень сприятимуть піднесенню рівня керівництва радянським будівництвом, більш успішному вирішенню завдань, що стоять перед ними. Набутий досвід роботи щодо створення розпорядчих документів, узагальнення і використання місцевими Радами республіки нових форм і методів роботи, удосконалення підготовки рішень і розпоряджень на основі державних стандартів — важливі фактори поліпшення всієї діяльності місцевих Рад депутатів трудящих на новому етапі комуністичного будівництва.

З. В. БОНДАРЕНКО



АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ (ІМІГРАНТСЬКИХ) СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КОЛЕКТИВІВ НА УКРАЇНІ

В історії колгоспного будівництва в нашій країні своєрідну роль відіграли інтернаціональні (іммігрантські) сільськогосподарські колективи, створені в результаті повернення колишніх вихідців з Росії та емігрантів, які виїхали в СРСР внаслідок політичних переслідувань буржуазними урядами. Ці колективи, організовані в роки відбудови народногосподарства, одержали поширену назву іммігрантських. Вони стали однією з форм допомоги зарубіжних трудящих радянському народу і перетворились у справжню школу інтернаціонального виховання трудящих.

В. І. Ленін, дізнавшись про створення в США і Канаді Товариства технічної допомоги Радянській Росії (ТТДРР), 22 жовтня 1922 р. у листі до Товариства висловив подяку за допомогу в організації тракторного обробітку землі і велике задоволення у зв'язку з передбачуваною Товариством організацію 200 сільськогосподарських комун¹.

Загальне керівництво іммігрантськими сільськогосподарськими колективами спочатку здійснював відділ промислової імміграції при ВРНГ РРФСР, а потім Постійна комісія РПО СРСР по сільськогосподарській і промисловій імміграції, яка розпочала свою діяльність 25 жовтня 1922 р. В опублікованому звіті Комісії за 1922—1925 рр. зазначалось, що вона займалася регулюванням в'їзду трудових сільськогосподарських і промислових груп іммігрантів і реемігрантів, подавала їм допомогу при переселенні і організації їх господарств (надання кредиту, необхідних матеріалів і деяких пілг)².

Дослідники історії колгоспного будівництва вже використали значну частину архівних документів, що стосуються історії виникнення іммігрантських колективів, їх діяльності, господарського становища, побуту, культосвітньої роботи тощо. Опубліковані й спеціальні праці, присвячені іммігрантським колективам³. Назріла потреба характеризувати архівні документи, вже використані дослідниками, а також звернути увагу на ті архівні джерела, які ще не введені в науковий обіг. Розглянемо основні документи ЦДАЖР УРСР та обласних державних архівів, де відображено діяльність іммігрантських колективів, створених в республіці прибулими в Країну Рад іноземними робітниками та реемігрантами. Аналіз джерел дає також можливість уточнити їх кількість.

Зауважимо насамперед, що матеріалів про іммігрантські колективи на території республіки збереглося порівняно небагато. Одним з таких джерел є анкети 1924—1925 рр. про стан цих комун, які зберігаються у фонді Наркомзему⁴. В анкетах є відомості про час прибуття і місцеперебування комун, їх кількісний і національний склад, забезпеченість засобами виробництва тощо. Так, більшість колективів, організованих в Америці, мали трактори та інші сільськогосподарські машини. Поява тракторів на полях Радянської країни справляла велике враження на околицьне селянство і була важливим агітаційним засобом пропаганди колективного землеробства.

Названі анкети дають короткі відомості про дев'ять іммігрантських колективів, створених ТТДРР. Ці ж колективи називаються у згаданій статті В. І. Кисельова. Проте, як побачимо далі, цей перелік не можна вважати повним.

На жаль, дослідники ще не повністю використали важливі архівні матеріали, які зберігаються у фонді Народного Комісаріату Робітничо-Селянської інспекції (НК

¹ Див. В. І. Ленін. Повн. збір. творів, т. 45, стор. 219.

² «Исторический архив», 1961, № 4, стор. 65.

³ П. М. Денисовець. Сторінка колгоспного будівництва.— «Український історичний журнал», 1962, № 5; В. І. Кисельов. З історії організації та діяльності інтернаціональних (іммігрантських) сільськогосподарських колективів на Україні.— Там же, 1965, № 9; В. Н. Жук. Перша інтернаціональна комуна на Україні.— Там же, 1975, № 1.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 23, спр. 5.

РСІ) ЦДАЖР УРСР. Йдеться про справу під назвою «Матеріали з питання обстеження сільськогосподарських американських комун»⁵, на обкладинці якої є позначення дати діловодства: лютий — квітень 1924 р.

Документи, зібрані у названій справі, дають цінні для дослідника узагальнені відомості про становище іммігрантських колективів. Тут є доповідна записка Наркомзему Раді Народних Комісарів УСРР від 17 січня 1924 р. «Про комуні американських емігрантів», де перелічені 9 комун, розміри їх земельної площі, дата прибуття ходаків. У записці зазначено, що спільним для всіх колективів недоліком у роботі є неповне освоєння відведеної земельної площі, недостатнє забезпечення коштами для організації підсобних галузей та недостатня агрономічна допомога земельних органів для правильного ведення господарства⁶. З цього приводу РНК УСРР 31 січня 1924 р. заслухала звіт заступника наркома земельних справ УСРР Я. М. Дудника і прийняла постанову, де викладалися такі основні положення: 1) існуючі на території УСРР іммігрантські комуні передати у відання Наркомзему, залишивши за Постійною* комісією РПО СРСР по сільськогосподарській і промисловій імміграції право загального керівництва і нагляду у випадках, передбачених договором між урядом і комунами; 2) включити комуні в мережу колективних господарств України; 3) залишити за комунами право користування тими землями, які знаходяться нині в їх розпорядженні. Цією ж постановою доручалося НК РСІ провести всебічне обстеження американських комун і спільно з Наркомземом подати доповідь в РНК УСРР⁷.

21 квітня 1924 р. відбулось засідання Української Економічної Народи (УЕН), на якому заслухали доповідну записку НК РСІ (у справі є витяг з протоколу УЕН). Земельним та кооперативним органам запропонували вжити заходів до залучення комун у низову мережу сільськогосподарської кооперації для організації збуту і одержання кредиту. Для економічної підтримки комун фінансові органи зобов'язувалися виділяти довгострокові кредити на вняткові пільгових умов⁸.

Останню частину названої справи становить доповідна записка Раді Народних Комісарів про стан іммігрантських та реемігрантських комун за даними обстеження, проведеного НК РСІ⁹. Тут є коротка характеристика кожного з обстежуваних колективів. Цікаво, що автори доповідної записки серед використаних ними джерел згадують стенограму наради комун, скликаної 6—8 березня 1924 р. у Харкові Постійною комісією РПО СРСР. Завдання дослідників і працівників архівів — відшукати стенограми та інші матеріали цієї наради. Вони стануть важливим першоджерелом для всебічного вивчення діяльності іммігрантських колективів**.

Тепер розглянемо коротко архівні фонди ЦДАЖР УРСР та обласних державних архівів, у яких відображені створення і діяльність окремих іммігрантських колективів. Звернення до них дає можливість спростувати необгрунтоване твердження М. І. Рибінського і Г. Я. Тарле, що однією з перших прибула в Радянську країну перша Канадська коммуна¹⁰. Насправді першою прибула сільськогосподарська артіль «Селянська культура», яка розпочала свою діяльність у 1921 р. в с. Тягинка Бериславської волості Херсонського повіту¹¹. Комуну обстежив інструктор (спеціаліст) по колективізації Одеського губземвідділу Є. С. Осліковська в 1923 р. Опис життя і діяльності колективу (на 12 аркушах) дає відомості про заснування артілі в Америці, труднощі переїзду в Країну Рад і перші кроки її діяльності на Херсонщині. Обстежувач відзначила, що в артілі зразковий порямок¹². У 1924 р. артіль перетворили в комуну¹³. 9 квітня 1925 р. губземуправління надіслало Одеському губвиконкому відомості про колективи, які мали значні досягнення в організаційному та культурному відношенні. Серед кращих колективів названа «Селянська культура». У цей час вона нараховувала 110 осіб. В її розпорядженні були два трактори та інші сільськогосподарські машини¹⁴.

Про згадувану вже першу Канадську агрокомуну (діяльність якої розпочалася не раніше квітня 1922 р.¹⁵) є кілька документів у фонді Наркомзему, в яких висвітлюється питання про передачу радгопу Мигаєве на Одещині комунарам. Це копія телеграми Федеральному комітету у земельних справах від 4 листопада 1922 р., в

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 2, спр. 878.

⁶ Там же, арк. 6—7.

⁷ У документі: Повноважною.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 2, спр. 878, арк. 1.

⁹ Там же, арк. 8.

¹⁰ Там же, арк. 10—15.

** У примітці до підбірки документів «О помощи зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921—1925)» сказано, що за наявними відомостями матеріали наради були опубліковані, але в даний час становлять бібліографічну рідкість («Исторический архив», 1961, № 4, стор. 77).

¹¹ «Исторический архив», 1961, № 4, стор. 52.

¹² Одеський обласний державний архів, ф. 46, оп. 1, спр. 223, арк. 97.

¹³ Там же, арк. 96—107.

¹⁴ Там же, спр. 311, арк. 102.

¹⁵ Там же, оп. 2, спр. 9, арк. 91.

¹⁶ «Исторический архив», 1961, № 4, стор. 56.

якій народний комісар земельних справ УСРР І. Є. Клименко повідомляє про передачу радгоспу Мигаєве першій Канадській комуні, виписка з протоколу № 55 засідання правління Укргоспцентру від 27 жовтня 1922 р. про виключення радгоспу Мигаєве зі складу резервних радгоспів, звернення відділу промислової імміграції ВРНГ до Федерального комітету у земельних справах (30 вересня 1922 р.) про необхідність задовольнити прохання комуні, тобто передати їй радгосп Мигаєве¹⁶. В останньому з перелічених документів є посилання на «розпорядження В. І. Леніна від 30 серпня ц. р. подавати максимальне сприяння комунам, які прибувають з Америки»¹⁷. У справі є також другий примірник доповіді правління першої Канадської землеробської комуні, де йдеться про приїзд на Одещину, проведення весняної сівби, про труднощі, які доводилось їй переборювати¹⁸. Тут же зберігається і копія договору між губрадгосптрестом і Канадською агрокомунією про умови оренди радгоспу «Мигаєве» від 20 травня 1922 р.¹⁹

Важливі відомості для вивчення історії діяльності першої Канадської агрокомуні дає монографічна праця про її створення і діяльність, що зберігається у фонді Укргоспцентру²⁰. Тут є цікаві для дослідження питання про перехід у комуні від зрівнялівки до оцінки праці за її продуктивністю. У матеріалах Центрального кабінету політосвітньої роботи при Наркомосвіті УСРР є матеріали про боротьбу комунарів з місцевими сектантами, які намагались під приводом вивчення «досвіду» роботи колективу розвалити його зсередини та залучити до секти членів комуні. Цій спробі комунари дали рішучу відсіч²¹.

Найбільшою за розмірами і справді інтернаціональною за складом була комуна імені ІІІ Комінтерну, утворена в результаті злиття прибулої з Сибіру комуни «Новий лад» (організованої сибірськими партизанами — учасниками боротьби проти Колчака) і американської комуні «Ехо» з Філадельфії. Місцем її діяльності став колишній поміщицький маєток біля с. Чорненька Каховського району Херсонського округу. В складі колективу були росіяни, українці, білоруси, німці, угорці, хорвати, серби, поляки, латиші, євреї та інші національності. Коротка інформаційна довідка про комуну є в матеріалах Центрального кабінету політосвітньої роботи²². Більш повні документи зібрано у фонді Укргоспцентру²³.

Сільськогосподарська комуна «Новий світ», створена в США в м. Клівленді, переїхала в 1922—1923 рр. у м. Ружин Бердичівського повіту. У фонді Київського губземвідділу збереглося повідомлення про Ружинську районну сільськогосподарську виставку, за участь в якій комуна одержала диплом і срібну медаль²⁴. А в стенограмі І губерньського з'їзду колективів Київщини є запис виступу представника комуні 23 червня 1924 р., в якому говориться, зокрема, про допомогу комунарів сусіднім колгоспам²⁵. Дані про технічне оснащення комуні (5 тракторів, 3 снопов'язалки, 3 сінокосарки, 2 віялки, 7 культиваторів та ін.) є в матеріалах обстеження, проведеного у серпні 1924 р.²⁶. Тут же згадується про допомогу комуні «Новий світ» околицьному селянству в оранці землі та очищенні насіння. Більш докладні відомості про господарське становище колективу, зокрема про врожайність полів, валовий дохід і чистий прибуток, розміри заробітної плати знаходимо в фонді Укргоспцентру. Тут є також ряд виписок з протоколів загальних зборів комуні, що характеризують відносини між членами, побутові умови колективу тощо²⁷. У складі комуні були українці, росіяни, білоруси, болгары, поляки, німці, чехи, словаки.

У фондах Наркомзему є окремі документи про комуну імені Джона Ріда²⁸. У звіті Вінницького окрземууправління про стан та перспективи колективізації сільськогосподарства округу, складеному 17 лютого 1925 р., відзначається, що іммігрантська комуна імені Джона Ріда (зареєстрована губземуправлінням 22 лютого 1922 р.) стала першим колективним господарством на території округу. До її складу ввійшло 87 осіб, реемігрантів з Америки. Комуна поповнилася місцевими селянами, а в 1924 р. її іммігрантська частина переїхала в с. Ковалівку Варварівського району Миколаївського округу. Селяни-комунари вирішили об'єднатися з двома сусідніми артілями і створили спільне колективне господарство в с. Сокольці Немирівського району, яке теж назвали ім'ям Джона Ріда²⁹. Отже, прибулі комунари активно впливали на поширення колективного землеробства серед навколишнього селянства.

¹⁶ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 21, спр. 7, арк. 79, 81, 85.

¹⁷ Там же, арк. 85.

¹⁸ Там же, арк. 87—88.

¹⁹ Там же, арк. 89—92.

²⁰ Там же, ф. 559, оп. 3, спр. 90.

²¹ Там же, ф. 166, оп. 16, спр. 328, арк. 15—16.

²² Там же, оп. 14, спр. 408, арк. 47.

²³ Там же, ф. 559, оп. 3, спр. 136.

²⁴ Київський обласний державний архів, ф. 349, оп. 1, спр. 1650, арк. 58, 59.

²⁵ Там же, спр. 1670, арк. 314.

²⁶ ЦДАЖР УСРР, ф. 27, оп. 5, спр. 177, арк. 106—107.

²⁷ Там же, ф. 559, оп. 3, спр. 13.

²⁸ Там же, ф. 27, оп. 4, спр. 411, арк. 4—9; оп. 5, спр. 177, арк. 275; оп. 6, спр. 256, арк. 52.

²⁹ Там же, оп. 6, спр. 256, арк. 52; оп. 23, спр. 5, арк. 83—84.

Дуже мало збереглося відомостей про іммігрантські колективи «Хлібороб» (с. Тихий Став Широківського району Криворізького округу), «Ниву трудову» (хут. Володимирівка Апостоловського району Криворізького округу), «Червоний прапор» (с. Козацьке Бериславського району Херсонського округу) і «Червоний промінь» (Софіївський район Запорізького округу). Лише у фонді НК РСІ є окремі дані про їх діяльність³⁰.

Перелічені колективи не вичерпують списку усіх інтернаціональних (іммігрантських) комун, створених на Україні в 1921—1923 рр. Наркомзем не врахував таких інтернаціональних комун, які виникли поза діяльністю ТТДРР. Окремі дослідники їх також не брали до уваги. Насправді ці колективи були також наслідком імміграції передових представників пролетаріату зарубіжних країн в СРСР.

Одним з таких колективів була Американська трудова сільськогосподарська артіль, яка знаходилася в с. Компаніївці Єлисаветградського повіту. Про її організацію розповідається в матеріалах обстеження, складених Є. С. Осліковською. З них видно, що артіль сформувалась у березні 1921 р. з п'яти робітників-комунарів (вихідців з Росії). У 1920 р. їх вислали з Америки за «політичну неблагонадійність». В артіль вступили також місцеві селяни-незаможники, які становили 60 процентів усіх членів³¹.

Діяльність іншої комуні під назвою «1 Травня» розпочалася 26 травня 1921 р. в с. Сторчанці Пулинської волості Житомирського повіту. Її організаторами були 10 робітників, які прибули з Америки. Згодом комуна поповнилася демобілізованими червоноармійцями та місцевими селянами. У фонді губземвідділу Житомирського обласного архіву є прийнятий колективом статут, відомості про господарське становище, план роботи на 1922 р., матеріали обстеження, відзначення комуні за успіхи у веденні колективного господарства тощо³².

Значно багатша архівна база для дослідників історії комуні імені Благоева, створеної 26 травня 1924 р. болгарськими політемігрантами в с. Парасковіці Рунівчанського району Полтавського округу. Досить повні матеріали дало обстеження, проведене в березні 1929 р. Центральним кабінетом політосвітньої роботи при НКО УСРР. Тут є відомості про заснування колективу, його склад, забезпеченість засобами виробництва, господарські досягнення, організацію праці, спосіб розподілу прибутків, діяльність Ради і комісій, взаємовідносини з індивідуальними селянськими господарствами. Цей документ є в оригіналі³³ і машинописній копії³⁴. В останній зустрічаються описки, які, на жаль, не завжди виправляються окремими дослідниками.

Комуна імені Благоева підтримувала тісні зв'язки з ЦК МОДР, про які свідчать окремі документи листування, що зберігаються в фонді Наркомосвіти³⁵. У фонді є також лист В. Коларова комунарам від 15 листопада 1928 р. (болгарською мовою), з якого видно, що В. Коларов добився вирішення ряду питань господарського зміцнення колективу і повідомив про прибуття до комуні нової групи політемігрантів³⁶.

Для дослідника історії комуні імені Благоева великий інтерес становлять і неопубліковані спогади одного із засновників колективу, які зберігаються в поточному архіві Полтавського краєзнавчого музею (написані 29 січня 1962 р.).

Вивчення архівних джерел показує, що на території республіки існувало не менше 12 інтернаціональних сільськогосподарських колективів. Їх список може бути поповнений у результаті дальшого вивчення фондів центральних і місцевих архівів.

Створення і діяльність іммігрантських артелів і комун мали не лише організаційно-господарське значення в розвитку колективного землеробства. Їх діяльність сприяла інтернаціональному зближенню і вихованню трудящих. Вони внесли помітний вклад у зміцнення міжнародної пролетарської солідарності.

П. М. ДЕНИСОВЕЦЬ,
доктор історичних наук

³⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 2, спр. 878, арк. 14—15.

³¹ Одеський обласний державний архів, ф. 46, оп. 1, спр. 311, арк. 54—56.

³² Житомирський обласний державний архів, ф. 1111, оп. 1, спр. 13, арк. 8; оп. 3, спр. 455, арк. 1—27.

³³ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 16, спр. 324, арк. 22—36.

³⁴ Там же, оп. 14, спр. 395, арк. 48—68.

³⁵ Там же, ф. 166, оп. 16, спр. 324, арк. 46.

³⁶ Там же, арк. 45.

ЛИСТІВКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Дослідження революційно-перетворюючої діяльності робітничого класу Союзу РСР та всіх її складових частин має велике значення для виховання радянських людей у дусі комунізму, на славних традиціях нашого народу. Ця проблема має і велике міжнародне значення, посідає значне місце у світовій ідеологічній боротьбі. Ось чому необхідно постійно розширювати вивчення різновидів історичних джерел для дослідження історії робітничого класу, його боротьби за встановлення диктатури пролетаріату, побудови соціалізму та комунізму. Між тим, таке цікаве джерело, як листівки не привернули ще достатньої уваги істориків радянського суспільства. В

історичних працях це джерело використовують зрідка. Немає також джерелознавчого аналізу листівок.

У роки першої п'ятирічки місцевими партійними організаціями, партійними комітетами підприємств і будов, редакціями газет видавалася велика кількість листівок. Ця оперативна і мобільна форма агітації мала масове розповсюдження. Вона розкривала суть господарсько-політичних кампаній, здійснюваних Комуністичною партією, розповідала про трудові досягнення виробничих колективів і окремих робітників, сприяла поширенню передового досвіду. Ось чому без залучення цих важливих джерел важко з достатньою повнотою дослідити всі проблеми діяльності робітничого класу та його організацій в боротьбі за виконання плану першої п'ятирічки.

Значна кількість листівок була присвячена заходам, спрямованим на піднесення творчої енергії та ініціативи робітничого класу. Так, під час огляду роботи виробничих нарад, який проводила газета «Правда» в кінці 1928 — на початку 1929 р., на підприємствах і будовах республіки було випущено багато листівок. У них розкривалися господарсько-політичні завдання першого року п'ятирічки і мета огляду, висвітлювався його хід. На Дніпробуді було розповсюджено листівку тиражем 5 тис. примірників з викладом мети огляду, принципів його здійснення і закликом взяти активну участь у ньому. Інша листівка, тиражем понад 1,5 тис. примірників висвітлювала проведення огляду¹. На ХПЗ було випущено 6 тис. примірників листівки, яка пояснювала завдання огляду².

Листівками видавалися повідомлення про створення місцевих організацій товариства «Техніка — масам» і Української асоціації робітників-винахідників із закликом вступати до їх лав. Коли виникла своєрідна форма поєднання соціалістичного змагання з масовим рухом винахідників і раціоналізаторів — соціалістичне замовлення, ці замовлення (перелік важливих тем для зосередження уваги на їх розв'язання, технічні умови тощо) видавалися окремими листівками. Листівки допомагають дослідити багато питань діяльності місцевих партійних комітетів щодо розгортання масового соціалістичного змагання трудящих України, налагодження їх братерської співдружності з трудящими інших радянських республік. Значний інтерес представляє звернення Харківського окружного КП(б)У до трудящих Харківщини із закликом вступати в соціалістичне змагання, що явилось відповіддю на заклик Московської парторганізації на змагання за підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни, зниження собівартості і поліпшення якості продукції. Питання про виклик на соціалістичне змагання обговорювалося на нараді заводів і завітпропами партійних осередків округу, яка ухвалила прийняти виклик і повідомити про це телеграмою, провести в районах наради активу³. 6 квітня 1929 р. бюро окружному затвердило відозву про соціалістичне змагання. Вона була видана окремою листівкою, що повідомляла про виклик москвичів, нові завдання, які покликаний був вирішити робітничий клас, труднощі на шляху їх здійснення. У відозві одверто відмічалось падіння трудової дисципліни на підприємствах: «Робітничий клас нашої соціалістичної країни не має права й не може допустити, щоб та справа, за яку він боровся протягом десятиріч, за яку віддали життя десятки й сотні тисяч його кращих представників, — щоб ця справа страждала від розбещеності негідних бути в лавах пролетаріату людей, ледарів, прогульників, рвачів, від усіх цих дезорганізаторів соціалістичного будівництва»⁴.

Звернення ставило завдання виховання нових прошарків робітничого класу, підносило значимість соціалістичного змагання. При цьому окружком підкреслив характер змагання як постійно діючого методу праці. «Соціалістичне змагання — це кампанія. Весь зміст його полягає в тому, щоб шляхом раціоналізаторських і цілої системи заходів виховного значення назавжди піднести працю на вищий культурний щабель... Зміст його полягає також в тому, щоб не тільки вирішити завдання собівартості і продуктивності праці, які встали перед робітничим класом у поточному господарському році, а й поставити виробництво, організацію та якість праці на такий ступінь, на якому вони і в дальшому могли б відповідати підвищеним вимогам до них»⁵.

Багато листівок випускали на підприємствах і будовах України виїзні редакції центральних і республіканських газет, редакції багатотиражних газет. Так, виїзна редакція «Правди» на Запорізькому заводі «Комунар» за два з половиною місяця 1930 р. випустила 55 листівок, на Дніпробуді — листівку «За 500 000 кубометрів». На багатьох будовах листівки виходили систематично: «Удар» — на Харківському Тракторбуді, «Штурм» — на будівництві Ворошиловградського паровозобудівного заводу, «Турбоветель» — на будівництві Харківського турбінного заводу. Іноді листівки випускались і на дрібних підрозділах виробництва. Так, на Тракторбуді, крім загальнобудівничої, листівки випускали партійні, комсомольські та профспілкові організації восьми дільниць та електроцентралі. Ці листівки оперативно відгукувалися на всі події в житті

¹ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 149, оп. 1, спр. 59, арк. 212.

² «Український історичний журнал», 1968, № 7, стор. 92.

³ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 5, оп. 1, спр. 30, арк. 403, 423.

⁴ Там же, арк. 433. (Переклад наш. — А. Е.).

⁵ Там же, арк. 434 (Переклад наш. — А. Е.).

арк. 434. (Переклад наш. — А. Е.).

виробничих колективів. У них повідомлялося про досягнення у соціалістичному змаганні, про трудові рекорди бригад і окремих ударників. Вони служать важливим джерелом для вивчення трудової активності робітників. Листівки видавалися зразу ж за подією, тому в них зберігалися всі подробиці: склад учасників тієї чи іншої події, цифри, факти.

Разом з тим листівки були емоціонально забарвленим джерелом. Вони вміщували портрети учасників, іноді вірші. Ось як висвітлювала листівка «Турбовелетень» трудовий рекорд бригади арматурників на будівництві Харківського турбінного заводу на чолі з Б. Брайніним: «Пальці затерпи. Залізна арматура зліща за лід. Пронизливий вітер гуляв по рештуваннях... Але сьогодні дев'ять ділянка мусила поставити арматуру. Двадцять шість годин підряд працювала комсомольська бригада Брайніна на тридцятиметровій височині. Боротьба сувора й важка. Але брайнінці перемогли. Шлях цементу відкрито»⁶.

У день пуску ХТЗ з літака розкидали листівку з віршами російського радянського поета О. І. Безименського, присвяченими завершенню будівництва тракторного велетня⁷.

Листівки служили також важливим засобом поширення передового досвіду. Наведемо приклад. Великий мартенівський цех заводу імені К. Лібкнехта у Дніпропетровську був збудований у 1931 р. за останнім словом техніки. А на сусідньому заводі «Комінтерн» мартенівський цех називали «старою калашею». Колектив мартенівців вирішив ліквідувати погану славу. Налагодивши вивчення техніки, розгорнувши соціалістичне змагання, сталевари заводу «Комінтерн» у 1931 р. одержали премію у всесоюзному змаганні мартенівських цехів. А новий цех заводу імені К. Лібкнехта відставав. У березні 1932 р. комінтернівці взяли на громадський «буксир» мартенівський цех заводу імені К. Лібкнехта. «Буксирна» бригада з 16 чоловік, з яких 13 були членами партії, ретельно вивчила справи на відстаючому підприємстві й організувала допомогу його колективу: читання лекцій по радіо, показ передових методів праці на робочому місці тощо. Важливу роль в цьому відіграла технічна листівка, яку випустила «буксирна» бригада. В ній детально висвітлювалися досвід заводу «Комінтерн», технічні новини, що їх застосовували комінтернівці⁸.

Листівки зберігаються у фондах як центральних, так і місцевих партійних, державних і відомчих архівів. У Науково-довідковій бібліотеці Центральних державних архівів УРСР і Українській книжковій палаті є спеціальні фонди листівок, які ще досі не впорядковані. Крім того, в ЦДАЖР УРСР, так само як і в інших центральних і місцевих архівах, окремі листівки зберігаються в багатьох фондах. Багато їх серед підшивок газет, особливо багатотиражних. В архівах містяться не тільки друкарські відбитки, а й оригінали — рукописні та машинописні. Архівні документи допомагають дослідити історію тієї чи іншої листівки. Вони з'ясовують авторство, дату, показують обговорення листівки в тому чи іншому органі, а іноді її розповсюдження. Настав час серйозно взятись за вивчення цих цікавих історичних джерел. Варто подумати про видання збірника листівок періоду соціалістичного будівництва в СРСР.

А. І. ЕПШТЕЙН,
кандидат історичних наук

⁶ «Турбовелетень», 23 квітня 1932 р. (Переклад наш. — А. Е.).

⁷ Газ. «Харківський пролетар» № 226, 2 жовтня 1931 р.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 233, арк. 1—4, 6, 7, 9.

ЗАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я І ТОПОНІМІЯ КРАЮ ЗА АРХІВНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Система назв різних географічних об'єктів тієї чи іншої території є певним відображенням процесу освоєння земель, а водночас і свідченням етнолінгвістичної характеристики першопоселенців. Інша справа, що історично можуть скластися обставини, за яких первинна система назв руйнується чи навіть ліквідується ще до закріплення її в історичних джерелах. Така доля, наприклад, первинної топонімії Північного Причорномор'я, ранні етнолінгвістичні горизонти якої, приховані пізнішими нашаруваннями, пізнаються як давні уламки в сучасній топонімії, зокрема в ойконімії (системі назв населених пунктів) та гідронімії (назвах рік, лиманів, озер, балок тощо).

Сучасна топонімія Північного Причорномор'я молода: майже всі назви населених пунктів формувалися не раніше XVIII ст. Вона своїми головнішими ознаками (мовною належністю, морфолого-словотворчими формами назв та ін.) відбиває характер освоєння краю, значна те-

риторія якого була звільнена з-під татаро-турецького гноблення і возз'єднана остаточно тільки в 1774—1791 рр. з Російською імперією¹. Тому можна простежити процес заселення спустошеної протягом віків території шляхом створення нових населених пунктів та процес топонімотворення в їх органічному зв'язку, встановити історичні передумови інтенсивного залюднення вільних територій, а отже, й передумови виникнення численних поселень за обмежений час на обмеженій території та назв у таких нестандартних умовах.

Як відомо, освоєння території Північного Причорномор'я осілим слов'янським населенням розпочалося ще в XIV—XV ст.² і до кінця XVIII ст. проходило шляхом народної колонізації, що наприкінці XVIII і на початку XIX ст. перехрещується з урядовою (офіційною) колонізацією³. Зрозуміло, що в період, коли султанська Туреччина, закріпившись на північному узбережжі Чорного і Азовського морів, при допомозі Кримського ханства прагнула загарбати російські й українські землі⁴, не було сприятливих умов для створення постійних поселень. І все-таки приплив селян у Придніпров'я та Побужжя не припинявся аж до визволення території російською армією і козацьким військом у 2-й половині XVIII ст.; цей приплив селян, здебільшого втікачів з України і Росії, підтримувався численними нападами і походами, які послаблювали агресію турків і татар проти Росії й північних районів України.

На жаль, народна колонізація Північного Причорномор'я відбита в історичних джерелах слабо і своєрідно, серед небагатьох документів зовсім немає таких, які б містили більш-менш узагальнюючу інформацію. Та й сам вільний рух населення на нові території відбувався нелегально і проходив за рахунок втікачів від своїх панів. Крім усього, турецька адміністрація не провела жодного перепису населення⁵. Саме цим пояснюються протиріччя: з одного боку, територія краю не могла бути пустельно незалюдненою протягом тривалого часу, це підтверджують і матеріальні залишки XV—XVI ст., і окремі свідчення очевидців (про останнє мова йтиме трохи нижче), а з другого, — відсутність давніх найменувань населених пунктів, гідрооб'єктів та ін. Адаже від періоду татаро-турецького панування на північному узбережжі Чорного моря збереглося небагато великих поселень і їх назв типу Очаків, Аккермен (Акерман), які відігравали важливу роль як військові форпости, через що здобули велику популярність. Дрібних поселень, особливо на Лівобужжі, було досить багато. Кількість цих населених пунктів, розташованих у долинах річок та балках, точно не визначена. На картах 1-ї половини XVIII ст. заселені райони позначаються загальною назвою «жилища и зымовники запорожцов»⁶. Тільки в 1770-х роках хутори і зимівники одержують назви, які творяться дублюванням імені і прізвища власника у формі родового відмінка присвійності: з. Василя Тесли, з. Василя Черного, з. Івана Плюваки, атам. Антона Салавоня, з. Антона Присовки, з. Степана Пешего, з. Дениса Товстоного, хут. Порожинського, з. Остапа Басараба, сл. Даксвица та інші⁷. У цей же пе-

¹ Див.: Е. И. Дружинина. Кючук-Кайнарджийский мир (его подготовка и заключение). М., 1955; її ж. Северное Причерноморье. 1775—1860 гг. М., 1959.

² Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 135—147.

³ Див.: А. Д. Бачинський. Бібліографічні матеріали — джерело для вивчення історії народної колонізації придунайських степів у XVIII — на початку XIX ст. — У кн.: Історичні джерела та їх використання. К., 1969, стор. 66.

⁴ Історія Української РСР, т. 1, стор. 148.

⁵ Див.: Я. Рейхман. Турецькі архіви і їх значення для дослідження України. — Архіви України, 1966, № 4, стор. 11—16.

⁶ Див. Д. де Боскет. Карта Заднепровским местам от устья р. Тясмины до устья р. Синюхи, где впаля в Буг, 1745 (ЦДВІА, ф. 416, спр. 238).

⁷ ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 20126 (Генеральная карта Новороссийской и Азовской губерний, 1778).

ріод у документах, що закріплювали за новими землевласниками великі ділянки землі, як правило, уже згадуються назви хуторів чи зимівників, які існували вже на цій ділянці, і робиться застереження: не руйнувати зимівник і не робити шкоди мешканцям⁸.

Іноді власники використовували існуюче поселення як базу для нового населеного пункту: «Имею я намерение заселить волными людьми в дачах бывших запорожских в урочище над речкою Ингулом зимовник Тарасов пятьдесят дворов слободу, тож и при урочище над речкою Громклии ныже зимовника Ивана Горба двадцать пять дворов футор...»⁹.

У рапорті про Очаківський край (Правобужжя) ще в 1791 р. (безпосередньо після Ясського мирного договору) катеринославський правитель Каховський писав: «Проїздивши, оглядав береги Березанського, Тилігульського та Куяльницького лиманів; оглядів ті місця і вважаю їх дуже необхідними... Я знайшсв по всьому краю землі дуже добрі, родючі та багаті; тому свідчать руїни великочисленних усяких осель, які колись скрізь існували, якими вкриті не тільки природні долини, а також і степи (підкреслення наше.— В. Л.)»¹⁰.

Таким чином, не можна беззастережно погоджуватися з деякими твердженнями дореволюційних істориків краю, що до 1770-х років територія Північного Причорномор'я була суцільною пустелею¹¹. Інша справа, що поселення, крім поодиноких відомих, були тимчасовими, дрібними; та й реєстр їх далеко не повний. Крім цього, після 1779 р. ці тимчасові поселення, нерідко заселені втікачами з північних губерній України, центральних губерній Росії (у 1775 р. було дозволено переселення з Казанської, Нижньогородської й Оренбурзької губерній на південь України¹²), Молдавії, Білорусії, залишаються «поза увагою» місцевої адміністрації і не вводяться в офіційні реєстри назв.

Передумовою ліквідації і самоліквідації таких поселень була невідповідність їх планам і практиці швидкого освоєння великої території: в умовах суцільної перебудови землекористувань, що супроводжувала процес урядової колонізації краю, в умовах політичних протиріч класового і національного характеру їх існування вже суперечило аграрній політиці царського уряду і заважало її реалізації. Приводом до офіційної ліквідації зимівників і хуторів шляхом переселення мешканців у міста та села був спосіб життя хуторян: не було видно «никакого протіву прежнего в их жительство превращения, а остается прежняя дикость и своеправие, когда разсыпавшись живут в зимовниках, ибо, уклоняясь от общежительства, женитьбы, заведения хозяйства и пристойного домостроительства, не обнадеживают быть надежными поселянами. То и предлагаем оповести в тех провинциях, дабы все живущие ныне зимовниками старшины и козаки переселились»¹³.

В усякому разі більшість цих давніх примітивних населених пунктів на Північному Причорномор'ї зникли, а разом з ними вийшли з ужитку назви, що творилися на базі прізвищ та імен хуторян. Модель же такого топонімотворення збереглася й інтенсивно виявлялася в майбутньому в період приватної власності. Вона проявляється і в радянський період в комеморіальних найменуваннях типу с. Калініна, Ілліча, Щорса і подібних. Будучи архаїчною, ця модель назв населених пунктів підкріплюється практикою встановлення увічнювальних

⁸ Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 32, арк. 2, 4, 5, 7 та ін., 1776.

⁹ Там же, спр. 5, арк. 8; спр. 6, 11, 12, 15, 28 (1778) та ін.

¹⁰ Записки Одесского общества истории и древностей, т. 1. Одесса, 1848, стор. 260—261.

¹¹ Див.: Д. П. Миллер. Заселение Новороссийского края и Потемкин. Харьков. 1895, стор. 48.

¹² Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 2, арк. 9.

¹³ Там же, спр. 53, арк. 55 (З указу губернатора М. Д. Язикова).

найменувань виробничо-господарських організацій (заводів, фабрик, колгоспів, радгоспів)¹⁴ та власних назв спілок, організацій, товариств тощо, описові назви яких мають спрощені усномовні варіанти: колгосп імені В. І. Леніна — колгосп Леніна (порівн.: с. Леніна), завод імені Письменного — завод Письменного і подібні.

Таким чином, формування сучасної номенклатури назв населених пунктів безпосередньо пов'язане з процесом адміністративно-господарського освоєння возз'єднаної території: відвойовані землі царський уряд роздавав російським і українським поміщикам, чиновникам, офіцерам; створювалися величезні земельні володіння в десятки тисяч десятин. Царський уряд вживав заходів до якнайшвидшого заселення краю¹⁵.

Поряд з урядовою колонізацією Північного Причорномор'я російські та українські поміщики вивозили сюди у свої маєтки кріпаків з інших частин України і центральних районів Росії. На півдні також виникали поселення іноземних колоністів: тут з дозволу російського уряду селились болгари, серби, італійці, греки, молдавани, вірмени, грузини, які тікали від гніту султанської Туреччини та Австрійської імперії¹⁶.

Без сумніву, все це спричинило певні особливості нової топонімії, передусім ойконімії Північного Причорномор'я, зокрема багатомовність системи назв в цілому, наявність різномовних варіантів однієї і тієї ж назви та ін. Вкрапленнями в цю систему ойконімів виступають збережені поодинокі найменування, що сформувалися в попередні історичні епохи і відносилися до населених пунктів та інших географічних об'єктів. Ці елементи поклали початок утворенню за їхнім зразком нових назв, що є псевдодавніми. Так, історично вмотивована присутність у топонімії тюркських елементів дала поштовх для утворення нових найменувань від тюркських слів. Якщо назви гідрооб'єктів справді можуть відноситися, як і найменування кількох поселень, до тюркського етнолінгвістичного горизонту, то нові назви населених пунктів або дублюють назви-гідроніми (Анчекрак, Кизомис, Куцуруб — з Кючюрби, Бакшала), або ж становлять міжмовні назви-гібриди: використовують давню тюркську твірну основу і східнослов'янський топонімотворчий афікс (Ташине, Еланець, Інгулка). Такими ж псевдодавніми є назви, які творилися за допомогою форманта-*поль* (від грецького *πόλις* — місто): Ольгополь, Богополь, Григоріополь і подібні і на які була мода наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Заселення території Північного Причорномор'я, що супроводжувалося організацією нових поселень, а отже, і творенням нових найменувань, проходило кількома шляхами і в кілька етапів. Окремі з цих етапів мали «вибуховий» характер: заселення нових наділів у 1770—1780-х роках, коли царський уряд визначав термін залюднення виділеної ділянки землі залежно від кількості мешканців і дворів, пропорційної її площі (якщо умови освоєння наділу не виконувалися, ділянка землі могла бути повернена казні¹⁷); заселення відрізків після реформи 1861 р.¹⁸; хуторизація за столипінською аграрною реформою 1906 р.¹⁹. У роки Радянської влади масово створювалися поселення в

¹⁴ Див.: В. В. Лобода. Семантико-структурні моделі ойконімів Бузько-Інгульського басейну. — У кн.: Питання словотвору східнослов'янських мов. К., 1969, стор. 146—148.

¹⁵ Історія Української РСР, т. 1, стор. 340—341.

¹⁶ Див.: Е. А. Загоровский. Иностранная колонизация Новороссии в XVIII веке. Одесса, 1913.

¹⁷ Херсонський облдержархів, ф. 14, ол. 1, спр. 32, арк. 17, 21. (Див., наприклад, заяви про повернення ділянок Палалова та М. Булацеля (1778).

¹⁸ Радянська енциклопедія історії України, т. 1. К., 1969, стор. 289.

¹⁹ Див.: С. М. Дубровский. Столыпинская земельная реформа. М., 1963.

період 20—30-х років у зв'язку з організацією сільськогосподарських радгоспів і колгоспів.

Період 1770—1860-х років характеризується тим, що територія Північного Причорномор'я була повністю розподілена між землевласниками, за винятком казенних землеволодінь. Ці ділянки, що нумерувалися в межах кожного повіту²⁰, мали описові найменування. Якщо на ділянці вже був населений пункт, описова назва ділянки включала найменування поселення, його характер і належність. Вільні землі, навіть якщо на них були зимівники чи хутори, включалися в категорію так званих пустель. Наприклад, «86. Деревни Покровская, Варюшина. Колеского советника Андрея Иванова сына Милашевича», «165. Козачья станица Привольная», «174. Деревня Остаповка майора Евстафия Иванова сына Иваненка», «159. Казенная деревня Орош», «12. Порожние казенные», «126. Пустош вдовы генерал-майора жены Анны Петровой дочери Гаксовой коя ныне состоит во владении подполковника и кавалера Кобле», «154. Пустош Романовская польской службы старшины Романовского и кавалера князя Иосифа Станиславова сына Любомирского»²¹.

Описовість назв, що зберігалася до середини XIX ст.²², сприяє встановленню епоніма-назви особи, ім'я чи прізвище якої використовувалося для творення ойконіма. Головними тенденціями у топонімотворенні назв населених пунктів у цей період виступають: творення назв відантропонімічних (від прізвища чи імені землевласника безпосередньо або ж через культове свято), відгідронімічних (від назв річок, балок, озер тощо), а також символічних типу: Золоте, Блакитне; Наградівка, Царів Дар і подібні. Поселення казенного відомства здебільшого називалися за найменуванням церкви або храмового дня: Богоявленськ, Вознесенськ, Воскресеньке, Возсіятське тощо.

Початок втрати описовості назв припадає на 1800—1810-ті роки, коли розпочався процес іноземної колонізації краю, закріпився в 1820—1830-х роках у зв'язку з організацією військових поселень і завершився після реформи 1861 р. Якщо на перших двох етапах назва поселення ще характеризується належністю до військового відомства чи колоній певного типу, а також факультативно (при однойменності поселень) за його локалізацією: «221. Николаевка, южн. посел.», «276. Полтавка (Баштанка), с. каз.», «1540. Александровка (Устимовичева), д. вл. при бал. Пантеевой», «1547. Александровка, д. вл. при р. Ингуле»²³, то після реформи 1861 р. диференціатором поселень виступає тільки номенклатурна назва, а диференціатором назв — паралельні і варіантні найменування: «999. Дика (Дикана) х.», «1001. Звенигородской (Звенигородка, Веселый) х.», «1018. Марфовка (Ульяновка, Скларовка, Малая Тимковская, Алкалаева) д.», «1272. Исаево (Павловск, Павловка)

²⁰ Ведомости к атласу Вознесенского наместничества, составленного из трех округ, отшедших от Екатеринославского наместничества, приобретенной от Порты Оттоманской Очаковской области, и части, оставшейся от Брацлавской губернии и разделенного на двенадцать уездов, 1795 (ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 18333), а також детальні карти-плани кожного з 12 повітів (там же, спр. 20152). Нумерація ділянок на картах-планах ідентична з нумерацією їх в описі.

²¹ Див.: Ведомости к атласу Вознесенского наместничества, 1795.

²² Порівн.: Ведомости спискам селений Херсонской губернии, составленным при исправлении специальной карты сей губернии в 1844 году (ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 19156), де назви описові, і Алфавитный список городам, селениям, деревням и хуторам Анапьевского (також і всіх інших повітів.— В. Л.) уезда Херсонской губернии с означением числа дворов и селений, принадлежащих военным поселениям (ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 19154), також: Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896, у яких назви поселень наводяться без додаткових характеристик.

²³ Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года, т. 47. Херсонская губерния. СПб, 1863.

с.», «1464. Мостовое (Ляхово, Привольное) м.», «1688. Раштадт нем. кол.», «44. Вознесенск; зашт. город»²⁴.

Пореформеному періоду властиві нові тенденції в топонімотворенні, зокрема: а) перенесення назв населених пунктів, звідки прибули переселенці (з відповідним дооформленням): Калуга, Данціг; Казанка, Московськ, Полтавка і подібні; б) підвищена роль форманта *ново-*, що частіше виступає у назвах населених пунктів, пов'язаних із військовим відомством: Нова Одеса, Новий Буг, Новоочаків, Новосевастополь та ін.; в) творення назв поселення за найменуванням казенно-оброчної статті або її ділянки: Сухий Єланець (Сухо-Єланецька каз.-обр. стаття), Новодмитрівське (Новодмитрівська каз.-оброчна стаття, бо при с. Новодмитрівці) і подібні; г) використання нумерних членів як засобу розрізнення при однойменності: «1825. Александровка III (Буховецького, Торунжево) д.»²⁵; д) зростаюча багатоіменність одного і того ж населеного пункту, що використовується і для описовості, і як засіб розрізнення одноіменних поселень, порівняйте: «Дмитриевка, Винтулова тож», «Дмитриевка, Чехутова тож», «Дмитриевка, Михайловка, Дерибасова тож»²⁶ і «Дмитриевка (Винтулова, Винтуловка) д.», «Дмитриевка (Чехутова, Чефутова) д.», «Михайловка (Дерибасовка) д.»²⁷ та ін.

За даними «Списку населених пунктів Херсонської губернії...» 1896 р., в губернії, що в основному включала все Північне Причорномор'я, вже існувало 5493 населених пункти, для їх позначення використано 6515 моделей назв. Вони об'єднують 10 058 найменувань, з яких неповторюваними виступають одиничні типу Кривий Ріг, Ізлучиста, Кинь-Грусть і подібні. Більшість же назв повторювані, з них 67 таких, що повторюються 6—10 разів, 30 — повторюються 11—25, а 14 — більше 26 разів. Так, назва Олександрівка самостійно чи в сполученні з неофіційними виступає в найменуваннях 103 населених пунктів, Іванівка — 91, Михайлівка — 44, Мар'ївка — 27 поселень.

Цьому періоду властиве вже деяке унормування офіційних назв підбором лексем (намагання уникнути двох однакових назв) і оформленням офіційних назв суфіксально (частіше на *-івк[а]*, *-к[а]*, *-ськ[е]*, *-ин[е]* і подібні); правда, неофіційні уточнюючі назви ще зберігають форму, яка виражає належність: «3889. Шимановка (Екатериновка, Рожницкой) х.», «Федоровка (Гуковского) х.» і тощо²⁸. Останнє стосується здебільшого дрібних населених пунктів, кількість яких різко зросла в 1906—1916 рр. в ході столипінської аграрної реформи, спрямованої на створення з куркульства широкої соціальної підпори самодержавства на селі.

Протягом десяти років у Херсонській губернії кількість дворів, що вийшли з общини, становила 42%²⁹, значна частина виходців на відруб створювали свої хутори. Це дало новий поштовх топонімотворенню, зокрема відантропонімічному. Так, у межах Балацківської волості Херсонського повіту з'явилися хутори: Антона; Денисенка і Ільїна; Кухтіна; Корольова Андрія Ів. (раніше тут був х. Рогальова); Котів (у 1912 р. Власенка, Журавлів, Назаренка та ін.); Куницького (Блажкова, з 1910 р. Булацель Зінаїди); Нікітіної А. на землі Ширенка;

²⁴ Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896.

²⁵ Список населенных мест Херсонской губернии...

²⁶ Алфавитный список городам, селениям, деревням и хуторам Херсонской губернии Одесского уезда, с означением в них числа дворов, селений, принадлежащих военным поселениям, 1850-ті роки (ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 19154).

²⁷ Список населенных мест Херсонской губернии...

²⁸ Список населенных мест Херсонской губернии...

²⁹ Радянська енциклопедія історії України, т. 4. К., 1972, стор. 216.

Нікітіних (у 1912 р. Рябенка та ін.); Петропавловський (Комашки, Мойсеєнка та ін.); Тулуб'єва; Циганкова і Жукова³⁰ та ін.; у межах Вавилівської волості — близько 40 хуторів з кількістю дворів від одного до восьми; серед назв більшість утворена від прізвища (коли власниками були родичі, то від прізвища й імені) у формі родового відмінка, яка вказує на належність: Зубенка, Зубенка І. Д., Камінського, Карпенків-братів, Купермана, Луцкіна Івана, Москаленка І., Москаленка М., Підшивайленка, Потравки, Потравки Пантелія і подібні їм³¹.

Таким було освоєння території Північного Причорномор'я до Великої Жовтневої соціалістичної революції. У період приватної власності земля і майно на ній, а отже, й поселення, що були здебільшого дрібними, часто переходили від одного землевласника до іншого. І самі поселення, і їх назви не були стійкими, часто змінювалися, що призводило до «обростання» чергової офіційної назви паралельними, які вживалися іноді поряд з офіційними. На зміни назви, які породжували творення фонетичних і словотворчих варіантів, великий вплив мала різномовність поселенців у багатьох населених пунктах.

Як уже зазначалося, освоєння території Північного Причорномор'я відбувалося шляхом переселення людей з різних губерній Російської імперії, утворення військових поселень, а також іноземних колоній³². Починаючи з 1751 р. в деяких північних прикордонних районах Північного Причорномор'я були розміщені кавалерійські полки сербів й угорців, пізніше з'явилися болгари, волохи (румуні), чорногорці, грузини. У 1774—1775 рр. між ріками Синюхою й Інгулом був розселений гусарський полк, сформований із молдаван, з 1776 р. він зайняв територію дещо південнішу названої, а потім заповнив трикутник між Дніпром і Бугом — землі, приєднані до Росії за Кючук-Кайнарджійським мирним договором³³. Ці полки були розташовані у військових поселеннях, несли службу і займалися сільським господарством. Пізніше офіцерів наділили землею, вони перетворилися у великих землевласників (Мишарош — з 1776 р., Сербул — 1776 р., Ставрович — 1772 р., Станкович — 1771, Вукотич — 1772, Дукович — 1776, Нікорица — 1772, Цвітанович — 1772, та ін.³⁴).

Прізвища цих землевласників були поширеними в реєстрах назв населених пунктів паралельно з відетнонімічними назвами: Сербка, Болгарка, Арнаутка, Богемка і подібні. Але в більшості випадків іншомовні назви з'являлися після дозволу іноземної колонізації Північного Причорномор'я: сюди після укладення Кючук-Кайнарджійського мирного договору прибували німці, італійці, шведи, греки, болгари, молдавани як невійськові поселенці. У середині XIX ст. серед осілого населення краю (як відомо, у причорноморські степи щорічно прибувало багато заробітчан) були росіяни, українці, білоруси, що разом становили 77,15% усього населення, поляки, болгари, греко-болгари, молдавани, вірмени, німці, шведи, французи, італійці, євреї, цигани³⁵.

Серед східнослов'янського населення в сільській місцевості українці на 1859 р. становили 89,2, росіяни — 9,5, білоруси — 1,1%. Але хоч у більшості сіл переважало українськомовне населення, створювалися умови для міжмовних контактів, що впливало і на наймену-

³⁰ Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год. Херсон, 1912.

³¹ Список населенных мест Херсонского уезда на 1912 год.

³² А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, т. 1. Одесса, 1836; т. 2, 1838.

³³ А. Скальковский. Назв. праця, т. 1, стор. 122.

³⁴ Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 88, арк. 51—52 (1788).

³⁵ Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. Херсонская губерния, т. 47. СПб., 1863, стор. LXIII.

вання населених пунктів. Тому в дореволюційних довідниках, що оформлялися російською мовою, на різномісних картах багато назв виступають як російсько-українські, українсько-російські, білорусько-російські, іномовно-російські чи іномовно-українські. Наприклад, Коробине, Копанки³⁶; Крынички, Гарновка, Охрименкова³⁷; Боковенька, Бондарівка, Боршово, Буряки, Вовківка, Гниленькое, Довгенька, Легенький, Пивняк і подібні³⁸.

У роки Радянської влади здійснена грандіозна програма перетворення дрібних, одноосібних господарств у великі суспільні соціалістичні господарства шляхом кооперування, завдяки чому створені державні (радгоспи) і колективні господарства (колгоспи)³⁹. Із колективізацією сільського господарства безпосередньо пов'язане створення нових населених пунктів, дозаяюднення давніх поселень. Тому зрозуміло, що в перші післяреволюційні роки довідники реєструють велику кількість населених пунктів у межах повітів і волостей (це за умови, що хутори і поселення до 20 господарств до списків не включалися⁴⁰, а в роки громадянської війни багато дрібних поселень було знищено).

У 1920-ті роки на території Північного Причорномор'я, як і на всій Україні, створюються нові поселення на колишніх поміщицьких землях, серед яких були і поселенські селища, і селища господарств нового типу: радгоспів, комун, товариств спільного обробітку землі та ін. Характер цих поселень віддзеркалений у нових назвах: перші поселення мають перенесені найменування, що зрідка дооформляються. Наприклад, Орлівець (Миколаївська обл.) — Орлівець (Городищенський район на Черкащині, звідки виїхали переселенці на південь України) і Білоцерківка (від Біла Церква), Новочигиринка (від Чигирин), Новочуднове (від Чуднів) і подібні, а також відантропонімічні найменування, серед яких багато таких, що увічнюють імена партійних і державних діячів, письменників, героїв громадянської війни: Ленінка, Ульяновка — Ульянове; Калініне — Калінінка; Щорса; Чапаєвка; Шевченка — Шевченкове, Тарасівка тощо.

Серед найменувань поселень другого типу переважають описові назви, які продовжували творитися і в 1930-х роках і були замінені однослівними в 1946 та в 1960 р.: «Поселок совхоза ім. Т. Шевченка», «Поселок винсовхоза «Жовтнівка», «С-г колонія Дофіновка ім. тов. Ворошилова», «С-г колонія ім. т. А. Іванова Одеського першого Взірцевого Дитгородка ім. Комінтерну» і подібні⁴¹; «Совхоз Укрвиндел Управления», «Детская колония ім. Ленина», «Совхоз «Крестьянский Союз», «Совхоз Памяти Коммунаров», «Коммуна Памяти Ленина», «Коммуна Гвардии Ильича», «Коммуна Памяти Дзержинского», «Софиевское сельскохозяйственное товарищество» та інші⁴², «Селище третього відділу радгоспу «Красне Знамя», «Селище відділу радгоспу «Чотирнадцять роковин Жовтня», «Селище дитячого будинку «Ясна Поляна» та ін. на Миколаївщині; «Селище «10 років Червоного Жовтня», «Селище Голованівського радгоспу № 1» тощо на Одещині; «На-

³⁶ Карта части Новороссийской губернии бывш. Очаковской степи, ч. 2, 1798 (ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 21507).

³⁷ Херсонская губерния (карта), 1835 (ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 21035).

³⁸ Список населенных мест Херсонской губернии...

³⁹ Див.: В. В. Мацкевич. Социалистическое перестройство сельского хозяйства. М., 1967.

⁴⁰ Див., наприклад: Волости и селения Ананьевского уезда. Одесса, 1920 (286 поселень, що мали більше 20 дворів); Волости и селения Вознесенского уезда. Одесса, 1920 (246 поселень); Список населенных пунктов Николаевского уезда, 1920 (306 поселень) — (Миколаївський облдержархів, ф. Р-985, оп. 1, спр. 985), та ін.

⁴¹ Одеський облдержархів, ф. Р-42, оп. 1, спр. 234.

⁴² Населенные пункты Николаевского округа по переписи 17 декабря 1926, г. Николаев, 1927.

селений пункт Дільниця Тридцять Дев'ята», «Населений пункт Друга бригада колгоспу ім. Літвінова» і подібні їм на Херсонщині⁴³.

Таким чином, система географічних назв, зокрема назв населених пунктів Північного Причорномор'я, органічно пов'язана своєю історією з процесом освоєння возз'єднаної в 2-й половині XVIII ст. частини слов'янських земель. У назвах поселень здебільшого відбиті особливості поселення (його підпорядкування відомству чи приватний характер — власність поміщика), демонструється міграційний шлях першопоселенців; назва нерідко вказує і на час створення поселення. Все це свідчить про те, що вивчення топонімії тісно пов'язане з історією краю, з одного боку, а з другого, — дані топонімічних досліджень цінні і необхідні для всебічної історичної розвідки того чи іншого регіону.

*В. В. ЛОБОДА,
кандидат філологічних наук*

⁴³ Див.: Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. К., 1947, стор. 959—1040 (Список старих назв, які були перейменовані).



НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

ЛЬВІВСЬКИЙ ОБЛДЕРЖАРХІВ

Протягом 1973—1974 рр. до Львівського облдержархіву надійшли 60 642 справи. Прийняті документи яскраво висвітлюють хід розгорнутого соціалістичного будівництва у Львівській області.

Значно поповнився фонд Обласного статистичного управління. На державне зберігання надійшли матеріали за 1958—1965 рр.

Документи фонду Обласного статистичного управління подають відомості про хід виконання планових показників народногосподарського плану в області по виробництву промислової продукції, розширення капітального будівництва, спорудження житлових будинків, шкіл, лікарень, ясел, дитячих садків, об'єктів комунального господарства, про поліпшення добробуту і підвищення заробітної плати трудящих області; дані про кількість і динаміку зростання чисельності наукових працівників, аспірантів та студентів вузів м. Львова і області протягом шостої і сьомої п'ятирічок.

Крім цього, документи фонду розкривають втілення в життя заходів, спрямованих на зміцнення зв'язку школи з життям, і перехід шкіл на обов'язкове восьмирічне навчання. Подані також інформації про зміни адміністративно-територіального поділу Львівської області.

У прийнятих до облдержархіву документах Львівського обласного управління меліорації і водного господарства (1946—1965) є дані, що характеризують стан меліоративного господарства області, хід будівництва нових, ремонт та реконструкцію діючих меліоративних систем, будівництво рибних ставів у колгоспах, виробництво добрив для сільського господарства із торфу, осушування заболочених земель.

На державне зберігання надійшли документи за 1944—1965 рр., які розкривають діяльність Львівського облвиконкому щодо організованого набору робітників для підприємств, шахт, будівництва, трудовлаштування населення, переселення жителів у колгоспи багатоземельних районів тощо.

Обласне управління культури передало до облдержархіву документи відділів культосвітніх установ, мистецтва, учбових

закладів та планово-фінансового відділу (1960—1965). Вони розповідають про методичне керівництво Львівського облвиконкому установами культури, про організацію вистав і концертів для трудящих республіки, підготовку і проведення Декади українського мистецтва і літератури в Москві (1960), участь художників Львова у республіканській виставці, присвяченій 100-річчю від дня смерті Т. Г. Шевченка, дають статистичні дані про роботу бібліотек, клубів, музеїв, театрів, самодіяльних мистецьких колективів тощо.

Фонд обласного відділу народної освіти поповнився матеріалами шкільного відділу (1958—1966), інженерної групи (1958—1967), секретаріату (1960—1968) та бухгалтерії (1959—1967). Ці матеріали розкривають роботу облвно щодо розширення мережі шкіл, підвищення методичного рівня працівників шкільних і дошкільних установ у навчально-виховній та позашкільній роботі, висвітлюють організацію та проведення спартакіад школярів області і республіки, розгортання соціалістичного змагання між працівниками освіти на честь відкриття ХХІ з'їзду КПРС. Ці документи висвітлюють також заходи щодо розгалуження мережі дитячих дошкільних установ, підготовку до святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, роботу шкіл, пов'язану з переходом молодших класів на навчання за новою програмою.

Серед інших * документів — відомості про будівництво шкіл, особливо на честь 50-річчя Великого Жовтня, матеріали про участь комсомольських, профспілкових, спортивних та господарських організацій спільно з облвно в справах виховної роботи.

Від Львівського міськдержархіву були прийняті документи про діяльність планової комісії виконкому Львівської міської Ради депутатів трудящих (1945—1948). Особливе значення мають документи цього фонду за 1945 р., оскільки в них відображено широкі заходи партійних і радянських органів по відбудові і благоустрою міста у післявоєнні роки.

У документах за подальші роки наво-

дяться дані про зростання обсягу промислового виробництва на підприємствах міста, про розширення культурного і житлового будівництва, розвиток комунальної та інших галузей народного господарства. Серед інших документів фонду привертають увагу матеріали про підготовку і відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та встановлення Радянської влади на Україні; про перехід підприємств, установ та організацій на п'ятиденний робочий тиждень.

Червоноградський міськдержархів передав фонди виконкому Червоноградської міської Ради депутатів трудящих (1955—1966) та планової комісії виконкому (1955—1966). У цих документах розкривається динаміка зростання промисловості, комунального господарства, розгалуження мережі культурних, освітніх установ цього шахтарського міста Львівщини.

До Львівського облдержархіву надійшли також фонди райвиконкомів, відділів райвиконкомів, міськвиконкомів і деяких сільських Рад таких районів, як Бродівський (1944—1965), Бузький (1944—1966), Глинянський (1944—1962), Городецький (1944—1967), Забузький (1951—1962), Золочівський (1944—1967), Кам'янсько-Бузький (1944—1966), Краснянський (1944—1959), Нестеровський (1944—1968), Новомилятинський (1944—1959), Новояричівський (1944—1962), Сокальський (1944—1966). У протоколах сесій, засідань райвиконкомів, сільрад, звітах, інформаціях постійних комісій, відділів райвиконкомів наводяться дані про діяльність радянських органів цих районів в галузі промислового виробництва і сільського господарства, а також культурного будівництва, охорони здоров'я тощо.

Були прийняті документи Львівської тютюнової фабрики (1944—1965) і фабричного комітету профспілки (1947—1968). Ця фабрика є найстарішим промисловим підприємством у Львові. Нещодавно вона відзначила 200-річчя свого існування. Документи, що надійшли на державне зберігання, свідчать про зростання виробництва, розповідають про соціалістичне змагання між Львівською тютюновою фабрикою та іншими фабриками республіки, про обмін досвідом роботи з спеціалістами країн соціалістичного табору. В матеріалах відображені також заходи щодо розгортання соціалістичного змагання між робітниками за звання «Ударника комуністичної праці», про підготовку і святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

До облдержархіву надійшли документи Виробничого об'єднання фанерної промисловості (1944—1965) та його виробничого комітету профспілки (1950—1965), а також документи Львівського механізованого скляного заводу (1945—1966), які висвітлюють розвиток виробництва технічного та віконного скла для потреб західних областей України, експорт заводської продукції, розповідають про впровадження прогресивних методів виробництва скла, за що групі робітників заводу було присуджено звання лауреатів Державної пре-

мії; про обмін досвідом між працівниками Львівського, Свердловського, а також заводів Польської Народної Республіки.

Від Червоноградського міськдержархіву прийняті документи тресту «Червоноградвугілля» (1961—1970) про впровадження в тресті і на шахтах тресту нової системи планування і економічного стимулювання, заходи щодо наукової організації праці, відомості, в тому числі і статистичні, про наслідки цього економічного експерименту; освоєння нової гірничої техніки, розвиток соціалістичного змагання в тресті.

Фонд тресту «Червоноградбуд» поповнився матеріалами за 1963—1969 рр., в яких містяться інформації про поширення руху за комуністичну працю серед будівельників, впровадження нової техніки в будівництві, соціалістичні зобов'язання, прийняті будівельниками на честь гідної зустрічі 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, дані про обсяг будівництва об'єктів комунального господарства, житлових будинків.

Продовжився прийом документів обласного комітету профспілки робітників вугільної промисловості (1962—1970), які висвітлюють роль обкому профспілки в підвищенні виробітку вугілля, заходи щодо забезпечення охорони праці, дальшого поліпшення умов праці, життя, охорони здоров'я, будівництво будинків відпочинку, піонерських таборів.

Львівський орденна Леніна політехнічний інститут передав документи за 1944—1967 рр. Це — матеріали учбової частини, науково-дослідного сектора, вченої ради, аспірантури, приймальної комісії, деканату по роботі з іноземними студентами, загальноінститутських кафедр (історії КПРС, філософії, наукового комунізму, політекономії, вищої математики тощо), факультетів: автоматики, геодезичного, гірничо-промислового, інженерно-будівельного, інженерно-економічного, механіко-машинобудівного, механіко-технологічного, радіотехнічного, технології органічних речовин, хіміко-технологічного та інших, науково-технічної бібліотеки, відділу кадрів.

Прийняті документи розповідають про організацію і становлення Львівського політехнічного інституту на базі Львівської політехніки, про роботу видатних вчених Львівської політехніки, таких, як А. Курило, Г. Сокольніцький, В. Круковський; про прийом до інституту вихідців із робітників і селян; збитки, заподіяні інституту під час тимчасової фашистської окупації. Серед документів знаходиться список професури інституту, розстріляної фашистами.

Велику увагу привертають документи, які свідчать про допомогу Академії наук СРСР, Ленінградського політехнічного інституту у відновленні учбового процесу у Львівському політехнічному інституті після визволення міста від гітлерівських загарбників. У матеріалах фонду є відомості, в тому числі статистичні, про розширення наукової бази інституту, про збільшення кількості факультетів, студентів; участь студентів в наукових дослідженнях, викликаних потребами промисловості і сільського господарства; діяльність студентського

конструкторського бюро; навчання іноземних студентів.

Про ефективність наукових розробок Львівського політехнічного інституту свідчить той факт, що створений новий тип скляних ізоляторів широко використовується в різних енергосистемах Радянського Союзу, а також у мережах електропередач, збудованих в Асуані (АРЄ). За науково-дослідницьку роботу викладач інституту доцент Ю. І. Лозовий був удостоєний звання лауреата Ленінської премії. В інституті працюють видатні вчені, заслужені діячі науки і техніки УРСР: О. І. Андрієвський, С. М. Ямпольський, М. Г. Максимович, Г. І. Денисенко, академіки АН УРСР В. Б. Порфир'єв, В. О. Сельський, С. І. Субботін, Г. М. Совін, члени-кореспонденти АН УРСР В. М. Михайловський, Г. Є. Пухов, лауреат Державної премії Я. П. Беркман та інші. Документи про їх діяльність та багатьох інших діячів теж надійшли до облдержархіву.

Прийняті документи Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва (1958—1965) розкривають організацію усього процесу по підготовці спеціалістів для підприємств художньої промисловості, конструкторських бюро художнього оформлення (дизайнерів) і помпунментально-декоративному оздобленню архітектурних споруд, участь викладачів і студентів у міжнародних, всесоюзних і республіканських виставках.

У документах наводяться також відомості про викладацьку і творчу діяльність професора Н. Ф. Бавструка, народного художника, дійсного члена Академії мистецтв СРСР Й. Й. Бокшая, народного художника УРСР, лауреата Державної премії М. Л. Рябініна, лауреата Державної премії Б. В. Косарева.

До Львівського облдержархіву надійшли документи цілого ряду медичних та науково-дослідних установ медичного профілю, в тому числі обласних онкологічного (1946—1965) і шкіряно-венерологічного (1944—1965), протизобного (1948—1966) диспансерів, обласної санепідстанції (1944—1966), обласної клінічної лікарні (1941, 1944—1965), Червоноградської медико-санітарної частини тресту «Червоноградвугілля» (1951—1967) та Науково-дослідного інституту гематології і переливання крові (1944—1965). В документах цих установ подані статистичні дані про збільшення кількості ліжок у лікарнях, висвітлюється освоєння нових методів і засобів лікування, результати впровадження нової медичної техніки.

Особливу увагу привертають матеріали Науково-дослідного інституту гематоло-

гії, який є центром вивчення захворювань крові 10 областей України. В документах подана тематика досліджень цього інституту, відомості про зростання чисельності наукових кадрів, підвищення їх професійної майстерності, результативність наукових розробок, обмін досвідом з профільними інститутами країни і відповідними закладами його профілю за кордоном тощо.

Фонди творчих спілок поповнилися документами Львівської організації Спілки композиторів України (1945—1965). В прийнятих матеріалах розкривається питання утворення Львівського відділення Спілки в 1940 р., відновлення роботи відділення в 1944 р., висвітлюються заходи щодо піднесення рівня композиторської, виконавської майстерності членів спілки, участь у творчому звіті в Москві (1951). Крім цього, прийняті документи про святкування 75-річчя з дня народження і 55-річчя творчої діяльності С. П. Людкевича, 50-річчя з дня народження Є. Т. Козака, 50-річчя з дня народження і 25-річчя творчої діяльності А. Й. Кос-Анатольського, про творчі зустрічі та звіти членів спілки з населенням західних областей України.

Серед фондів особового походження надійшли документи відомих діячів КПЗУ: А. Г. Вишинського, Д. В. Мандибури, Л. В. Кухти і М. С. Вовка. У цих документах висвітлюються їх революційна та суспільно-політична діяльність. Серед цих матеріалів є також машинописи статей, надрукованих у підпільних комуністичних виданнях Західної України і в радянських періодичних виданнях, статті про діяльність КПЗУ, робітничий, селянський рух проти окупації західноукраїнських земель панською Польщею, за соціальне і національне визволення трудящих з-під ярма польського буржуазного уряду, про зрадницьку роль українських буржуазних націоналістів, колективні фотографії, які відображають членів КПЗУ, їх зустрічі з піонерами, робітниками, колгоспниками на урочистих зборах тощо.

До Львівського облдержархіву були прийняті машинописи статей активного учасника Великої Жовтневої соціалістичної революції та повстання на лінкорі «Гангут» Д. І. Іванова, а також матеріали про його революційну та суспільно-політичну діяльність, фотографії, що відтворюють зустрічі Д. І. Іванова з громадськістю Львова та інших міст нашої країни.

Нові надходження документів до облдержархіву — цінне поповнення джерельної бази до вивчення історії Львівщини.

Й. П. ШТАТМАН

ХАРКІВСЬКИЙ ОБЛДЕРЖАРХІВ

У 1974 р. Харківський облдержархів значно поповнився новими документами. Надійшла 32591 справа від 102 обласних установ, організацій і районних архівів. Провідне місце серед прийнятих фондів

займають документи планової комісії виконкому Харківської обласної Ради депутатів трудящих за 1963—1967 рр. (475 справ). У документах цього фонду відклались пропозиції щодо поліпшення ке-

рівництва промисловістю, сільським господарством і будівництвом на Харківщині, інформації про виконання постанов ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР, перспективні та річні плани розвитку всіх галузей народного господарства області та підсумки їх виконання, протоколи обласних нарад працівників різних галузей народного господарства і планових органів та інші.

Цінним надходженням, що висвітлює промисловий розвиток Харківської області, є документи промислових підприємств: заводу підйомно-транспортного устаткування ім. В. І. Леніна за 1958—1964 рр. (377 справ), заводу тракторних самохідних шасі за 1950—1967 рр. (682 справи), дослідного заводу технологічної оснастки за 1953—1965 рр. (367 справ), заводу торговельно-машинобудування за 1954—1966 рр. (321 справа), електротехнічного заводу за 1947—1966 рр. (530 справ), шрифтоливарного заводу за 1945—1965 р. (289 справ), заводу контрольно-вимірювальних приладів за 1952—1965 рр. (478 справ), лакофарбового заводу «Червоний хімік» за 1943—1971 рр. (624 справи), моторобудівельного заводу «Серп і молот» за 1956—1962 рр. (556 справ), Ізюмського оптико-механічного заводу за 1953—1965 рр. (553 справи заводу шляхових машин за 1945—1966 рр. (595 справ), заводу «Теплоавтомат» за 1943—1965 рр. (680 справ), Чугувського заводу тракторних деталей за 1959—1965 рр. (180 справ).

Серед документів цих підприємств є матеріали про випуск і якість продукції, впровадження нової техніки, дальшу механізацію та автоматизацію виробництва, передові технологічні процеси. Зібрано багато документів з питань розробки нормативів та виробничих процесів, ефективності впровадження раціоналізаторських пропозицій і зниження собівартості продукції, про соціалістичне змагання та роботу бригад комуністичної праці, капітальне будівництво і капіталовкладення, наукову організацію праці (НОП), діяльність заводських комітетів профспілок тощо.

Сільське господарство області відображене у матеріалах обласного управління сільського господарства за 1962—1965 рр. (849 справ), уповноваженого Міністерства заготівель СРСР по Харківській області за 1943—1956 рр. (120 справ), інспектури державної комісії по сортовипробуванню сільськогосподарських культур в Харківській області за 1959—1968 рр. (500 справ), обласного об'єднання «Сортосемовощ» за 1938—1971 рр. (192 справи), обласної ветеринарної науково-виробничої лабораторії за 1944—1968 рр. (360 справ) і обласної контори бджільництва за 1944—1965 рр. (245 справ). Документи висвітлюють стан та розвиток сільського господарства області. На їх основі можна проаналізувати процес електрифікації і механізації сільського господарства, ефективність використання посівних площ, досягнення високих врожаїв зернових та технічних культур, зміцнення колгоспів і радгоспів кваліфікованими кадрами, створення кормової бази, роботу шкіл передо-

вого досвіду, сортовипробування зернових, городніх і технічних культур, виведення нових сортів та їх посіви в колгоспах і радгоспах, результати соціалістичного змагання.

Архів прийняв на зберігання документи ордена Леніна будівельно-монтажного тресту № 86 за 1943—1962 рр. (481 справа) і тресту промислового будівництва № 3 за 1959—1965 рр. (209 справ). З матеріалів цих фондів дізнаємося про відбудову старих і будівництво нових підприємств Харкова, про монтаж технічного устаткування, санітарно-технічні і електротехнічні роботи на цих підприємствах.

Для вивчення процесів культурного будівництва значний інтерес становлять документи харківських вищих учбових закладів: ветеринарного інституту за 1943—1960 рр. (221 справа), зооветеринарного — за 1960—1966 рр. (354 справи), зоотехнічного — за 1928—1941, 1943—1960 рр. (535 справ), Інституту інженерів залізничного транспорту за 1932—1970 рр. (1470 справ), фармацевтичного — за 1953—1965 рр. (57 справ), Інституту механізації і електрифікації сільського господарства за 1930—1969 рр. (435 справ), автомобільно-шляхового — за 1930—1971 рр. (1407 справ). Матеріали висвітлюють не тільки навчальну роботу вузів, підготовку висококваліфікованих фахівців, опанування ними найновіших досягнень науки і техніки, але й велику науково-дослідну роботу факультетів і кафедр, студентських наукових товариств і конструкторських бюро, навчання студентів із зарубіжних країн, наукові відрядження викладачів до країн соціалістичної співдружності, творчі зв'язки науковців з виробництвом.

Цінним надходженням, що висвітлює культурний розвиток області, є документи музею Великої Вітчизняної війни за 1943—1945 рр. (12 справ) і Історичного музею, про збір експонатів для музею, про них розповідають про історію і відбудову музею, про збір експонатів для музею, про підготовку виставок різної тематики. Цікавими є описи експонатів, статті науковців, документи про проведення археологічних розкопок, путівники по рідному краю, краєзнавчі відомості про райони, області і Харків, про стан районних музеїв, передачу подарунків угорського Народного музею та інші.

Важливе значення мають фонди установ охорони здоров'я і, зокрема, документи лазарету для інвалідів Вітчизняної війни за 1946—1969 рр. (215 справ) і туберкульозного лазарету для інвалідів Вітчизняної війни за 1946—1966 рр. (362 справи). У документах відбивається діяльність лазаретів, стан медичного та профілактичного обслідування інвалідів війни.

Робота профспілкових органів висвітлена в документах фонду обласного комітету профради робітників і службовців сільського господарства і заготівель за 1953—1970 рр. (499 справ) і шляхового комітету профради робітників залізничного транспорту за 1943—1968 рр. (1219 справ). У стенограмах і протоколах конференцій, пленумів, нарад та інших документах цих

фондів є відомості про організацію профспілок, подальше розгортання соціалістичного змагання, мобілізацію творчої ініціативи, ентузіазму і всеростаючої активності трудящих мас на боротьбу за дальший розвиток продуктивних сил нашої країни, безперервний технічний прогрес, підвищення продуктивності праці, виконання і перевиконання кожним підприємством сільського господарства і транспорту державних планів і соціалістичних зобов'язань, за створення матеріально-технічної бази комунізму.

Історію розвитку фізичної культури і спорту в області у післявоєнні роки висвітлюють документи фондів обласної ради всесоюзного профспілково-кооперативного ордена Леніна добровільного спортивного товариства «Спартак» за 1944—1970 рр. (635 справ) і обласного комітету добровільного товариства ДТСААФ за 1943—1970 рр. (670 справ). У документах відображено навчання спортсменів-розрядників, розвиток виробничої гімнастики, спартакіади, змагання, огляди, кроси, підготовку населення до протиповітряної оборони та саперів по розмінуванню і збиранню трофеїв, про членство товариств. Архівні матеріали свідчать про підвищення ролі громадських організацій у період будівництва розгорнутого соціалістичного суспільства.

Надійшли до облдержархіву фонди фінансових установ: обласної контори будівельного банку за 1961—1966 рр. (146 справ) та обласного управління державно-

го страхування за 1938, 1943—1968 рр. (457 справ), в яких відображено розвиток державного бюджету.

Відомості про постачання природним газом області, про міські газові господарства, електростанції і промислові підприємства України, Молдавії і РРФСР знаходяться у документах ордена Леніна управління магістральних газопроводів за 1960—1966 рр. (335 справ).

Комплектується облдержархів також і документами з райдержархівів. Минулого року надійшли матеріали з Балаклійського, Боровського, Двурічанського, Вовчанського, Валківського, Золочівського, Ізюмського, Куп'янського, Первомайського і Чугуївського районів області. Це документи райвиконкомів, їх відділів і сільських Рад районів. Вони відбивають розвиток народного господарства та культури в цих районах.

Архів поповнився також документами особового походження. Так, у 1971 р. в неупорядкованому стані надійшов фонд відомого українського радянського психоневролога Костянтина Івановича Платонова, а в 1974 р. після науково-технічної обробки цей фонд сформовано у 335 справ.

Документи, що надійшли до Харківського облдержархіву, є цінним джерелом для вивчення життя і діяльності трудящих Харківщини в період соціалістичного і комуністичного будівництва використовуватимуться у наукових, народногосподарських та агітаційно-пропагандистських цілях.

М. А. Рябова



СОЦІАЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА КІРОВОГРАДЩИНИ. 1917—1941.

Збірник документів і матеріалів *.

К., «Наукова думка», 1974, 285 с.

У збірнику вміщені документи Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Партійного архіву Кіровоградського обкому Компартії України і Кіровоградського обласного державного архіву, Партійного архіву Одеського обкому Компартії України, Одеського обласного державного архіву та матеріали періодичної преси. До збірника додано примітки, показчик колективних господарств, географічний показчик, список скорочень та перелік документів.

Збірник складається з таких розділів: 1. Виникнення перших колективних господарств (1917—1920 рр.); 2. Колгоспне будівництво в період підготовки суцільної колективізації (1921—1929 рр.); 3. Здійснення суцільної колективізації (1929—1932 рр.); 4. Організаційно-господарське зміцнення колгоспів (1933—1941 рр.).

Внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі взяли державну владу до своїх рук. Командні позиції в економіці зайняв пролетаріат і це зумовило докорінні зміни в долі мільйонів трудящих селянських мас, відкрило нові шляхи до розвитку села.

Початок аграрним змінам, які викликали глибокі соціально-економічні перетворення на селі, поклав ленінський Декрет про землю, яким відкривається перший розділ рецензованого збірника. Революційно-демократичні перетворення в аграрних відносинах у перші роки Радянської влади сприяли виникненню перших колективних господарств у землеробстві соціалістичного типу: комун, артільей, товариств спільного обробітку землі. В період

1917—1920 рр. на Україні, в тому числі й на Кіровоградщині, через несприятливі тогочасні історичні умови, викликані військовою інтервенцією та громадянською війною, вони не набули належного розмаху.

Навесні 1918 р. по всій Україні налічувалося близько 50 сільськогосподарських артільей і товариств спільного обробітку землі¹. Розв'язання аграрного питання мало величезне значення для зміцнення союзу робітничого класу і трудового селянства, класової бази соціалістичної революції.

У збірнику вміщено резолюцію III Всеукраїнського з'їзду Рад стосовно земельного питання від 9 березня 1919 року, а також циркулярний лист ЦК КП(б)У до всіх повітових і волосних парткомів про додержання добровільності в справі організації сільськогосподарських комун та артільей. Ці та інші документи свідчать, що партія і Радянська держава в роки громадянської війни і військової інтервенції приділяли неослабну увагу розв'язанню аграрного питання, що є органічною частиною теорії соціалістичної революції.

Другий розділ присвячено документам, які розкривають величезну організаторську і господарську діяльність партії у створенні передумов для переходу до суцільної колективізації сільського господарства. Серед них: організація культурно-показових станцій, подання Радянською державою фінансової і матеріальної допомоги сільськогосподарським комунам, артілям і товариствам спільного обробітку землі, підготовка кадрів для сільського господарства та інші. Вживалися заходи щодо створення літератури, призначеної для пропаганди колективізації сільського господарства, для піднесення рівня сільськогосподарських знань селянина.

* Редакційна колегія: П. О. Боковиков, Л. М. Глазов (відповідальний редактор), Ф. П. Дзядох, Т. С. Мацюпа, О. Ф. Нагорний, І. П. Оліфіренко, О. К. Піскунов. Упорядники: Е. І. Горбунова, М. С. Карамішева, Т. В. Михайлова, І. А. Пархоменко.

¹ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. I, К., 1967, стор. 356.

У цей період розгортається також шеска робота по поданню допомоги міста селу, створення товариств культмички тощо.

Закінчується розділ показом розвитку колективізації на Кіровоградщині на кінець 1929 р.

Третій розділ охоплює документи, які висвітлюють хід колективізації сільського господарства. В документах показано діяльність партійної організації і Рад Кіровоградщини щодо здійснення суцільної колективізації, яка проходила в гострій класовій боротьбі. Перед нами постають героїчні сторінки боротьби робітничого класу і трудового селянства за перемогу соціалізму на селі. Багато документів присвячено ролі МТС, шефству міських промислових підприємств над селом, допомозі в здійсненні колективізації. Дуже цінними є матеріали, які показують, що перехід до політики суцільної колективізації широко підтримували селянські маси Кіровоградщини.

Питання організаційно-господарського зміцнення колективних господарств розглядається в четвертому розділі збірника, який охоплює період з 1933 до 1941 р. У цей час на перший план висуваються проблеми зміцнення трудової дисципліни в колгоспах, дальшого технічного озброєння сільського господарства, підготовки кадрів. У збірнику розкривається діяльність партійних організацій у розгортанні соціалістичного змагання, впровадження в усі галузі господарства стахановських методів праці, агротехнічного навчання найширших колгоспних мас, підготовки кадрів для сільськогосподарського виробництва.

Позитивним є те, що упорядники збірника не обминули документів, які висвітлюють роль районних партійних організацій і колгоспних комуністів у розв'язанні завдань піднесення сільського господарства тих часів.

Багато документів збірника відображають великі соціально-політичні зміни на селі, породжені перемогою соціалістичних виробничих відносин у сільському господарстві. Піднесення матеріального добробуту й освітнього та культурного рівня сільського населення, зростання політичної свідомості колгоспників сприяли розвит-

кові їхньої творчої енергії й ініціативи. Широко розгалужується мережа культосвітніх установ — колбудів, театрів, бібліотек тощо. Ліквідація неписьменності і піднесення рівня культури трудівників села сприяли щорік більшому розповсюдженню книжок, газет, журналів.

Разом з цим хотілося б висловити й деякі пропозиції та побажання щодо змісту збірника.

Однією з найважливіших умов перемоги соціалізму на селі була ідейно-політична діяльність Комуністичної партії в соціалістичному перевихованні багатомільйонних мас селянства, боротьбі з дрібновласницькими пережитками. Величезну роботу в цьому відношенні виконували місцеві партійні і комсомольські організації. На жаль, не в усіх розділах збірника ми знаходимо документи і матеріали, які б висвітлювали це питання.

Документи ж збірника не відбивають не лише тієї великої ролі, що її відігравала сільська молодь у перемозі колгоспного ладу, а й партійного керівництва колгоспними комсомольськими організаціями.

Партія і Радянський уряд завжди дбали про зміцнення оборонної могутності нашої Батьківщини, надаючи величезного значення військовій підготовці трудящих, вихованню готовності всіх зі зброєю в руках стати на захист здобутків Жовтня, якщо в цьому виникне потреба. Велику військово-патріотичну й оборонно-масову роботу вели на селах партійні і комсомольські організації, і це, певна річ, повинно було відбитися на сторінках збірника. На жаль, такого не сталося.

Помічені деякі помилки. Так, на стор. 244 збірника документ № 167 датований 16 серпня 1941 р., але, як видно зі змісту цього документа, ухвалено його було значно раніше, до початку Великої Вітчизняної війни.

Проте названі недоліки не знижують загальної позитивної оцінки збірника, який стане серйозним вкладом у джерелознавчу базу історико-партійної науки і подасть велику допомогу тим, хто вивчатиме діяльність партійних організацій Кіровоградщини у справі соціалістичних перетворень сільського господарства.

В. К. МИХАЙЛИК

ПРЕСА ЯК ДжЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА (1921—1941 рр.).

К., «Наукова думка», 1975, 106 с.

Дослідження історії робітничого класу — важливе завдання радянської історичної науки. На всіх етапах революційної боротьби і соціалістичного будівництва він завжди був у перших лавах борців, проявив мужність і стійкість, безмежну відданість справі Комуністичної партії, ідеям комунізму.

Дослідження різних аспектів історії ро-

бітничого класу як провідної сили радянського суспільства завжди становить великий науковий інтерес. За останні роки на Україні підготовлено ряд цінних досліджень з історії робітничого класу республіки, які схвально оцінила громадськість. Розробка джерельної бази з цієї проблеми все більше привертає до себе увагу науковців у зв'язку з поглибленням

вивчення і створенням узагальнюючих праць в галузі історичної науки. Певним вкладом у вивчення даної теми є монографія В. П. Сидоренко «Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921—1941 рр.)».

Відомо, що радянська преса протягом свого існування була і є важливою зброєю Комуністичної партії в ідейно-виховній роботі, в розвитку культури, в організації трудящих мас на виконання завдань соціалістичного і комуністичного будівництва. У книзі досліджуються три головні напрями: 1) висвітлення в пресі виробничої діяльності робітничого класу; 2) показ пресою підвищення виробничої кваліфікації робітників і освоєння ними передової техніки; 3) розкриття пресою провідної ролі робітничого класу в суспільно-політичному житті республіки.

Побудована за такою тематикою монографія дала змогу автору зупинитися на значних явищах суспільного життя, розкрити особливості того періоду, показати в усій повноті процес розвитку робітничого класу Української РСР. У «Вступі» зроблено історіографічний аналіз питання, подано характеристику використаних джерел, визначено основні напрями дослідження.

У першому розділі «Преса про виробничу діяльність робітничого класу України» авторка зосереджує увагу дослідників на ролі робітничого класу у відбудові промисловості республіки. Подаються матеріали про висвітлення на сторінках періодичних видань зародження і розгортання масового соціалістичного змагання та стахановського руху як важливих чинників піднесення виробництва.

У другому розділі «Підвищення виробничої кваліфікації робітників і освоєння ними передової техніки» авторка всебічно розглядає процес підготовки нових кадрів робітничого класу та підвищення кваліфікації робітників. Ґрунтовним є матеріал про зростання технічного рівня робітничого класу та формування з його середовища виробничо-технічної інтелігенції. Достатньо змістовним є параграф про технічну творчість робітничого класу Української РСР.

В останньому, третьому розділі «Висвітлення у пресі провідної ролі робітничого класу в суспільно-політичному житті республіки» В. П. Сидоренко наводить конкретні і вагомі приклади про участь робітників у державному управлінні, в діяльності щодо зміцнення союзу робітничого класу і селянства, в допомозі (як матеріальній, так і духовній) міста селу.

Добре враження справляє останній параграф третього розділу «Зв'язки робітничого класу України з трудящими братніх республік та з міжнародним пролетаріатом».

Даючи всебічний і ґрунтовний аналіз

преси, авторка розкриває її роль у вихованні Комуністичною партією мас у дусі пролетарського інтернаціоналізму, ленінської дружби народів СРСР. Значне місце у монографії займає питання про роль преси Радянської України у вихованні трудящих республіки в дусі міжнародної пролетарської солідарності. В роботі висвітлено також питання про значення періодичних видань у повсякденній пропаганді ленінських принципів зовнішньої політики Країни Рад, зростання міжнародного авторитету СРСР.

На численних прикладах показано, що тема дружби висвітлювалася в кожному номері газет у вигляді інформацій, кореспонденцій, пропагандистських статтях, а також на спеціально присвячених сторінках.

Одержуючи велику безкорисливу допомогу від Російської Федерації та інших братніх республік, Україна в свою чергу теж всіляко сприяла їм у піднесенні народного господарства і розвитку матеріальної і духовної культури. Преса показувала, як трудящі Української РСР, свідомі свого інтернаціонального обов'язку, допомагали народам братніх республік зміцнювати цю священну дружбу. Преса України активно пропагувала ленінські ідеї братерського союзу і єдності трудящих республік з трудящими капіталістичних країн, з національно-визвольним рухом народів колоніальних і залежних країн, глибоко показувала необхідність їх взаємної підтримки в боротьбі проти імперіалізму. Цей розділ справляє найкраще враження.

В. П. Сидоренко виконала великий обсяг роботи, опрацювавши, систематизувавши й узагальнивши матеріали з досліджуваної проблеми. Вона аналізує основні явища, подає найхарактерніші факти, які стверджують основну тезу — преса була важливим фактором життя й боротьби робітничого класу і тому зберігає для історичної науки важливе джерелознавче значення. Монографія вводить в науковий обіг багато нових матеріалів, сприяє ширшому використанню дослідниками цього джерела історичного пізнання.

Позитивно оцінюючи монографію В. П. Сидоренко, хочеться висловити і деякі зауваження. Як в першому, так і в другому розділах помічається розтягнутість тексту, нагромадження великого конкретно-історичного матеріалу. На жаль, авторка подає обмаль висновків. Неясно, чому в науковому дослідженні замість «Висновків» подається «Післямова», як у художньому творі.

Монографія В. П. Сидоренко «Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва» буде корисним посібником для істориків, викладачів та студентів історичних факультетів.

Л. Д. ВІТРУК

По сторінках зарубіжних архівознавчих видань

«ARCHIVNÍ ČASOPIS» («АРХІВНИЙ ЧАСОПИС»), КВАРТАЛЬНЕ ВИДАННЯ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЧЕСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРАГА (ЧССР), 1973, № 1—4

Квартальне періодичне видання «Архівний часопис» архівістів Чеської Соціалістичної Республіки випускається у світ із загальною пагінацією всіх номерів за рік, що за 1973 р. становить 240 сторінок. Матеріали кожного номера розташовані за такими рубриками: 1. Загальна частина; 2. Повідомлення; 3. Література.

Загальна частина містить статті з питань організації і удосконалення архівної справи.

Повідомлення стосуються заснування нових архівів, роботи курсів підвищення кваліфікації архівістів, ювілейних виставок та інших визначних подій в діяльності чеських та зарубіжних архівістів.

У рубриці «Література» розглядаються рецензії на опубліковані історичні збірники, монографії, путівники архівів, підручники з архівістики та допоміжних історичних дисциплін тощо.

Перший номер журналу починає загальну рубрику (стор. 1—40) передовою статтею «Січень 1948 відкрив шлях до соціалістичної архівної справи» (стор. 1—4). У ній розглянуті досягнення чеських архівістів за 25 років народної влади, відзначається, що за цей час архівну справу в ЧССР було централізовано, докорінно реорганізовано і поставлено на службу народові.

Стаття І. Чарєка «Зауваження до опису штампів» (стор. 4—16) присвячена проблемі класифікації штампів середньовічних ремісничих цехів. В ній детально розглядаються матеріал, форми, рисунки, написи штампів. В статті дається список ремісничих професій середньовічної Чехії за алфавітом з описанням рисунків та їх варіантів на штампах відповідних цехів, наводиться довідкова література з питань сфрагістики чеською і німецькою мовами.

Ф. Мартінек у статті «Огляд та оцінка деяких методів консервації документів» (стор. 17—26) на основі вивченої літератури та практичного досвіду розглядає методи імпрегнації і ламінації, дезінфекції, вживання фунгіцидів тощо. До статті додається список використаної літератури з питань консервації документів на паперовій основі, виданої чеською, англійською, німецькою і російською мовами.

Я. Врбата у своїй статті «Відбір документів на державне зберігання як відкрита проблема» (стор. 26—36) висвітлює питання наукової оцінки документів, особливо відомчих установ, визначення терміну зберігання окремих документів у комплексі всієї документації фондоутворювача і стосовно до вищестоящих органів, співвідношення між оригіналом і копією тощо.

У статті К. Долісти «Раніше невідомий лист Індржіха (Генріха) Хорутанського від 28 січня 1309 р.» (стор. 36—40) викладені обставини виникнення листа чеського короля Індржіха Хорутанського, надісланого оломоуцькому єпископу Яну. В ньому король просить єпископа Яна відстрочити до його приїзду розв'язання суперечки між Індржіхом (Генріхом) Ліхтентштейнським та настоятелем Коуницького монастиря Герлахом про патронатне право щодо парафіяльної церкви в Микулові.

Лист становить собою цікаву юридичну пам'ятку середньовічної Чехії. Сам документ вміщений в кінці статті мовою оригіналу (латинською).

Розділ «Повідомлення» (стор. 40—49) знайомить читачів з роботою Нового Угорського центрального архіву, створеного в 1969 р. на основі Угорського національного архіву для зосередження в ньому документів з історії демократичних перетворень та соціалістичного будівництва в Угорщині; із звітом про курси для працівників відомчих архівів Чехії, організовані в 1972 р.; повідомленням про організацію виставки в Опаві до 25-ої річниці Січня; некрологом пам'яті чеського архівіста з м. Коліна В. Прашека.

Розділ «Література» (стор. 61—63) містить рецензії на десять видань, серед яких можна виділити такі, як огляд журналу словацьких архівістів «Slovenská archivistika» № 2 за 1971 р.; рецензію на книгу американського архівіста Е. Познера «Архіви в стародавньому світі»; статтю Г. Барчака, С. Навроцького і Ч. Влодарського з польського журналу «Archejon» за 1971 р. про проблеми наукової інформації в державних архівах; книгу датського архівіста Г. Йоргенсена про архіви скандинавських країн (Данії, Фінляндії, Фарерських островів, Ісландії і Швеції). Решту матеріалів цього розділу складають рецензії на збірники, каталоги, монографії, видані на основі архівних документів, в основному з історії середньовіччя.

Загальна рубрика (стор. 65—107) другого номера журналу починається з редакційної статті «До 90-річного ювілею Вацлава Войтішека» (стор. 65). Стаття займає чільне місце в цьому номері саме тому, що дев'яносторічному ювілярові академіку В. Войтішеку, який і зараз активно займається науковою та педагогічною діяльністю, присвячений майже весь другий номер.

О. Сладек у статті «Нова постанова про відомчі архіви» детально аналізує постанову Міністерства внутрішніх справ ЧССР про відомчі архіви від 30 листопада 1972 р. (№ 2, стор. 66—74). Ця постанова визначає функції, права і обов'язки архівів підприємств, установ і організацій, порядок і методи проведення експертизи наукової цінності їх документації та ін.

У статті Д. Цулкової «Удосконалення науково-довідкового апарату архівного фонду з допомогою предметно-тематичного покажчика» (стор. 74—85) викладаються методи складання покажчиків до окремих важливих фондів, так званих описів-покажчиків*.

«Використання в діловодстві обчислювальної техніки» — так називається стаття Я. Сетиковського і Т. Фіали (№ 2, стор. 86—92), в якій послідовно розглядаються такі питання, як прийняття до обчислювального центру та уточнення замовлень, підготовка даних та обробка інформації.

М. Бауєрова у статті «Використання архівних документів на народному підприємстві «Шкода — Пльзень» (стор. 93—107) висвітлює питання форм і методів використання документації старого чеського підприємства транспортних засобів в політичних, культурно-освітніх та народногосподарських цілях.

Рубрика «Повідомлення» другого номеру (стор. 107—120) доводить до відома архівістів такі події, як конференція «Круглого стола архівів» в Люксембурзі у квітні 1973 р.; конференція архівістів комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн в червні 1973 р.; 25-й Міжнародний семінар архівістів у Парижі; семінар працівників відомчих архівів та відділів технічної інформації в Пльзені; некролог пам'яті словацького архівіста Й. Мазура; 80-річний ювілей чеського архівіста з м. Билини А. Мертена.

* Див. також: Л. Б. Петанна. Составление описей-указателей. — «Советские архивы», 1970, № 3, стор. 91—94.

У рубрику «Література» третього номера (стор. 120—128) ввійшли рецензії на такі видання, як путівник окружного архіву в Світавах; збірник про історію чеської війни (1618—1621 рр.), який є другим томом видання «Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia» («Чеські документи з історії тридцятилітньої війни»); тематичний каталог Й. Ганеша «Похід Наполеона в Росію 1812—1813 (Документи про участь австрійського допоміжного корпусу в листуванні Карла фон Шварценберга)»; підручник дипломатики доцента Братіславського університету Дарини Леготської.

«Загальна частина» третього номера журналу відкривається статтею М. Белоглавека «Протоколи засідань рад і пленумів національних комітетів та їх обробка» (№ 3, стор. 129—139), де розглядаються структура і функції згаданих органів місцевої влади та особливості науково-технічної обробки їх документів.

Цікавій проблемі присвячена стаття Т. Фіали «Архівна обробка технічної документації» (стор. 139—142). Автор відзначає, що документація такого роду має велике господарське значення, але в архівах не завжди вміють точно визначити науково-практичне значення окремих її видів, виділити копії та ін. Консультації з проектними, будівельними та виробничими організаціями дали можливість опрацювати цілий ряд методичних посібників з архівної обробки технічної документації. Ці посібники в 1971 р., потім з деякими змінами та доповненнями в 1973 р. були об'єднані у «Правилах архівної обробки технічної документації», виданих Міністерством внутрішніх справ ЧССР. У «Правилах» розглядаються такі проблеми, як «Місце технічної документації в загальнодержавному архівному фонді», «Упорядкування», «Описання», «Розміщення технічної документації в архіві». Т. Фіала вважає, що ці «Правила» вимагатимуть згодом внесення до них уточнень і доповнень. У них не вирішено, зокрема, питання про місце технічної документації в структурі архівного фонду, оскільки є фонди, які складаються повністю з такої документації (проектні організації), і такі фонди, що містять в собі лише певну частину її, іноді досить незначну.

І. Плехачек у статті «Річний баланс фінансової установи як історичне джерело» (№ 3, стор. 143—155) докладно аналізує цю різновидність документів, підкреслюючи, що річний баланс є таким джерелом, яке широко і всебічно характеризує господарську ситуацію досліджуваної установи.

Стаття Е. Власака «Організаційні принципи вчительських профспілок» (№ 3, стор. 155—165) висвітлює розвиток організаційної структури згаданих профспілок від середини XIX ст. до нашого часу. Автор показує, що в соціологічному плані профспілковий рух робітників і рух вчителів зближувався на чеських землях, тому що вчителі складали прошарок інтелігенції з найбільш демократичними переконаннями. Саме ці демократичні тенденції в профспілковому русі вчителів сприяли виникненню серед робітничих і вчительських профспілкових організацій єдиної громадської організаційної сукупності «Революційного профспілкового руху», коли суспільство в Чехословаччині досягло в своєму історичному розвитку соціалізму. Фонди вчительських профспілок країни добре збереглися і більша частина з них знаходиться зараз у Центральному профспілковому архіві в м. Празі.

Рубрика «Повідомлення» (№ 3, стор. 165—174) охоплює відомості про Чехію і чехів з XIX до XX ст. в Люблянському архіві Словенії (СФРЮ) та некролог, присвячений пам'яті чеського історика професора Н. Нештора.

Серед рецензованих робіт у розділі «Література» третього номеру (7 рецензій на стор. 175—184) звертає увагу оцінка таких із них, як збірник державного архіву в Опаві «До 50-річчя заснування Комуністичної партії Чехословаччини», путівник по державному архіву в Пра-

зі (вип. 3). Інші рецензії присвячено збірникам, монографіям і щорічникам з історії чеських земель XIV—XVIII ст.

Четвертий номер журналу повністю складається зі статей про особові фонди в архівах. Це передова стаття А. Богача «Рукописні документи в архівах» (стор. 185—206). Автор вважає, що для орієнтації в особових фондах документів про діячів мистецтва, науки, культури необхідно знати особливості розвитку тієї чи іншої ділянки громадського життя, якою займався фондоутворювач. У статті приділена увага розміщенню матеріалів в описах, додержанню принципу походження в комплектуванні, особливостям архівної обробки і поповнення особових фондів.

М. Вурмова в дискусійній статті «Описання і каталогізація рукописних документів в державних архівах» (стор. 208—212) приходить до висновку, що не важливо, наскільки детально опрацьовані правила щодо упорядкування рукописних документів, тому що їх невичерпна різноманітність вимагає врешті від архівіста певної гнучкості в їх обробці, що цілком виключає будь-яку шаблонність. В статті виділяються типові групи документів, які входять до особових фондів, розглядаються особливості у складанні заголовків та науково-довідкового апарату, визначенні розділів та підрозділів каталога.

Стаття К. Черного «Рукописні документи діячів науки і техніки та обробка цих документів в Національному технічному музеї» (стор. 212—214) повідомляє, що в цьому музеї зберігаються як колекції документів особового походження кількох осіб, так і фонди окремих осіб, що мали заслуги в розвитку науки і техніки, або таких, які не були видатними діячами, але зібрали цікавий матеріал з розвитку якогось заводу чи галузі промисловості. Ці фонди поступово поповнюються за рахунок кореспонденції, фотографій тощо, які знаходяться у їхніх родичів. На думку автора, зміни в організації науки, інший життєвий стиль нашої епохи, розвиток телекомунікаційних засобів і пов'язане з цим зменшення листування поряд з іншими чинниками, в перспективі приведуть до того, що особові фонди майбутніх часів втратять своє значення й актуальність.

А. Халула в статті «Обробка фондів наукових і політичних діячів в Національному музеї» (стор. 214—219) висвітлює питання науково-технічного упорядкування фондів істориків, природознавців, державних та громадських діячів.

Рубрика «Повідомлення» (№ 4, стор. 219—231) доводить до відома архівістів такі події, як семінар в Пльзені, присвячений проблематиці особових фондів в архівах; курси для працівників відомчих архівів в 1973 р.; конференція з питань допоміжних історичних дисциплін в Польщі; курс бібліотекознавства для працівників архівних бібліотек; ювілей чеського архівіста Й. Крживки; некролог пам'яті чеського архівіста В. Клейнгампеля.

Розділ «Література» цього номеру містить шість рецензій на різні видання, зокрема, на журнал словацьких архівістів «Slovenská archivística», № 1 за 1972 р.; путівник по архівах Москви і Ленінграда американського історика П. К. Грімстед; югославський (хорватський) підручник з допоміжних історичних дисциплін.

Журнал архівістів Чеської Соціалістичної Республіки за 1973 р., як і за минулі роки, є цікавим і корисним виданням не тільки для архівістів, але й для загалу істориків, краєзнавців та інших, оскільки в ньому висвітлюється широке коло актуальних питань методики й практики архівної справи та дається інформація про видання історичних праць і збірок документів.

С. О. КУЗЬМІН

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

У КОЛЕГІЇ ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

13 березня 1975 року відбулося чергове засідання Колегії Головархіву УРСР, на якому було розглянуто питання про хід підготовки до XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів», що проходить 2—5 вересня 1975 р. в Києві. З інформацією виступив голова Організаційного комітету начальник відділу наукового використання документів та інформації Головархіву УРСР Б. Д. Нененко.

Він відмітив, що Організаційним комітетом, відділами Головархіву УРСР і центральними державними архівами УРСР, розміщеними в м. Києві, проведена значна робота з підготовки до конференції. Урядом Республіки затверджено розроблені Головархівом УРСР основні заходи по підготовці до цієї важливої події, визначені місце і строки проведення конференції. Колегія Головархіву УРСР на підставі цього у липні 1974 р. схвалила конкретні заходи, які знайшли відповідне відображення у планах роботи центральних архівних установ УРСР. Для контролю за виконанням намічених заходів створено Організаційний комітет.

За час, що минув, в республіці здійснено великий обсяг робіт в справі зміцнення матеріально-технічної бази центральних державних архівів, поліпшення умов зберігання документів і наведення зразкового порядку у їхніх архівосховищах. В січні 1975 р. введено в експлуатацію нове приміщення Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР корисною площею 3265 кв. м, балансовою вартістю 1 млн. 12 тис. крб. та розрахованого на зберігання 50 тис. коробок кінодокументів, 100 тис. коробок магнітних звукозаписів і 20 млн. негативів фотодокументів. Закінчується реконструкція будинку Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР. Завершено будівництво і введено в дію систему кондиціонування повітря у архівосховищах головного корпусу комплексу споруд центральних державних архівів УРСР у м. Києві.

З метою раціонального використання площі архівосховищ у головному корпусі частково реконструйовано стелажне обладнання, переміщено за уточненими схемами понад 1,5 млн. справ найбільш актуальних архівних фондів. В Центральній

реставраційній майстерні Головархіву УРСР виготовлено майже 70 тис. картонних коробок, що дало можливість закартонувати у ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР і у м. Києві, ЦДАМЛМ УРСР 1,5 млн. справ.

Для підвищення інформаційного рівня науково-довідкового апарату в ЦДАЖР УРСР і ЦДІА УРСР у м. Києві відредатовано, передруковано і звірено 44 тис. тематичних карток з основних розділів систематичних каталогів; підготовлено до передруку 56 тис. карток; удосконалюються описи на документи провідних фондів архівів.

Здійснено заходи по технічному оснащенню Центральної реставраційної майстерні, ремонту службових приміщень і архівосховищ головного корпусу комплексу споруд ЦДА УРСР.

Відібрано документи для виставки «Державні архіви Української РСР», яка складатиметься з трьох розділів: «Архівне будівництво в Українській РСР», «Унікальні документи державних архівів УРСР», «Видання документів і науково-довідкової літератури по фондах державних архівів УРСР». У видавництво «Наукова думка» передано рукопис монографії «Радянське архівне будівництво на Україні. 1917—1973 рр.». Ведеться підготовка спеціального номера науково-інформаційного бюлетеня «Архіви України» та розпочато зйомки короткометражного фільму про діяльність архівних установ республіки. Ці заходи присвячені конференції.

Відповідно плану заходів Головархіву УРСР розроблені і погоджені у встановленому порядку програма конференції, матеріали до анкети по основній доповіді «Підготовка, перепідготовка і просування по службі у архівах», а також тези доповіді «Архіви літератури і мистецтва», з якою виступатиме директор ЦДАМЛМ УРСР В. П. Коба.

Начальник Головархіву УРСР О. Г. Мітюков взяв участь в засіданнях Бюро по підготовці XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів» у жовтні 1974 р. в Оттаві (Канада) і в січні 1975 р. в Парижі (Франція), де виступив з інформацією і представив необхідні матеріали.

Досягнута домовленість з відповідними установами про розміщення учасників конференції в готелях м. Києва, про забезпе-

чення їх прийому і обслуговування; про аренду приміщення для проведення конференції і обладнання його апаратурою синхронного перекладу на робочі мови конференції (російську, французьку, англійську). Виготовлено зразки емблеми, нагрудного жетона і папки учасника конференції.

Відзначивши досягнуті результати у підготовці до конференції, Б. Д. Нененко разом з тим висловив занепокоєння, що ряд заходів, передбачених планами Головархіву УРСР і центральних архівних установ УРСР, виконується ще повільно.

У виступах членів Колегії: заст. начальника Головархіву УРСР М. Г. Савченка, директорів ЦДАЖР УРСР В. В. Кузьменка, ЦДІА УРСР М. І. Крячка, ЦДАКФФД Г. С. Пшеничного, ЦДАДМЛМ УРСР В. П. Коби, Центральної реставраційної майстерні Ю. В. Галафутника, а також начальника відділу технічного оснащення, експлуатації і будівництва архівів Головархіву УРСР П. О. Хоменка, Дирекції по експлуатації комплексу споруд ЦДА УРСР В. В. Кагарлицького були порушені питання, пов'язані з необхідністю прискорення робіт по підготовці конференції, усунення недоліків у цій справі.

У заключному виступі начальник Головархіву УРСР О. Г. Мітюков, підкресливши важливість здійснених заходів по підготовці конференції, наголосив на необхідності посилити цю роботу, зосередити увагу виконавців на ще невирішених питаннях, зокрема, на завершенні реконструкції будинку ЦДАМЛМ УРСР, закінченні робіт по установці і наладці системи кондиціонування повітря в приміщенні ЦДАКФФД УРСР, наведенні зразкового порядку у сховищах ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР і ЦДАМЛМ УРСР та ін.

У прийнятому рішенні Колегія ухвалила вважати головним в роботі відділів Головархіву УРСР і центральних архівних установ УРСР у березні—вересні 1975 р. підготовку і проведення в м. Києві XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів», а також зобов'язала керівників ЦДАЖР УРСР, ЦДІА УРСР, ЦДАМЛМ УРСР, ЦДАКФФД УРСР, Дирекції по експлуатації комплексу споруд ЦДА УРСР і Центральної реставраційної майстерні до 1 липня 1975 р. здійснити основні заходи щодо підготовки конференції.

А. В. КЕНТІЙ

У ЦЕПК ГОЛОВАРХІВУ УРСР

21 березня 1975 р. відбулося чергове засідання Центральної експертно-перевірної комісії Головархіву УРСР. Було розглянуто проект «Перечня документів министерства просвещения союзной республики, республиканских и местных учреждений и организаций системы просвещения, подлежащих хранению в государственных архивах». З інформацією виступила укладач «Перечня» старший науковий співробітник ЦДАЖР УРСР Л. Л. Кінзерська. У своєму виступі вона підкреслила, що розробка згаданого проекту здійснювалася до відповідного п'ятирічного плану розвитку архівної справи в СРСР на 1971—1975 рр. Розглядуваний проект є підсумком роботи великого колективу архівних працівників. В ній брали участь: ЦДАЖР УРСР як головний виконавець, архівісти Латвійської РСР, а

також архівні установи 13 областей нашої республіки, Севастопольський міський державний архів з постійним складом документів. Л. Л. Кінзерська зупинилася на основних етапах розробки «Перечня» і принципах відбору на державне зберігання документів установ системи освіти.

Після широкого обговорення, комісія схвалила проект «Перечня» з урахуванням висловлених зауважень і побажань.

На засіданні ЦЕПК були також розглянуті акти про відбір до знищення окремих категорій документів, які не мають наукової цінності, в Хмельницькому обласному державному архіві, Харківському міському державному архіві з постійним складом документів, а також філіалі Житомирського облдержархіву в м. Бердичеві.

Н. С. БЕЗПРОЗВАННА

СЕМІНАР У ЛЬВІВСЬКОМУ ОБЛДЕРЖАРХІВІ

30 січня 1975 р. у Львівському облдержархіві відбувся науково-теоретичний семінар «Основні положення Єдиної державної системи діловодства та її практичне застосування». В роботі семінару взяли участь наукові працівники Львівського облдержархіву і Архівного відділу Львівського облвиконкому.

З доповіддю «Стандартизація документів — одна з важливих умов удосконалення діловодства і архівної справи» виступила завідувача Архівним відділом Львівського облвиконкому Н. В. Павленко. Вона відзначила, що протягом останніх років у нашій країні проведено велику роботу щодо вивчення документації в уста-

новах та вироблення норм організації діловодства. До них належать, насамперед, основні положення ЄДСД та державні стандарти на документи.

Доповідка ознайомила присутніх з таблицями нових державних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію та з альбомом стандартних форм документів архівних установ.

Старший інспектор Архівного відділу Львівського облвиконкому М. М. Павлик розповів про здійснення методичного керівництва постановкою діловодства і контролю за роботою відомчих архівів. У 1974 р. Архівний відділ значну увагу приділяв поданню методичної допомоги уста-

новам у впровадженні основних положень ЄДСД, державних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію, складанні інструкцій з діловодства та розробці номенклатур справ. Під керівництвом Архівного відділу розроблені відповідно до вимог ЄДСД інструкції з діловодства на заводах «Львівприлад», «Львівсільмаш», виробничо-технічних об'єднаннях ім. Леніна, «Електрон», «Іскра», політехнічному, поліграфічному, торгово-економічному, сільськогосподарському інститутах та інших установах.

Велику роботу Архівний відділ проводить у школі передового досвіду «Радян-

ське діловодство і канцелярська робота». В основу програми курсів і тематики лекцій покладено такі питання: основні положення ЄДСД, уніфікація і стандартизація організаційно-розпорядчої документації, впровадження стандартів ГОСТ 6.38—72 та ГОСТ 6.39—72.

Директор Львівського облдержархіву Л. М. Мінаєва наголосила, що перед архівістами стоять важливі завдання щодо впровадження ЄДСД та державних стандартів у роботу установ області.

Н. П. ГУСЕВА

РАЙОННА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У СНИГУРІВСЬКОМУ РАЙОНІ

1 лютого 1975 р. Снігурівський райвиконком Миколаївської області провів науково-практичну конференцію «Проблеми удосконалення організації і підвищення ефективності управління в державних установах району», в якій взяли участь понад 160 чоловік, в тому числі завідувачі відділами, голови і секретарі сільських Рад депутатів трудящих, директори радгоспів, керівники установ, організацій і підприємств.

З доповіддю про завдання місцевих Рад щодо удосконалення організації і підвищення ефективності управління в апараті державних установ району виступив голова виконкому районної Ради депутатів трудящих З. В. Кузьменко.

Про значення плановості як головного принципу ефективного прийому раціональ-

ної організації праці наголосив у своєму повідомленні секретар райвиконкому К. М. Ликашев.

На контролі і перевірці виконання завдань — головних факторах ефективного процесу керівництва загострив увагу учасників конференції заступник голови райвиконкому М. В. Лисянський.

Доповідачі відзначали, що у процесі виробничо-господарської діяльності велике значення має поліпшення роботи з документами, раціоналізація діловодства. Зразково поставлена організація діловодства (складання документів, оформлення і зберігання їх) сприяє також поліпшенню ефективності наукової організації праці в процесі управління.

І. С. БЕЗДІТНИЙ

ФОТОВИСТАВКА «ПАРТИЗАНИ СУМЩИНИ В БОЯХ ЗА БАТЬКІВЩИНУ»

У Сумах експонувалася пересувна документальна фотовиставка «Партизани Сумщини в боях за Батьківщину», підготовлена обласним державним архівом до 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Виставка присвячена героїчним подвигам сумських партизанів. В ній представлено понад 70 фотодокументів.

Експозиція складається з чотирьох розділів. Фотодокументи першого розділу розповідають про початок партизанського руху на Сумщині, створення партійних і комсомольських підпільних організацій і груп, перших партизанських загонів. Тут фотографії командирів і партизанів, епізоди перших сутичок з ворогом, груповий знімок учасників наради командування партизанських груп і загонів. (Нарада відбулася 19 жовтня 1941 р. у Спашчанському лісі і поклала початок новому

етапу партизанської боротьби на Сумщині).

Експонати другого розділу знайомлять відвідувачів з фотодокументами про формування на базі окремо діючих партизанських загонів великих партизанських з'єднань під командуванням С. А. Ковпака, О. М. Сабурова, М. І. Наумова, які діяли на території Сумської області, про бойові діла і побут народних месників.

Визвольним рейдом партизанського з'єднання Ковпака у ворожому тилу присвячено третій розділ виставки. Це знімки партизанських колон на марші, епізоди форсування річок, вступу народних месників у визволені населені пункти, теплих зустрічей з населенням, фоторепортаж про перебування у партизанських з'єднаннях секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка і начальника Українського штабу партизанського руху Т. О. Строкача

та вручення партизанам бойових нагород, фотознімки партійних і комсомольських зборів, прийняття присяги в загонах з'єднання.

Фотодокументи четвертого розділу переносять нас у розташування I Української партизанської дивізії ім. Ковпака. Тут фотографії прапороносців дивізії з бойовими знаменами, партизанів, що слухають повідомлення з Москви, фотографії батареї дивізії та її розвідки, захопленої трофейної зброї, шиккування в одному з полків перед виходом на бойове завдання,

фотографії командирів, членів партійного і комсомольського активу дивізії.

Виставка експонується в міському кіно-театрі «Космос». Її вже оглянуло понад 25 тис. чол. Одночасно в приміщенні обласного архіву відкрилась виставка документів і фотографій «Великий Перемозі — 30 років». Вона знайомить відвідувачів з подіями, які відбувалися на території Сумської області в роки Великої Вітчизняної війни.

В. С. МАЛКІЛЬ

«РАДЯНСЬКА БУКОВИНА — ФРОНТУ»

«Радянська Буковина — фронту» — цей темі присвячено підготовлений Чернівецьким державним архівом, Партархівом Чернівецького обкому Компартії України та обласною організацією українського товариства охорони пам'яток історії та культури черговий номер фотогазети «Мовою документів».

Понад 60 фотодокументів розповідають про діяльність партії щодо організації та зміцнення тилу, яка проводилася під лозунгом: «Все для фронту, все для перемоги!»

Неоцінним внеском у розгром фашистських загарбників була самовіддана праця робітників фабрик, заводів і трудового селянства. У фотогазеті вміщено ілюстрації про комсомольсько-молодіжну бригаду Чернівецького заводу метало-виробів, яка стала на трудову вахту в ім'я Перемоги. Кожен з її членів виконував дві-три денні норми. Це було свідченням високої трудової та політичної активності молодих буковинських робітників.

Трудаці Чернівецької області брали активну участь у створенні фонду оборони — в добровільному зборі коштів і продовольства для Червоної Армії, в ім'я перемоги над ворогом. Яскравим виявом патріотичних почуттів населення Буковини було рішення збудувати танкову колону «Радянська Буковина».

Цікавим документом фотогазети є телеграма медичних працівників Чернівецької обласної лікарні, які першими підхопили цей патріотичний почин і зібрали 105 260 крб. на збудування цієї колони. Тільки внесок селян с. Великий Кучурів становив 31 тис. крб. Працівники Чернівецького аптекоуправління внесли на будівництво танкової колони «Радянська Буковина» 54 500 крб. Комсомольці і молодь Хотинського району зібрали 25 тис. крб. і 600 пудів зерна. Верховний Головнокомандуючий надіслав секретарю Хотинського райкому комсомолу т. Білоусу телеграму, в якій щиро дякував за допомогу фронтові.

На адресу підприємств, установ області надходили численні телеграми-подяки. Ось одна з них: «Чернівці, начальнику

міської контори зв'язку тов. В. Дубрашеву, секретареві партійної організації тов. І. Касаткіну. Передайте працівникам міської контори зв'язку міста Чернівців, які зібрали шістдесят тисяч шістдесят п'ять карбованців на побудову танка «Чернівецький зв'язківець», братерський привіт і подяку Червоної Армії».

Трудаці Буковини віддавали для фронту свої трудові заощадження. Так, селянин Іван Колесник вніс на побудову танкової колони 1500 крб., селянин Василь Панчук вніс 1000 крб. Селяни с. Владичної внесли на збудування танкової колони 36 тис. крб., а робітник Чернівецької МТС Григорій Бабій вніс 5 тис. крб. На 27 лютого 1945 р. трудаці Буковини внесли на побудову танкової колони 11 млн. 105 тис. крб.

Тисячі пакунків відправляли буковинці воїнам-фронтовикам. У фотогазеті вміщено телеграму заступника начальника Головного управління бронетанкових військ Червоної Армії генерал-майора танкових військ Ліподаєва Чернівецькому обкому КП(б)У, облвиконкому та міському КП(б)У, в якій повідомлялось, що на кошти, зібрані трудацями області, збудовано танкову колону «Радянська Буковина» і передано військовій частині генерал-майора військ Скворцова.

Патріотичний рух трудаців Буковини за створення всенародного фонду оборони, за подання допомоги Червоній Армії є яскравим виявом радянського патріотизму, самовідданого служіння Батьківщині, свідченням єдності фронту і тилу, армії і народу, які яскраво проявились у грізні роки Великої Вітчизняної війни.

З перших же днів визволення Буковини від німецько-румунських загарбників трудаці краю активно включились у відбудову народного господарства. Селяни оновленої Буковини не лише виконували плани хлібозаготівель, але й здали на 27 лютого 1945 р. у фонд оборони 700 тис. пудів хліба, 6900 т картоплі. Тільки за 4 дні у фонд Червоної Армії селяни с. Панка Сторожинського району здали 13 т хліба, с. Слобода-Комарівці — 14, Чудей — 10, а всього по району — майже 200 т хліба.

Особливе місце у фотогазеті відводиться буковинцям — учасникам Великої Вітчизняної війни, які зі зброєю в руках захищали Батьківщину. Багато з них і тепер самовіддано працюють на трудовому фронті, примножуючи славу орденоносної Радянської Буковини. Це І. Ф. Козачук — уродженець с. Прилипче Заставнівського району. За героїчний подвиг, здійснений при форсуванні Дніпра, І. Ф. Козачуку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Це також М. С. Дудка — повний кавалер всіх орденів Слави і голови колгоспів — В. Я. Ротар і В. І. Гедзира, учасники Великої Вітчизняної війни, кавалери бойових і трудових орденів, Герої Соціалістичної Праці.

У газеті вміщені фотографії: ректора Чернівецького університету К. О. Червін-

ського, першого секретаря Кіцманського райкому Компартії України П. І. Комара, нагородженого бойовими і трудовими орденами, Героя Соціалістичної Праці.

У період Великої Вітчизняної війни у лавах Червоної Армії воювали 93 тис. солдатів і офіцерів з Чернівецької області. Майже 50 тис. з них були нагороджені орденами та медалями.

Фотогазета «Радянська Буковина — фронту» підкреслює, що у допомозі фронту трудящі Буковини проявили радянський патріотизм — одне з основних джерел перемоги нашої країни у Великій Вітчизняній війні.

Фотогазета викликає жвавий інтерес, біля її стенду завжди людно.

Г. І. БОРИСОВА

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УРСР У М. ЛЬВОВІ

28 січня 1975 р. в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові відбулася наукова конференція, присвячена 70-річчю революції 1905—1907 рр. у Росії. Учасниками конференції були архівісти ЦДІА УРСР у м. Львові, Львівського та Тернопільського облдержархівів, Архівного відділу Львівського обласного комітету, співробітники Інституту суспільних наук АН УРСР, Львівського держуніверситету імені Івана Франка, представники громадськості міста.

З доповіддю «Революція 1905—1907 рр. в Росії та її історичне значення» виступив на конференції заступник директора Інституту суспільних наук АН УРСР, кандидат історичних наук Ф. І. Стеблій. Він докладно спинився на характеристиці економічного і політичного становища Росії кінця XIX початку XX ст., основних причин революції, її рушійних сил та особливостей. Доповідач підкреслив, що у російського пролетаріату був могутній організаційний та ідейно-політичний керівник — революційна марксистська партія на чолі з В. І. Леніном.

Доцент Львівського ордена Леніна державного університету імені Івана Франка кандидат історичних наук М. М. Воляннюк виступив з доповіддю «Міжнародне значення першої російської революції 1905—1907 рр.». Виступаючий підкреслив, що перша російська революція завдала серйозного удару світовій системі імперіалізму.

Вона послужила зміцненню пролетарської солідарності, що проявилася у широкій підтримці російського пролетаріату і селянства трудовими масами багатьох країн Європи. Революція пробудила національно-визвольну боротьбу народів напівколоніальних і колоніальних країн Сходу проти іноземного поневолення. Досвід революційної боротьби російського пролетаріату проти самодержавства, проти гніту капіталу став надбанням пролетарських мас усього світу.

Учасники конференції заслухали також доповідь «Вплив революції 1905—1907 рр.

на піднесення революційного руху в Галичині» директора ЦДІА УРСР у м. Львові Н. Ф. Врадій. Вона охарактеризувала економічне становище Галичини в умовах австро-угорського панування, становище робітничого класу і селянства під гнітом капіталістичного визиску. Далі Н. Ф. Врадій, підтвердивши факти архівними даними, розповіла про масові збори, демонстрації, мітинги населення Галичини, що проводилися у зв'язку з революційними подіями в Росії. На цих зборах і мітингах обговорювалося становище в Росії, приймалися резолюції солідарності з російськими революціонерами. Під впливом російської революції трудящі Галичини піднялися на боротьбу за свої економічні і політичні права.

Старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР М. М. Драк виступив на конференції з повідомленням «Пам'ятні місця революційної боротьби трудящих Львівщини в 1905—1907 рр.». Він розповів про ті місця, де в 1905—1907 рр. відбувалися мітинги солідарності галичан з революційною Росією, де збиралися страйкарі, йшли демонстрації. Для увічнення пам'яті подій 1905—1907 рр. в багатьох місцях, пов'язаних з найяскравішими сторінками народних виступів, встановлено меморіальні дошки.

У виставочному залі архіву відкрилася виставка документів і матеріалів «Відгук першої російської революції 1905—1907 рр. у Галичині». В експозиції виставки матеріали, які свідчать про вплив першої російської революції на розвиток свідомості галицького пролетаріату і селянства.

Експонати виставки свідчать про підтримку і схвалення трудовими масами Галичини революційної боротьби російського пролетаріату і селянства. Увагу привертає донесення намісництва Міністерству внутрішніх справ у Відні про революціонізуючий вплив російських подій на населення Галичини, намір соціал-демократів організувати загальний страйк робітників у Галичині.

Ряд документів — це донесення повітових старост про страйки робітників, зокрема у Львові, Дрогобичі, Бориславі, Станіславі, збройні сутички львівських будівельників з поліцією, про селянські заворушення. Цікавими є донесення Гусятинського та Збаразького повітових старост намісництву від 21 квітня та 7 червня 1905 р. про боротьбу селян у Росії та наростання у зв'язку з цим заворушень серед селян прикордонних повітів Австро-Угорщини. Чортківське повітове староство 17 липня 1906 р. доносило намісництву про збройні сутички із страйкуючими селянами повіту та просило на допомогу ще 10 жандармів. Експонуються донесення Підгаєцького повітового комісара намісництву про хід селянського заворушення в селі Мужиліві.

Увагу відвідувачів привертають матеріали про розповсюдження серед трудових мас прогресивної літератури, відозв страйкових комітетів. Серед експонатів — ухвала Тернопільського окружного суду від

30 січня 1906 р. про конфіскацію праці В. І. Леніна «До сільської бідноти», яка широко розповсюджувалася в Галичині в той час. Експонуються донесення дирекції поліції у Львові намісництву про конфіскацію відозв, що поширювалися серед селянства. Поряд з цими документами в експозиції представлені конфісковані відозви, зокрема: «Брати хлібороби», «Брати хлопці з Калушини», «Хлопи, страйк».

Ряд документів свідчать про намагання австрійського уряду перешкодити перевезенню через Галичину в Росію революційних прокламацій, зброї, а також недопустити проникнення із Росії до Австро-Угорщини агітаційних матеріалів. З цією метою було видано спеціальний обіжник намісництва до повітових старост, встановлено політичний нагляд за пасажирями, які прибували до Австрії з Росії залізницею.

Документальна експозиція доповнюється літературою з історії першої російської революції 1905—1907 рр.

М. Г. ВАВРИЧИН

ДО 70-РІЧЧЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.

Співробітники філіалу Чернігівського облдержархіву в м. Ніжині активно відзначають знаменну історичну дату 70-річчя першої російської революції 1905—1907 рр. Проведена значна робота щодо виявлення документів, пов'язаних з революційними подіями на Україні, зокрема на Чернігівщині.

У приміщенні читального залу архіву обладнано виставку, присвячену 70-річчю революційних подій на Чернігівщині, які розгорнулися під впливом першої російської революції. Серед експонатів виставки — фотокопії довідки Чернігівського губернського жандармського управління на В. І. Леніна, передрукованої з чернігівської газети «Червоний прапор» за 1925 р. і обкладинки брошури В. І. Леніна «До сільської бідноти», яка була дуже популярна серед селянських мас Чернігівщини під час революційних подій 1905—1907 р.

Значний інтерес викликають документи, які характеризують революційний студентський рух в м. Ніжині. На стенді фотографії студентів Ніжинського історико-філологічного інституту. Організаторів ре-

волюційного мітингу 18 жовтня 1905 року: С. Шеремета, Л. Тарасова, І. Потапова.

На матеріалах архіву працівники філіалу підготували лекцію про революційний рух трудящих Ніжинщини під час революції 1905—1907 рр., яку з великим інтересом прослухали робітники промислових підприємств міста, студенти учбових закладів, працівники установ. У лекції використані цікаві архівні документи, зокрема Ніжинського окружного суду про розгром селянами с. Дремайлівки Ніжинського повіту економії графині Мусіної-Пушкіної, про страйк селян в економії поміщика Сидоренка в с. Безуглівці Ніжинського повіту та інші.

Ніжинські архівісти подали також допомогу краєзнавчому музею у створенні пересувної виставки, присвяченої революційним подіям на Ніжинщині у 1905—1907 рр., а також міським і сільським школам в проведенні тематичних вечорів, присвячених 70-річчю першої російської революції.

В. І. СИМОНЕНКО

КНИЖКОВА ВИСТАВКА, ПРИСВЯЧЕНА 70-РІЧЧЮ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У науково-довідковій бібліотеці Житомирського облдержархіву зберігається чимало історичних документів, що висвітлюють боротьбу російського і українського народів у 1905—1907 рр. Частину цих матеріалів використали для книжкової виставки, присвяченої 70-річчю першої російської революції 1905—1907 рр. Цю виставку було розташовано у читальному залі обласного архіву. На виставці представлені збірники документів та журнальні статті

за такими розділами: «Перша російська революція 1905—1907 рр. у Росії», «Вплив першої російської революції на розвиток революційного руху на Україні» та «Вплив першої російської революції на розвиток революційних подій на Волині».

Чільне місце на виставці займає праця В. І. Леніна «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 років», яка мала велике значення в історії розвитку революційних по-

дій на селі. Про хвилю страйків, що охопили під час революції всі точки Росії, розповідають представлені на виставі збірники документів «Селянський рух у Сибірській губернії в період революції 1905—1907 рр.», (Ульяновськ, 1955), «Революційний рух на Кубані у 1905—1907 рр.» (Краснодар, 1956), «Революційний рух у Таврійській губернії у 1905—1907 рр.» (Сімферополь, 1955) та інші.

Про те, якого розмаху досяг революційний рух 1905—1907 рр. на Україні, свідчать збірники документів: «Революція 1905—1907 рр. на Україні» (К., 1949), збірник документів у двох томах «Революція 1905—1907 рр. на Україні» (К., 1955), двотомна «Історія селянства Української РСР» (К., 1967) тощо.

Великою популярністю у відвідувачів виставки користуються періодичні видання, що є у нашій науково-довідковій бібліотеці, газетні та журнальні матеріали, зокрема, історико-революційний журнал «Пути революції» № 1 за 1926 р., присвячений революційним подіям у м. Харкові, повстанню на броненосці «Потьомкін». На сторінках цього журналу вміщені фотографії керівників повстання. До речі, підготовку повстання очолював наш земляк з с. Великі Корвинці Чуднівського району Г. М. Вакулчук.

Багата революційними подіями в цей час була і наша Волинь. Про це розповідає третій розділ виставки. Першою революційною організацією в Житомирі була група «Іскра», яка закликала пролетаріат до боротьби проти царизму, за визволення робітничого класу і селянства. «З іскри спалахне полум'я», — з таким лозун-

гом іскрівці, як їх тоді називали, йшли в робітничі маси.

1905 р. застав житомир'ян у напруженому становищі. На звістку про «криваву неділю» житомирський пролетаріат відповів масовими зборами, мітингами протесту. Робітники провели декілька страйків політичного характеру. 25 січня припинили роботу всі фабрики, друкарні. 24 лютого страйкували робітники цукрового, а потім шкіряного заводів, вимагаючи не тільки підвищення заробітної плати та скорочення робочого часу, але й пред'являючи царизмові політичні вимоги. 14 березня страйк охопив усе місто. 15-го він став загальним.

У міській думі відбувся мітинг. 18 жовтня зранку у Житомирі проголосили маніфест, який здобув гласність. У місті відбувалися масові арешти, а політичних арештованих жорстоко карали. Цим почалась ера «свободи» для Житомира. Ці події висвітлює стаття «З історії робітничого руху на Волині» у журналі «Літопис революції» (1924, № 9).

Багато дослідників використовують документи облдержархіву і друковані видання цієї книжкової виставки, а також статті з газет для різних публікацій. Так, професор доктор історичних наук Харківського держуніверситету А. Г. Слюсарський використав документи архіву для монографії на тему «Аграрна революція на Україні», доцент Житомирського державного педагогічного інституту В. І. Півторадня — для монографії «Українська література періоду ХХ ст.» та інші.

М. В. ЛЕТЯГІНА

ПЕРЕМОЖЦІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ

Архівний відділ Миколаївського облвиконкому разом з обкомом профспілки працівників державних установ підвів підсумки обласного соціалістичного змагання між районними і міськими державними архівами за 1974 р.

Спільною постановою обкому профспілки працівників державних установ і Архівного відділу за досягнуті успіхи у виконанні соціалістичних зобов'язань по комплектуванню районних і міських архівів, упорядкуванню документів, передачі документів в обласний архів і поліпшенню умов зберігання документів визнано переможців в 1974 р. та присуджено:

I місце — колективу Баштанського районного державного архіву (завідуюча Я. М. Самойленко). План комплектування районного архіву — 1290 справ, прийнято — 2226, передано в облдержархів — 6129;

II місце — колективу Казанківського районного державного архіву (завідуюча

П. І. Чухан). План комплектування районного архіву — 3000 справ, прийнято — 3633, передано в облдержархів — 3534;

III місце — колективу Первомайського районного державного архіву (завідуюча Т. М. Допіра). План комплектування районного архіву — 2015 справ, прийнято — 2079, передано в облдержархів — 4308.

Переможці соціалістичного змагання за 1974 р. нагороджені: за I місце — переходним вимпелом і Почесною грамотою обкому профспілки працівників державних установ і Архівного відділу, за II і III місця — Почесною грамотою.

Відзначено успішну роботу Веселинівського, Новоодеського, Очаківського, Арбузинського районних та Первомайського міських архівів. 18 працівників області нагороджені Почесною грамотою і 6 з них занесені в Книгу пошани Архівного відділу.

С. Б. ІВАНЕНКО

НАРАДА-СЕМІНАР ЗАВІДУЮЧИХ РАЙОННИМИ І МІСЬКИМИ ДЕРЖАВНИМИ АРХІВАМИ У М. КІРОВОГРАДІ

24—26 лютого 1975 р. у м. Кіровограді проходила нарада-семінар завідуючих районними і міськими державними архівами області.

У вступному слові на нараді завідуючий Архівним відділом Кіровоградського облвиконкому Я. М. Колісник розповів про виконання районними та міськими архівами постанови Ради Міністрів УРСР від 9 червня 1970 р. № 301 «Про заходи по поліпшенню архівної справи в міністерствах, відомствах і державних архівах республіки». Він відзначив хорошу роботу Знамянського міського архіву (завідуючий К. О. Карис), Світловодського міського архіву (завідуючий Г. П. Випирайло), Кіровоградського міського архіву (завідуюча З. М. Вінниченко) та інших. Піддав гострій критиці та архівні установи, які відстають у виконанні завдань, накреслених у постанові Ради Міністрів про планування роботи. З повідомленням виступив бригадир госпрозрахункової групи Кіровоградського міського архівного відділу В. Ф. Борбок, який поділився досвідом роботи з бригадами та технічними працівниками госпрозрахункових груп районних та міських архівів.

У доповіді завідуючої Кіровоградським міським архівом З. М. Вінниченко основну увагу було зосереджено на звітності та обліку роботи в міських та районних архівах.

Виступаюча Л. О. Білаш відзначила історичну цінність кінофотофонодокументів та вказала на недостатню увагу до цих важливих архівних матеріалів місцевих газет.

Інспектор Архівного відділу М. Д. Шевченко розповіла про роботу по відбору документів на постійне зберігання, про комплектування архівів документами з відомчих архівів, експертизу цінності та про необхідність картонування документів в районних і міських архівах.

Про запровадження нових стандартів у діловодстві з 1 червня 1975 року сповістила учасників семінару старший інспектор Е. О. Кольда.

З заключним словом виступив завідуючий Архівним відділом облвиконкому Я. М. Колісник.

На нараді-семінарі були прийняті конкретні пропозиції, спрямовані на подальше вдосконалення діяльності районних і міських архівів області.

Г. О. НАУМЕНКО



СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

- П. И. Павлюк, Д. С. Щедрина — Партийные архивы обкомов Компартии Украины и задачи по улучшению научно-справочного аппарата к их фондам . . . 3
- А. В. Санцевич — Повышать научный уровень путеводителей по фондам облгосархивов . . . 10
- П. С. Гончарук, В. М. Солонинко — Архивные источники — на службу коммунистическому строительству (Межреспубликанская научно-практическая конференция работников архивных учреждений Украины, Белоруссии и Молдавии по вопросам публикации исторических источников) . . . 17

К 70-ЛЕТИЮ ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

- Н. И. Крячок — Документы Центрального государственного архива УССР в г. Киеве о распространении ленинских работ на Украине в 1905 г. . . . 27
- М. Я. Попов (Одесса) — Новые сведения из истории восстания на броненосце «Потемкин» . . . 37
- А. И. Апанович — Отображение революционных событий 1905—1907 гг. в документах ЦГИА УССР в г. Киеве . . . 41

ОБМЕН ОПЫТОМ

- С. А. Ильичевский, М. И. Сеткина — К вопросу об экспертизе рукописей в издательствах . . . 46
- Г. П. Петрова, О. П. Романова (Чернигов) — Некоторые вопросы организации и методики комплектования Черниговского облгосархива документами личного происхождения . . . 50
- И. А. Хиони (Одесса) — Участие Одесского облгосархива в написании «Истории городов и сел УССР» . . . 54

ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО

- З. В. Бондаренко (Москва) — Составление и оформление решений и распоряжений местных Советов депутатов трудящихся . . . 57

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ

- П. М. Денисовец (Полтава) — Архивные источники о создании и деятельности интернациональных (иммигрантских) сельскохозяйственных коллективов на Украине . . . 63
- А. И. Эпштейн (Харьков) — Листовки первой пятилетки как исторический источник . . . 66
- В. В. Лобода — Заселение Северного Причерноморья и топонимия края по архивным источникам . . . 68

НОВЫЕ ПОСТУПЛЕНИЯ

- И. П. Штатман (Львов) — Львовский облгосархив . . . 77
- М. А. Рябова (Харьков) — Харьковский облгосархив . . . 79

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- В. М. Михайлик (Одесса) — Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917—1941. Збірник документів і матеріалів . . . 82
- Л. Д. Витрук — Преса як джерело з історії робітничого класу України в період соціалістичного будівництва (1921—1941 рр.) . . . 83

ПО СТРАНИЦАМ ЗАРУБЕЖНЫХ АРХИВОВЕДЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ

- С. А. Кузьмин — «Archivní časopis» («Архивный журнал»), кварталное издание Чешской Социалистической Республики . . . 85

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

- А. В. Кентий — В коллегии Главного архивного управления при Совете Министров УССР . . . 89
- Н. С. Безпрозванна — У ЦЭПК Главархива УССР . . . 90
- И. С. Гусева (Львов) — Семинар во Львовском облгосархиве . . . 90
- И. С. Бездетный (Николаев) — Районная научно-практическая конференция в Снегуровском районе . . . 91
- В. С. Малкиль (Сумы) — Фотовыставка «Партизаны Сумщины в боях за Родину» . . . 91
- Г. И. Борисова (Черновцы) — «Советская Буковина — фронту» . . . 92
- М. Г. Вавричин (Львов) — Научная конференция Центрального государственного архива УССР в г. Львове . . . 93
- В. И. Симоненко (Нежин) — К 70-летию революции 1905—1907 гг. . . . 94
- М. В. Летягина (Житомир) — Книжная выставка, посвященная 70-летию первой русской революции . . . 94
- С. Б. Иваненко (Николаев) — Победители социалистического соревнования . . . 95
- Г. О. Науменко (Кировоград) — Совещание-семинар заведующих районными и государственным архивами в г. Кировограде . . . 96

